

Редакція польсько-українського журналу
«Nauki Społeczno-Humanistyczne / Соціально-гуманітарні науки /
Social and Human Sciences» (ISSN 2391-4165)
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна»

СОЦІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО: ОРГАНІЗАЦІЯ, БЕЗПЕКА, ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Монографія

За загальною редакцією В. Бебика та Н. Мякушко

Варшава — Київ
Талком
2025

Рекомендовано до друку

Редакційною радою польсько-українського журналу

«Nauki Społeczno-Humanistyczne / Соціально-гуманітарні науки /

Social and Human Sciences» (протокол № 3 від 20 серпня 2024 р.)

Вченою радою Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права

Національної академії правових наук України»

(протокол № 9 від 4 вересня 2024 р.)

Рецензенти:

Помикало, Войцех, доктор педагогічних наук, професор, головний редактор польсько-українського журналу «Nauki Społeczno-Humanistyczne / Соціально-гуманітарні науки / Social and Human Sciences»;

Кудряченко, Андрій, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України;

Куйбіда, Василь, доктор наук з державного управління, професор, президент Всеукраїнської асоціації магістрів державного управління;

Коначук Войцех, доктор юридичних наук, професор Університету імені Марії Кюри-Склодовської.

Авторський колектив:

Анісімович-Шевчук, О. (д.філос.), Аулін, О. (д.філос.), Ауліна, О. (д.філос.), Бебик, В. (д.політ.н.), Бойко, О. (д.філос.), Бель, В. (д.юр.н.), Васюта, О. (д.філос.), Вихованець, З. (д.філос.), Войтовська, А., Добровольська, Н. (д.психол.н.), Клименко, Ю. (д.пед.н.), Коломієць, О. (д.філос.), Коляда, Н., Коляда, Т. (д.філос.), Кравченко, О. (д.пед.н.), Латигіна, Н. (д.політ.н.), Мякушко, Н. (д.філос.), Пересипкіна, І. (д.філос.), Підвальна, Ю. (д.філос.), Полехіна, В. (д.філос.), Румянцев, О., Саган, О. (д.філос.н.), Салата, Н. (д.філос.), Сіленко, А. (д.пол.н.), Скочко, М. (д.філос.), Теремецький, В. (д.юр.н.), Хайнацький, Є., Шаповалова, А. (д.філос.), Шевченко, Ю. (д.філос.), Черненко, О. (д.філос.).

С70 Соціальне суспільство: організація, безпека, публічне управління / за заг. ред. В. Бебика та Н. Мякушко : монографія. — Варшава — Київ: Талком, 2025. — 272 с.

ISBN 978-617-8352-70-7

У монографії аналізуються проблеми теорії і практики соціального суспільства та соціальної держави, соціальної політики та соціального управління, досліджуються соціальні та безпекові моделі сучасного суспільства, питання соціально-психологічного та соціально-біологічного захисту, соціально-філософські та релігійно-конфесійні аспекти сучасного суспільства, особливості соціальної роботи та соціальної підтримки українських громадян в умовах широкомасштабної війни рф проти України.

Наукове видання може бути використана при підготовці докторантів, аспірантів, магістрів з політичних, юридичних, психологічних, соціологічних наук, публічного управління, соціальної роботи, міжнародних відносин та соціальних комунікацій.

УДК 316.3:316

DOI: <https://doi.org/10.36994/978-617-8352-70-7-2025-272>

ISBN 978-617-8352-70-7

© Університет «Україна», 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Бебик, Валерій; Мякушко, Надія)	5
I. СОЦІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	8
1.1. Соціальна держава і соціальне суспільство (Бебик, Валерій)	8
1.2. Соціальна політика в сучасних умовах (Сіленко, Алла)	17
1.3. Соціальні технології інформаційно-знаннєвого суспільства (Анісімович-Шевчук, Ольга)	30
II. СОЦІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	47
2.1. Соціальні аспекти глобального розвитку у концепціях західних глобалістів (Пересипкіна, Ірина)	47
2.2. Інтелектуально-освітній менеджмент в умовах глобалізації (Бебик, Валерій; Мякушко, Надія)	57
2.3. Нормативно-правові засади цифровізації соціальної сфери (Салата, Назар)	68
III. СОЦІАЛЬНІ ТА БЕЗПЕКОВІ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	80
3.1. Типологічні соціокультурні особливості іранської та турецької моделей модернізації: порівняльний аналіз (Латигіна, Наталія) ...	80
3.2. Єменська і німецька соціальні моделі в умовах переходу до багатополярного світоустрою (Аулін, Олександр; Ауліна, Олена)	97
3.3. Трансформація сприйняття французьким суспільством безпекової ситуації в Європі (Шевченко, Юлія)	107
3.4. Тероризм як прояв діалектики страху і віри в людському бутті (Коломієць, Олександр)	115
3.5. Форми прояву та види тероризму в сучасних міжнародних відносинах (Черненко, Олена)	123
IV. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ	134
4.1. Ідеал соціальної захищеності як ціннісна орієнтація сучасного світового господарства (Вихованець, Зоріна)	134
4.2. Здоров'язберігаюча компетентність як основа програм соціально-психологічної реабілітації (Васюта, Олена)	141
4.3. Особливості консультування в методі транзакційного аналізу (Клименко, Юлія; Шевчук, Оксана)	149

V. СОЦІАЛЬНО-БІОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДИНИ	157
5.1. Епідеміологічне благополуччя населення як складова національної безпеки держави (Теремецький, Владислав; Хайнацький, Євген)	157
5.2. Правове регулювання ліцензування трансплантації органів людини (Румянцев, Олексій)	164
5.3. Соціальні аспекти гендерної нерівності (Кравченко, Оксана; Войтовська, Алла)	170
VI. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ТА РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	176
6.1. Соціальна роль церкви у суспільстві: сучасний український контекст (Саган, Олександр)	176
6.2. Середовище формування молоді як соціальної спільноти (Полехіна, Вікторія)	189
6.3. Так звана анафема московської секти «російська Православна Церква» проти гетьмана України Івана Мазепи як маніпулятивний спосіб боротьби проти української державності (Бедь, Віктор)	196
VII. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	206
7.1. Соціальна робота в сучасному вимірі: проблеми та перспективи (Шاپовалова, Алла; Добровольська, Наталія)	206
7.2. Соціальна робота з людьми похилого віку (Скочко, Максим)	220
7.3. Інклюзивний туризм як інноваційна соціальна послуга в громаді (Кравченко, Оксана; Коляда, Наталія)	228
7.4. Адаптація дітей з особливими освітніми потребами у контексті інклюзивної освіти (Підвальна, Юлія)	236
VIII. СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	248
8.1. Проблеми публічного управління на деокупованих територіях (Бебик, Валерій)	248
8.2. Соціальна підтримка сімей вимушених переселенців (Бойко, Ольга)	256
8.3. Соціальні проблеми жінок-переселенок у Великій Британії (Коляда, Тетяна)	265
ПІСЛЯМОВА (Бебик, Валерій; Мякушко, Надія)	270

ПЕРЕДМОВА

Головною метою написання цієї монографії була потреба розвитку політико-правових, соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних аспектів теорії, методології і праксеології соціального суспільства.

Мотивація створення нашої колективної роботи була цілком зрозумілою. Сучасні науковці, насамперед, досліджують проблематику соціальної держави і соціальної політики. Але роблять це переважно в контексті практичної реалізації соціальної політики держави в умовах глобалізації, особливо не заглиблюючись у питання розвитку модерної соціальної теорії.

Певною мірою цьому є виправдання, позаяк не так просто придумати черговий лібералізм, консерватизм, соціалізм, комунізм чи фашизм з відповідними соціальними доктринами та моделями соціальної політики.

Але потреба в цьому об'єктивно визріває, що детермінує прагнення вчених придумати новий соціальний «велосипед», який виведе на новий рівень розуміння проблем соціальності суспільства та новий рівень ефективності соціальної політики держави.

У цьому контексті варто відзначити, що з точки зору заявленої проблематики, певного розвитку дістали питання формування та функціонування соціально-правової держави. Але дослідники зупиняються у своїх розвідках на рівні соціально-правової держави, чомусь забуваючи, що соціально-правова держава є ядром соціально-правового суспільства як структури більш високого організаційно-правового рівня.

Утім, ключовим у цьому контексті є поняття «соціальне суспільство», створення якого, загалом, є неможливим без створення правового суспільства. Але, і соціальне суспільство, і правове суспільство, можуть сформуватися лише на демократичних принципах, в умовах існування демократичних органів управління та демократичної політико-правової культури.

Отже, у рамках свідомого прагнення розвинути концепцію соціального суспільства в контексті його організації, безпеки і публічного управління дана монографія є спробою забезпечення кумулятивного ефекту в накопиченні сукупності соціальних ідей та соціальних технологій, які наближають нас до формування нової концепції соціального суспільства в умовах глобалізації,

інформатизації та створення нової якості соціального та інтелектуального капіталу людства.

Автори усвідомлюють, що в одній монографії важко висвітлити всі проблеми організації, безпеки та публічного управління глобального соціального суспільства, але накопичувати певні знання в цьому напрямку, які згодом переростуть у нову інтелектуальну якість, цілком реально, а головне — необхідно.

У розділі I «Соціальне суспільство і соціальна політика в сучасних умовах» розглядаються такі питання, як-от: соціальна держава і соціальне суспільство (Бебик, Валерій), соціальна політика в сучасних умовах (Сіленко, Алла), соціальні технології інформаційно-знаннєвого суспільства (Анісімович-Шевчук, Ольга).

У розділі II «Соціальне управління в умовах глобалізації» досліджуються проблеми соціокультурного і соціополітичного глобального розвитку в контексті вчень західних глобалістів (Пересипкіна, Ірина), соціального менеджменту інтелектуально-освітньої сфери (Бебик, Валерій; Мякушко, Надія), нормативно-правові засади цифровізації соціальної сфери (Салата, Назар).

У розділі III «Соціальні та безпекові моделі сучасного суспільства» аналізуються типологічні соціокультурні особливості іранської та турецької моделей модернізації (Латигіна, Наталія), єменська і німецька соціальні моделі в умовах переходу до багатопольного світоустрою (Аулін, Олександр; Ауліна, Олена), трансформація сприйняття французьким суспільством безпекової ситуації в Європі (Шевченко, Юлія), тероризм як прояв діалектики страху і віри в людському бутті (Коломієць, Олександр), форми прояву і типологія тероризму в сучасних міжнародних відносинах (Черненко, Олена).

У розділі IV «Соціально-психологічна безпека людини» досліджено проблеми ідеалу соціальної захищеності як ціннісної орієнтації сучасного світового господарства (Вихованець, Зоріна), здоров'язбеігаючої компетентності як основи програм соціально-психологічної реабілітації (Васюта, Олена), особливості консультування в методі транзакційного аналізу (Клименко, Юлія; Шевчук, Оксана).

У розділі V «Соціально-біологічний захист людини» розглядаються питання епідеміологічного благополуччя населення як складової національної безпеки держави (Теремецький, Владислав; Хайнацький, Євген), правове регулювання ліцензування трансплантації органів людини (Румянцев, Олексій), соціальні аспекти гендерної нерівності (Кравченко, Оксана; Войтовська, Алла).

У розділі VI «Соціально-філософські та релігійні аспекти формування соціального суспільства» досліджено проблеми соціальної ролі церкви в сучасному українському суспільстві (Саган, Олександр), формування молоді як соціальної спільноти (Полехіна, Вікторія), імперської маніпулятивності так званої анафеми російської православної церкви проти гетьмана України Івана Мазепи (Бедь, Віктор).

У розділі VII «Особливості соціальної роботи в сучасних умовах» аналізуються стратегічні та тактичні питання соціальної роботи в сучасному вимірі (Добровольська Наталія; Шаповалова, Алла), соціальної роботи з людьми похилого віку (Скочко, Максим), інклюзивного туризму як інноваційної соціальної послуги в громаді (Кравченко, Оксана; Коляда Наталія), **адаптації дітей** з особливими освітніми потребами в контексті інклюзивної освіти (Підвальна, Юлія).

У розділі VIII «Соціальна підтримка громадян в умовах російсько-української війни» досліджуються питання організації соціального управління на деокупованих територіях (Бебик, Валерій), проблеми соціальної підтримки сімей вимушених переселенців (Бойко, Ольга), соціальні проблеми жінок-переселенок на прикладі Великої Британії (Коляда, Тетяна).

Об'єктивно усвідомлюючи, що вказана проблематика має масштаби, які виходять за межі даної монографії, ми сподіваємося, що ця колективна праця буде сприяти не тільки розвитку теорії і практики соціального суспільства, але й створить певні інтелектуальні підвалини для соціального перезавантаження післявоєнної Української Народної Держави та інтелектуальної підготовки героїчної Української Нації до глобального інтелектуального, духовного і соціального лідерства.

*Валерій БЕБИК,
доктор політичних, кандидат психологічних наук, професор,
лауреат державної Премії імені Івана Франка
в галузі інформаційної діяльності*

*Надія МЯКУШКО,
доктор філософії з політичних наук, доцент,
лауреат Премії імені Пантелеймона Куліша*

І. СОЦІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

1.1. СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА І СОЦІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО

(Бебик, Валерій)

Починаючи з ХХ ст. термін «соціальне» став одним з найуживаніших термінів, які використовують у свої текстах і промовах науковці, політики і медійники: соціальна економіка, соціальна філософія, соціальна політика, соціальна географія, соціальна демографія, соціальна психологія, соціальні мережі та ін.

Давайте заглянемо в словники і проведемо первісний статистичний аналіз, як часто представники різних суспільних наук використовують термін «соціальн/ий/е/а»?

Почнемо з філософів. У словнику «Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник» (1997) вживаються 16 термінів: соціалізація, соціальна апатія, соціальна держава, соціальна етика, соціальна інформація, соціальна культура, соціальна мімікрія, соціальна пасивність, соціальна система, соціальна стратифікація, соціальна технологія, соціальне середовище, соціальний детермінізм, соціальні верстви, соціальні програми, соціобіологія [6].

Наступний словник — «Соціологія: короткий енциклопедичний словник», виданий Соціологічною асоціацією України (1998). У ньому розміщено 23 терміни вказаної спрямованості: соціалізація, соціальна міфологія, соціальна революція, соціальна робота, соціальна самоорганізація, соціальна солідарність, соціальне, соціальне самовизначення, соціальний дарвінізм, соціальних захист, соціальний капітал, соціальний контроль, соціальний показник, соціальний порядок, соціальний процес, соціальні верстви, соціальні відносини і відношення, соціальні зміни, соціальні програми, соціобіологія, соціограма, соціографія, соціологізм вульгарний [7].

А як же досліджують дану проблематику політологи? У «Політичному енциклопедичному словнику» Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (2004) розміщено 14 статей: соціальна держава, соціальна економіка, соціальна політика, соціальна ринкова економіка, соціальна система, соціальне партнерство, соціальний дарвінізм, соціалізація, соціальний захист, соціальний процес, соціальні метаморфози, соціальні права, соціальні спільноти, соціологія політики [5].

«Політологічний енциклопедичний словник» Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2015) містить 4 статті з епітетом «соціальне»: соціальний капітал, соціальний пакет, соціалізація політична, соціум політичний [4].

Первісний контент-аналіз публікацій соціальних термінів у вказаних словниках представників філософських, соціологічних, політичних і юридичних наук, свідчить, що вказані вище редакційні колегії словників у цілому розмістили 49 термінів з епітетом «соціальн/ий/е/а».

Найбільш активно використовуються терміни: соціалізація (4 рази), соціальна держава (2 рази), соціальна система (2 рази), соціальний процес (2 рази), соціальні програми (2 рази), соціальний капітал (2 рази).

Звісно, будь-які словники пишуть конкретні люди з певним інтелектуальним рівнем і полем наукових досліджень. Вони складають перелік наукових термінів, які, на їхню думку, є важливими на момент написання того чи іншого словника.

Але в цьому суб'єктивізм є, безумовно, й об'єктивні моменти, пов'язані з рівнем і характером використання міждисциплінарних наукових термінів представниками різних наук. І чим довший «період життя» певного наукового терміну, тим більше його використовують у наукових дослідженнях, публічному і медійному просторі.

Така термінологічна конвергенція, безумовно, є корисною з точки зору здійснення аналізу суспільних процесів, подій і явищ. Вона сприяє наближенню методологічних підходів до вивчення згаданих суспільних процесів, подій і явищ, що сприяє системному вивченню вказаних вище об'єктів і суб'єктів дослідження.

У чому ж причина популярності в наукових, публічних та медійних колах термінів, пов'язаних з соціальністю?

Напевно, це пов'язане, насамперед, з виникненням ідеології соціалізму, яка порушила дихотомію лібералізм — консерватизм і перетворила її на тріаду: лібералізм — консерватизм — соціалізм.

Є, правда, ще одна ідеологія — анархізм, але вона в силу своєї специфічної природи і філософії протистояння будь-якій державності взагалі, не може претендувати на місце в згаданій тріаді і не здатна перетворити останню на таку собі ідеологічну тетраду.

У цьому зв'язку, до речі, достатньо логічним (хоча й парадоксальним) буде запитання: «А чи не є ідеологія анархізму — ідеологією громадянського суспільства?».

Анархізм як ідеологія державотворення — точно не можлива, за визначенням. Але, розглядаючи анархізм як ідеологію з філософської точки зору, і громадянське суспільство, як достатньо структуроване об'єднання громадян з політологічної точки зору, ми можемо знайти одну спільну (і домінуючу) рису. І анархізм, і громадянське суспільство, мають одну спільну соціальну функцію — запобіжника тоталітарних тенденцій розвитку держави.

Таким чином, ця «сакральна» ідеологічна трійця «лібералізм — консерватизм — соціалізм» є обов'язковою в ідеологічній комбінації сучасності, яка тією чи іншою мірою реалізується в різних формах правління, політичних режимах і соціальних моделях державотворення.

Нині вже цілком зрозуміло, що з раціональної точки зору лібералізм — базова ідеологія формування і функціонування буржуазного суспільства, консерватизм — ідеологія феодального суспільства, а соціалізм — ідеологія соціалістичного суспільства [2].

Оцінюючи в історико-політичному контексті, наприклад, християнську релігійно-філософську доктрину, ми маємо підстави до висновків, що православ'я — ірраціональна ідеологія рабовласницького суспільства, католицизм — ірраціональна ідеологія феодального, а протестантизм — ірраціональна ідеологія буржуазного суспільства.

Утім, як і завжди в цьому житті, подібні рафіновані і жорсткі схеми світобудови це — більшою мірою теоретичні конструкції теоретиків чистого інтелектуалізму, ніж конкретні моделі світоустрою фахівців суспільної праксеології.

У чистому вигляді не існує жодної держави в сучасному світові, де була б реалізована виключно ліберальна, консервативна чи соціалістична ідеологія.

З релігійно-філософським контекстом трохи складніше. Тут, у принципі, ми маємо багато випадків, коли в тій чи іншій державі домінує та чи інша глобальна релігія: християнство, іслам, буддизм, індуїзм тощо.

У рамках християнської релігійно-філософської доктрини ми можемо виокремити переважно православні, католицькі і протестантські країни. У рамках ісламської релігійно-філософської доктрини є переважно сунітські, шийтські і ваххабітські країни. Є країни (автономні утворення) з переважанням дзен-буддизму, тибетського або східного буддизму.

Таким чином, ми можемо зробити висновки, що, і з раціональною ідеологічною типологією, і з ірраціональною ідеологічною типологією держав і суспільств, не все так просто.

Ми раніше вже використали поняття «ідеологічна комбінаторика» для такого державотворчого різноманіття і наполягаємо, що це абсолютно нормальна суспільна практика, яка відповідає змісту і формам реалізації сучасних форм правління і моделей побудови держави і громадянського суспільства.

Зрозуміло, що на певному історичному етапі розвитку кожного сучасного суспільства, у конкретних історичних умовах, пропорції використання раціональних (ліберальних, консервативних та соціалістичних) компонент є дуже різними.

Теж саме ми можемо сказати і про ірраціональні (релігійно-філософські та маніпулятивні) компоненти соціального управління, які в симбіозі з раціональними методами соціального управління забезпечують стабільність функціонування будь-якої суспільної системи та відповідної держави.

Це — як мікроби в організмі людини. Поки їхня концентрація є допустимою, організм живе з тим абсолютно без проблем. Але, якщо через вплив на людський організм певних зовнішніх і внутрішніх умов, кількість тих мікробів починає різко зростати, виникає потреба медикаментозного чи іншого втручання в ситуацію. Теж саме, за аналогією, відбувається в кожному суспільстві і в кожній державі.

Загалом вчені вже визначилися, що *державою є формою організації суспільства і найважливішим компонентом політичної системи*, під яким розуміють основне знаряддя або спосіб організації публічної політичної влади в суспільстві [5].

Держава, яка є ядром політичної системи, водночас є похідною від громадянського суспільства, його соціально-економічних, соціально-політичних, соціально-психологічних і соціально-комунікаційних відносин.

Держава має продукувати закони і законодавчі акти (рішення уряду, укази президента, постанови парламенту та ін.) та здійснювати реалізацію вказаних законів і законодавчих актів, гарантувати безперешкодне та самоврядне функціонування громадянського суспільства, гарантувати права і свободи громадян та їхніх об'єднань.

Термін *державою* в сучасних науках використовують у наступних версіях [1; 2; 4; 5]:

- *Форма організації великої суспільної групи* — країни, нації, народу (соціологічна версія);

- *Система політичних відносин між органами держави, політичними структурами і громадянами* (політологічна версія);

– Система адміністративно-розпорядчих органів, яка діє на основі легітимно затверджених правових норм (правова версія).

Основними ознаками держави є наявність:

- власної території;
- населення;
- суверенітету;
- системи національного права;
- національної фінансової системи;
- державної мови;
- національного інформаційно-комунікаційного простору;
- національного освітньо-наукового простору;
- національного культурно-релігійного простору;
- державного апарату та ін.

Територія. Держава існує на певній території, яка знаходиться під її юрисдикцією, а влада і закони — обов’язкові для виконання всіма інституціями, громадянами та резидентами держави, які можуть бути громадянами іншої держави або особами без громадянства. Територію держави визначають кордони суміжних країн, які встановлюються на основі двосторонніх та / або багатосторонніх договорів.

Населення. Держава охоплює своїм впливом усіх без винятку людей, які перебувають на її суверенній території: громадян держави, громадян інших держав та осіб без громадянства. Жодна особистість, яка знаходиться на території держави, не може існувати за межами держави і не підкорятися їй, оскільки приналежність до держави є суспільною необхідністю й регулюється системою національного права.

Суверенітет держави. Суверенітет держави передбачає здійснення найвищої влади стосовно суб’єктів і об’єктів, які перебувають на території держави. Суверенітет держави мають поважати інші держави відповідно до міжнародно-правових угод. Цей суверенітет може бути обмежений міжнародними, економічними, політичними, військовими та іншими чинниками, на які треба зважати в контексті проблем державотворення та співіснування держав.

Система національного права. Держава функціонує в межах правопорядку, який встановлено відповідно до основних принципів форми державного правління та державного устрою. Право має політичний вимір і унормовує через систему правових норм регулювання усіх сфер суспільного життя.

Але право — це не тільки юридичні нормативні акти. У широкому розумінні останні є формою реалізації права, яка є можливою

лише за умов існування демократичної організації держави та її органів. Демократична організація держави передбачає вільне волевиявлення громадян на виборах і референдумах, гарантує вільне функціонування представницьких органів влади.

Таким чином, ми можемо визначити *право* — як *систему реалізації волі народу на основі використання демократичних процедур та забезпечення свободи особистості, держави і суспільства*. Право реалізується у формі законів та інших нормативно-правових актів: постанов, указів, розпоряджень тощо.

Національна фінансова система. Власна фінансова система та грошова одиниця є важливими атрибутами держави, які дозволяють здійснювати планування та фінансово-економічну діяльність держави із забезпечення функціонування економічної, соціальної, політичної та духовної сфери суспільства.

Варто зауважити, що в рамках міждержавних утворень, таких як Європейський Союз, держави — учасники можуть використовувати спільну грошову одиницю (у цьому випадку — євро).

Державна мова. Державна мова є важливим атрибутом держави, яка забезпечує соціальну комунікацію в середині держави і суспільства, є лінгвістично-комунікаційною основою становлення нації, формування національної ідентичності, суспільної свідомості, патріотизму.

Національний інформаційно-комунікаційний простір. Захищений від ворожих впливів національний інформаційно-комунікаційний простір сприяє встановленню відповідності між ментальністю більшості громадян держави та інформаційно-комунікаційними засобами здійснення суспільних зв'язків.

У умовах інформаційних та гібридних війн захист національного інформаційно-комунікаційного простору є одним з ключових елементів національної безпеки, зберігає систему урядових та громадянських соціальних комунікацій, цілісність національної, групової та особистісної свідомості.

Національний освітньо-науковий простір. Системно організований національний освітньо-науковий простір, в умовах формування суспільства знань, відіграє ключову роль у формуванні та відтворенні інтелектуального капіталу суспільства, розвитку науки та освіти, збереженні і розвитку державної мови, формуванні національної ідентичності, національної свідомості та патріотизму.

Національний культурно-релігійний простір. Самобутність та унікальність національного культурно-релігійного простору сприяє

забезпеченню державно-національної, національно-територіальної, етнокультурної ідентичності громадян держави, збереженню і розвитку етносоціальних та етнорелігійних зв'язків між громадянами держави, структурами держави і громадянського суспільства.

Державний апарат. Організаційно-функціональний і системно-збалансований державний апарат є ядром держави, як форми організації суспільства. Він містить систему органів і установ, які здійснюють функції державної влади (планування, управління, регулювання, контролю) відповідно до законодавством держави.

Організаційна структура державного апарату зазвичай складається з наступних основних елементів:

- представницькі органи (парламент, органи місцевого самоврядування);
- виконавчо-розпорядчі органи / державна адміністрація (президент, уряд, регіональні органи влади);
- судові органи;
- прокуратура;
- органи державного контролю.

Законодавча, виконавча та судова гілки влади повинні бути конституційно збалансовані, доповнювати й контролювати одна одну, перебирати на себе компетенції інших гілок влади. Органи прокуратури й державного контролю можуть входити до системи виконавчої влади, але формуватися — за участю представницької гілки влади.

Розвиваючи дослідження категорії держави, як організаційного ядра суспільства, варто звернути особливу увагу на те, що в XX ст. учені активно почали використовувати поняття соціальна держава. Більше того, цей термін, під впливом соціалістичної доктрини, за достатньо короткий період перейшов зі сторінок наукових, політичних і публіцистичних праць у тексти конституцій і законів багатьох країн світу. Наприклад, у статті 1 Конституції України чітко зафіксовано: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [3].

Зміст діяльності держави, як ядра суспільства, найкраще характеризується через аналіз **внутрішніх і зовнішніх функцій держави** [1].

До базових **внутрішніх функцій держави** належать наступні функції: *економічна, культурно-виховна, соціальна, підтримки порядку та ін.* (тут усе зрозуміло і немає потреби розписувати ці функції).

Базові зовнішні функції держави розглядають через призму наступних державних інтересів:

екзистенціальних (територіальну цілісність, безпеку, виживання, розвиток, пристосування до нових умов, перспективу розвитку ситуації, взаємини суб'єктів міжнародних відносин, їхню систему);

інтересів співіснування (автономність, суверенність, участь, співпрацю, взаємовигоду, роль держави в системі міжнародних відносин);

функціональних інтересів (ефективність, інформування, регулювання, стабільність функціонування державних інститутів, інновацій та ін.).

Соціальної державу неможливо побудувати без розбудови **правової держави**, яка ґрунтується на наступних засадах:

- загальність правління правових законів;
- розподіл влади (законодавча — виконавча — судова);
- пріоритет прав і свобод людини (західний тип політико-правової культури) і пріоритет прав та інтересів держави та колективу (східний тип політико-правової культури);
- юридична взаємовідповідальність держави та особистості (системна гармонія між правами та обов'язками).

Відповідно до вказаних засад правової держави, виокремлюють наступні **основні принципи правової держави**:

- громадяни можуть робити все, що не заборонено законом;
- держава може робити лише те, що визначено законом;
- правосуддя має бути незалежним, неупередженим і ґрунтуватися на презумпції невинуватості;
- гарантування державою конституційних прав і свобод громадян;
- забезпечення державою діяльності структур громадянського суспільства, сприяння його розвитку;
- виконання громадянами, особами без громадянства, не резидентами держави, які проживають на її території, конституції, законів та інших нормативно-правових актів держави;
- здійснення діяльності громадян, трудових колективів, громад у межах ухваленого державою законодавства та ін.

Відповідно до базових внутрішніх функцій держави **основними принципами соціальної держави є**:

- забезпечення державою належного рівня соціально-економічного, соціально-політичного та соціально-культурного розвитку суспільства;

– сприяння державою зростанню інтелектуального потенціалу громадян, відтворенню та підвищенню інтелектуального капіталу суспільства;

– забезпечення державою гідних умов життя і роботи громадян, трудових колективів (власників), громад і суспільства;

– гарантування державою соціального захисту осіб похилого віку, неповнолітніх та неповносправних громадян;

– відповідальність держави перед громадянами, трудовими колективами (власниками), громадами і суспільством за наслідки своєї діяльності;

– відповідальність громадян, трудових колективів (власників), громад перед державою і суспільством за наслідки своєї діяльності тощо.

Правова, соціальна держава є ядром соціального суспільства, яке за змістом свого функціонування повинно бути правовим і соціальним.

Таким чином, під соціальним суспільством ми будемо розуміти суспільство, в якому реалізовані принципи правової, соціальної держави та розвиненого громадянського суспільства.

У такому суспільстві домінує безумовне верховенство права, абсолютне і непорушне панування його принципів і цінностей, гарантується соціальна безпека і соціальний захист, здійснюється ефективна і справедлива соціальна політика, а головною метою функціонування є зростання добробуту усіх без винятку громадян.

Список використаних джерел та літератури

1. Бебик, Валерій. Політологія: наука і навчальна дисципліна. Київ : Каравела, 2009. 496 с.

2. Бебик В., Куйбіда В. Депутатська діяльність у системі публічного врядування : навч. посіб. / Валерій Бебик, Василь Куйбіда. Київ : НАДУ, 2017. 372 с.

3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996, № 30, ст. 141

4. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.] ; за ред. М.П. Требіна. Харків: Право. 816 с.

5. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. — 2-е вид., доп. І перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

6. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенка, проф. М.І. Горбача. Київ — Харків : ВМП «Рубікон», 1997. 400 с.

7. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад. : В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; Під заг. ред. В.І. Воловича. Київ : Укр. Центр духовн. культури, 1998. 736 с.

1.2. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

(Сіленко, Алла)

Соціальна політика — це механізм реалізації соціальної функції. Зміст соціальної функції вказує на те, що і як робить держава в соціальній сфері. У сучасному розумінні соціальна політика — це один із видів регулювання держави, що називається соціальною. Соціальною є держава, яка гарантує всім людям реалізацію їхніх прав і свобод, рівні умови вільного розвитку й розвиток окремої особистості, соціальний захист нужденним, досягнення соціальної і політичної стабільності мирними засобами й в інтересах усіх членів суспільства.

Феномен, який в Італії називають «державою допомоги», в англосаксонських країнах і Німеччині — «державою загального добробуту», у Франції — «державою-провідінням», «державою-покровителем», найбільш яскраво виявився після Другої світової війни, коли величезну роль у політиці почали відігравати питання соціального забезпечення. Так, відповідно до п. 1 ст. 20 Конституції Німеччини «Федеративна Республіка Німеччина є демократичною й соціальною федеративною державою» [1].

Франція згідно зі ст. 1 Конституції Французької Республіки «є неподільною, світською, демократичною й соціальною Республікою. Вона забезпечує рівність перед законом усім громадянам, незалежно від походження, раси або релігії» [2, с. 6]. Як зазначено в п. 1 ст. 1 Конституції Королівства Іспанії: «Іспанія конститується в правову, соціальну і демократичну державу, що проголошує вищими цінностями правопорядку свободу, справедливість, рівність, політичний плюралізм» [3, с. 89].

Закріплення соціального принципу державного устрою в законодавстві багатьох країн означає, що держава покликана служити суспільству, а не навпаки.

У деяких конституціях сучасних держав немає чіткого закріплення того, що держава є соціальною, але про це свідчить багато їхніх статей. Тобто, і в тому, і в іншому випадках, визнається соціальний принцип державного устрою. Наприклад, у ст. 3 італійської Конституції 1947 р. закріплено: «Обов'язок Республіки — усувати перешкоди економічного і соціального порядку, які, обмежуючи свободу і рівність громадян, заважають повному розвитку людської особистості та реальній ефективній участі всіх трудящих у політичній, економічній і соціальній організації країни» [3, с. 25].

Соціальною державою є й Україна, що закріплено у статті 1 Конституції України [4].

Метою дослідження є розгляд сутності соціальної політики в сучасних державах, у том числі, в Україні. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання: аргументувати формування нової моделі соціальної держави, в якій активнішими суб'єктами соціальної політики, поряд із самою державою, стають приватний бізнес і некомерційні громадські організації; на основі аналізу досвіду зарубіжних держав та України обґрунтувати провідну роль соціальної політики в боротьбі з пандемією Covid-19 та в мінімізації її наслідків; доказати спроможність соціальної держави щодо пом'якшення наслідків некерованих ринкових відносин у ситуаціях, які потребують підтримки населення.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. Теоретичні і конституційно-правові основи соціальної держави розглядали М. Даніліна, К. Кулі-Іванченко, С. Кісс, Ф. Шульженко, О. Панкевич та інші. Соціальні наслідки Covid-19 аналізували В. Степаненко, О. Стегній, Г. Чепурко, О. Резнік, В. Резнік, О. Рахманов, С. Макеєв, О. Симончук, О. Іващенко, О. Злобіна, С. Дембіцький, Н. Костенко, М. Наумова, Л. Скокова, М. Паращевін, С. Шевченко та інші. Вплив пандемії на економічну політику зарубіжних країн досліджували В. Кравчук, С. Кулицький, В. Мовчан, Д. Соловей та інші. Правові засади здійснення соціальної політики в умовах пандемії дослідив О. Лещенко. Питання підтримки малого та середнього бізнесу в контексті пандемії вивчали О. Берназ-Лукавецька, В. Васюта, М. Лемешко та інші. Загострення соціальних проблем в Україні в у світлі карантинних обмежень присвятила своє дослідження Р. Підлипна.

Методологічною основою статті є структурно-функціональний, системний, порівняльний та нормативно-ціннісний підходи.

Соціальна політика в соціальній державі: порятунок людей від стихійних сил ринку

Соціальні держави відомі ще з давнього часу. Уже тоді правителі визнавали важливість турботи про нужденних. Проте соціальна держава в сучасному розумінні виникла набагато пізніше.

Одним з авторів ідеї і фундаторів соціальної держави став англійський економіст і соціолог У.-Г. лорд Беверідж, якому належить авторство плану соціального захисту (1942 р.) і плану повної зайнятості (1944 р.). Учений, котрий мріяв створити для суспільства страхову

сітку, запропонував трансфертну систему, що поширюється на людей, які потребують допомоги.

Англійський вчений У. Хаттон, автор книги, що стала бестселером, «Держава, в якій ми живемо», вважає, що теоретичною основою держави загального добробуту є концепція справедливого суспільства, що допомагає тим, хто соціально незахищений, знайти засоби існування, дах над головою, послуги охорони здоров'я, за необхідності фахову перепідготовку, що дасть змогу підвищити соціальний статус [5, р. 34].

Проте в останні десятиліття активно дискутується питання про доцільність соціальної держави, яке виникло в економічно розвинених країнах світу у зв'язку з посиленням тягаря соціальних витрат.

У сучасній політологічній літературі соціальна держава визначається як держава, що містить комплекс інститутів, покликаних поліпшувати соціальне й економічне життя суспільства з метою забезпечення «повної зайнятості», високої заробітної плати і стабільних цін.

Характерною особливістю соціальної держави стала соціальна політика, спрямована на здійснення широкого комплексу програм допомоги збіднілим прошаркам населення. Саме ця діяльність соціальної держави вже тривалий час є мішенню для критичного обстрілу з боку її непримирених супротивників.

Але світовий досвід показав, що ринок не гарантує захисту економіки від криз і не є панацеєю в ліквідації наслідків. Іноді ринок може навіть становити загрозу для суспільства, наприклад у сфері екології. Таким чином, дії ринкових сил й інтереси суспільства співпадають далеко не завжди.

Як відомо, ліберально настроєні політики й економісти скептично ставляться до посилення ролі держави в соціально-економічній сфері, оскільки найбільш досконалим або навіть ідеальним інститутом, здатним самостійно врегулювати будь-які складні проблеми економіки, вони вважають ринок. Проте це саме той випадок, коли теорія розійшлася з практикою.

Деякі дослідники вважають, що у процесі розвитку соціальної держави розподільна політика все менше й менше ставала засобом досягнення мети — надання всім людям якостей відповідальних громадян, а стала цінуватися сама собою.

У той же час, незважаючи на гостру критику соціальної держави, як такої, йдеться не про її ліквідацію, а про трансформацію. Так, державні витрати на соціальні цілі доцільно скорочувати. Проблеми,

пов'язані з надмірною централізацією та зростанням бюрократизації, скороченням мотивації до праці, потрібно вирішувати. Однак водночас ефект соціального добробуту занепасти не можна. З усього вищезазначеного виникає запитання: чи дійсно соціальна політика в сучасних державах перевищує можливості цих країн реагувати на соціальні проблеми?

Багато дослідників не поділяють песимізм критиків соціальної держави та не підтримують ідею про ліквідацію соціальної держави.

На думку англійського соціолога Е. Гідденса, соціальна держава була реалізована як «міжкласовий компроміс», необхідність якого детермінована певними соціальними умовами (високий рівень безробіття, який, здавалося, можна перебороти). Як вважає Е. Гідденс, соціальна держава не змогла перемогти бідність і змінити умови розподілу багатства і доходів. У результаті функціонування соціальної держави непомірно зріс бюрократичний апарат, а його діяльність стала більш жорсткою і байдужою. Проте Е. Гідденс не виступає проти соціальної держави як такої, а вважає за необхідне її реформувати [6].

Г. Вільсон вважає, що держава передає приватному бізнесу низку своїх функцій лише тому, що це допоможе більш ефективно розв'язувати соціально-економічні завдання. Зменшення функцій держави дасть їй змогу сконцентруватися на таких важливих проблемах, як контроль за бюрократією і ключовими стратегічними напрямками державного управління. Г. Вільсон підкреслює, що хоча фактори інтернаціоналізації і регіоналізації впливають на сучасну державу, проте не настільки, щоб вона не могла проводити сильну соціально-економічну політику. Сутність глобалізації полягає не у відмові від соціальної держави, а в тому, щоб вирівняти рівні державних витрат на соціальні цілі [7, с. 23–24].

Прихильники посилення ролі держави в соціально-економічних процесах мають досить вагому аргументацію. Сподівання на нічим не стримуваний ринок призвело до багатьох негативних наслідків. Уже давно не є секретом те, що сфера соціального забезпечення не входить до кола інтересів приватного бізнесу, а це здатне спричинити соціальну напруженість і політичну нестабільність.

Як з'ясувалося, ринок не всесильний, особливо в період криз і спадів виробництва. Ринок, що розуміється багатьма як саморегулюючий механізм, являє собою стихійну й неприборкану силу, яка потребує запровадження її у певні рамки. І хоча ринкова економіка демократичних суспільств із усією переконливістю демонструє, що

вона краще, ніж командно-адміністративна система, відповідає інтересам розвитку світогосподарських зв'язків і інтеграційних процесів, проте ринок не здатен запобігти виникненню монополій, шахрайським операціям, боротьбі з інфляцією, масовому безробіттю, спаду виробництва й іншим негативним для економіки процесам і явищам. Крім того, ринок не в змозі швидко реагувати на потреби оборони, науки, освіти, охорони здоров'я, довкілля тощо. Також не всі товари піддаються безперешкодному розподілу за допомогою ринкових механізмів. Там, де необхідні умови не виконуються, ринок або може виявитися неефективним, або може не існувати зовсім.

I. Валлерстайн дотепно зауважив з приводу намагання перетворити «ринок» на ідола, спроможного створити загальний рай на Землі: «Витягнутий з відхожого місця, у якому він дотепер ганебно переховувався, «ринок» гордо походить за пихатим виглядом серед політиків, плебеїв і професорів по усьому світі, прикидаючись пащацею від усіх соціальних хвороб. Вам не вистачає їжі, вам набридли бюрократи й політики, вас пригноблюють думки про власне майбутнє, ви переймаєтеся з приводу нещодавнього розлучення? Спробуйте ринок! Ви загубили душевний спокій, який мали ваші діди? Спробуйте ринок!» [8, р. 371].

Існує думка, що з соціально-економічним розвитком ліберальної держави поступово поліпшиться життя і незаможних прошарків населення, проте, як показує світовий досвід, це не завжди так. Деякі ліберально настроєні автори лякають бунтом платників податків, але не все так драматично. Незважаючи на різні позиції тих, хто фінансує соціальну державу, і тих, хто є клієнтами системи соціального забезпечення або працює в її структурах, більшість населення країн розвиненої демократії голосує за залучення коштів шляхом примусового оподатковування усього суспільства і за передачу цих коштів нужденним. Так, значна частина населення економічно розвинених країн переконана в тому, що саме на уряді лежить відповідальність за забезпечення охорони здоров'я, за турботу про людей похилого віку і безробітних, за скорочення нерівності та забезпечення працею. Проте платники податків хотіли б знати, як витрачаються їхні гроші.

Хоча вважається, що перерозподіл доходів здійснюється, головним чином від багатих до бідних, насправді все відбувається зовсім інакше. Виявляється, що дуже часто доходи перерозподіляються від осіб з більш низькими доходами до осіб з більш високими доходами. Так, наприклад, у США є спеціальні субсидії для власників приватних

літаків і яхт. Заходи, яких вживає уряд у сфері охорони здоров'я, в основному, спрямовані на надання допомоги лікарям й іншим особам, котрі надають медичні послуги та більшість з котрих має великий дохід. Крім цього, можна згадати про усілякі лазівки, котрі дають змогу уникнути сплати податків, допомагають багатим і не мають жодного відношення до бідних».

Але, на сьогодні, можна сказати, що, незважаючи на гучні розмови про необхідність усунення державного втручання в економіку, у багатьох країнах реалізується курс на посилення ролі держави як гаранта порядку і стабільності в суспільстві. Незважаючи на виклики соціальної держави і скорочення витрат на соціальне забезпечення, державні витрати залишаються такими ж або трохи знижуються, або, навпаки, продовжують зростати як у реальному вираженні, так і у відсотках до національного доходу.

Д. Белл, всесвітньо відомий дослідник постіндустріального суспільства в роботі «Кінець ідеології», що вийшла друком у 1960 р., писав: «Лише кілька «класичних лібералів наполягає на тому, що держава не повинна втручатися в економіку, і лише кілька серйозних консерваторів вважає, що держава загального добробуту — це «шлях до рабства»... Сьогодні серед інтелігенції загалом досягнута деяка згода: отримали визнання соціальна держава, бажаність децентралізації влади, змішана економіка і політичний плюралізм. У цьому сенсі ідеологічна епоха закінчилася» [9, р. 440].

Проте вищенаведене не означає, що соціальна держава залишилася такою самою, якою вона була на початку свого виникнення. Хоча і повільно, але змінюється її характер — від етатистського типу до змішаної державно-приватної форми.

Участь бізнесу в реформуванні соціальної держави не позначає відхід держави від сфери перерозподілу доходів і соціального забезпечення, оскільки ринок, здатний ефективно розв'язувати економічні завдання, водночас неспроможний розподіляти доходи справедливо або згідно з поглядами, що превалюють у суспільстві. Необхідно також враховувати характер приватного бізнесу, інтереси якого лежать в площині реалізації короткострокових і високоприбуткових проєктів.

Останнім часом зростає роль некомерційних громадських установ, що займаються організацією соціальних послуг. Приватні установи соціальної роботи, які образно називають третім сектором, вигідно відрізняються від подібних державних організацій небюрократичністю, добровільністю, свободою творчості й самоорганізації

їхніх учасників. І що особливо важливо, мають можливість впливати на процес прийняття політичних рішень державними органами влади. Державі ж вигідний розвиток подібної системи некомерційних громадських організацій, оскільки завдяки цьому з неї знімається частина соціальних обов'язків.

Але непорядна діяльність деяких організацій і осіб під вивіскою добродійних фондів і асоціацій підірвала довіру до недержавного добродійного сектора з боку урядів і громадськості, а також іноземних партнерів і спонсорів. Ще однією важливою проблемою, що утруднює діяльність зазначених організацій, є відсутність у співробітників фахової підготовки. Як правило, в цій сфері працюють люди, що не мають управлінських навичок, знань бухгалтерського обліку, не здатні до аналізу й оцінки ситуації. Обмежені фінансові ресурси, на які можуть розраховувати недержавні добродійні організації, створюють атмосферу конкуренції, що, проте, стимулює не позитивні, а негативні наслідки. Так, зважаючи на це, не налагоджене співробітництво і не здійснюється обмін інформацією, що створює додаткові перешкоди в діяльності цих організацій. Інформаційна блокада призводить до того, що потенційні партнери — спонсори, інвестори — не можуть зустрітися з представниками добродійних фондів, оскільки навіть не знають про існування один одного. Нестача кадрів, згідних працювати на добровільних засадах, також не сприяє розвитку добродійних фондів.

Гостра нестача грошових засобів паралізує систему добродійних організацій і свідчить про нагальну потребу участі держави в організації і контролі їхньої діяльності. Передусім, це вигідно самій державі, що неспроможна самостійно подолати соціальні проблеми. Неурядові добродійні організації фінансуються урядом, західними фондами, за рахунок комерційної діяльності й збору коштів у країні. Проте цих коштів явно недостатньо. Як підтверджує досвід, найбільша кількість внесків на добродійні цілі надходять від підприємств малого і середнього бізнесу, проте через жорстку податкову політику ці внески не є регулярними. Як свідчить практика, у країнах Східної Європи недержавні добродійні організації розглядаються як додатковий елемент системи задоволення соціальних потреб. Так, наприклад, у Польщі всі соціальні послуги, орієнтовані на бездомних, передаються за підрядом добровільним організаціям.

Таким чином, можна сказати, що взаємопов'язаність державного, приватного сектора та некомерційних організацій створила нову

модель соціальної держави. Ознаки успішного співіснування вищенаведених структур уже є. Так, наприклад, у країнах, де держава традиційно посідала домінуюче місце в соціальному забезпеченні (Швеція, Данія), спостерігається розширення сфери діяльності приватного сектора в галузі соціальних послуг. У країнах, де раніше перевага надавалася приватному сектору (Велика Британія), навпаки, посилюється роль держави.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що, як сказав би М. Твен, чутки про «смерть» соціальної держави виявилися перебільшеними. Соціальна політика держави, як і раніше, є засобом порятунку в кризових ситуаціях, що виникають у результаті розгулу стихійних сил ринку, і надає допомогу людині у вирішенні повсякденних проблем. І, звичайно, соціальна держава реагує на пандемічні виклики, впоратися з якими тільки медичними методами неможливо.

Соціальна політика зарубіжних держав проти пандемії Covid-19

У грудні 2019 р. людство зіткнулося з респіраторною хворобою невідомого походження (коронавірус Covid-19), яку через катастрофічні наслідки оголосили пандемією. Десятки тисяч людей у різних країнах світу стали жертвами цієї страшної хвороби. В Україні перший випадок зараження людини було зафіксовано 3 березня 2020 р.

Боротьба з пандемією спровокувало посилення світової економічної кризи, що спричинило виникнення нових соціальних проблем, насамперед, пов'язаних із зростанням рівнів безробіття та бідності населення в більшості країн. Уперше за довгий час похитнулася європейська солідарність, кожна європейська країна була стурбована власними безпековими заходами, які впроваджувала без урахування інтересів партнерів по Євросоюзу. Не краще виглядали і США, коли президент Дональд Трамп спробував переманити німецьких учених, які досягли певних успіхів у розробці вакцини проти Covid-19. Як один із варіантів розглядалася закупівля США усієї партії вакцини, що виробляється німецькою компанією CureVac [10].

Таким чином, соціальна держава постала перед складною дилемою: вживати заходів захисту населення від загрози пандемії чи протидіяти негативним явищам у соціально-економічній сфері?

Успішніше у боротьбі з Covid-19 виявилися ті країни, які почали активно тестувати населення з метою ранньої діагностики небезпеч-

ного захворювання. Це, наприклад, Німеччина, Ісландія, Південна Корея. У тих країнах, де влада не вжила своєчасних профілактичних заходів, наприклад, в Італії, Іспанії, США, пандемія завдала катастрофічного удару по населенню. Крім того, важливу роль відіграло введення карантину, який став на заваді поширенню коронавірусу.

Прагнучи захистити населення, зарубіжні країни продемонстрували, що в кризових ситуаціях, подібних до пандемії, вкрай важлива роль держави, соціальної держави. Саме вона здатна знайти баланс між необхідністю вирішення соціальних проблем та підтримкою економіки. Так з'явилася і була реалізована ідея про віртуалізацію економіки, завдяки чому значна частина економічної діяльності пішла у віртуальний простір. Дистанційна робота дозволила мінімізувати необхідність особистих контактів, використання суворих епідеміологічних заходів. У секторах економіки, де особисті контакти неминучі, у більшому обсязі впроваджувалась роботизація виробничих процесів. Безготівкові розрахунки прийшли на зміну готівкою [11].

На вирішення економічних та соціальних проблем США та європейські країни направили безпрецедентні фінансові кошти. Як слушно вважає О. Лещенко, «Щоб впоратися з пандемією COVID-19 та одужати від неї, необхідні інвестиції в соціальні права» [12, с. 386].

Так, наприклад, Німеччина виділила на допомогу бізнесу та населенню понад 750 млрд євро. Підприємцям було запропоновано необмежені кредити. Захист держави отримали орендарі, які зазнали фінансових труднощів. Компанії, які змушені були скоротити робочий час для співробітників, отримали право на урядову компенсацію. З метою недопущення звільнень працівників держава представила відстрочку податкових платежів [13, с. 144].

В Італії також вжили низку заходів для допомоги сім'ям та бізнесу в умовах пандемії. Для цього було виділено 25 млрд євро. Підприємці та населення були тимчасово звільнені від виплати іпотечних кредитів та позичок, банки натомість отримали державні гарантії.

На висоті опинилася італійська система соціального захисту. Фінансову підтримку отримали люди, які лишилися без роботи через пандемію. Батькам дітей до 12 років, що працюють, пропонувався ваучер вартістю 600 євро для оплати послуг няні. Такі батьки могли скористатися оплачуваною відпусткою та отримати близько 50% надбавки [13, с. 144–145].

У Польщі на підтримку економіки та населення було спрямовано 46,2 млрд євро. З метою недопущення звільнень на підприємствах

держава взяла на себе зобов'язання компенсувати 40% фонду заробітної плати. Працівники отримали відстрочку із соціальних виплат. Система охорони здоров'я отримала 1,6 млрд євро.

У США на фінансову допомогу бізнесу та населенню було виділено 100 млрд дол. Працівники отримали право на оплачувану відпустку та безкоштовне тестування на вірус. Допомога з безробіття виплачувалася протягом 6 місяців. Кошти цього штати отримали від держави. 500 млрд дол. було виділено на підтримку громадян із доходом до 75 тис. дол. на рік. Кожен дорослий отримав 1,2 тис. дол., дитина — 500 дол. [13, с. 145].

Підвищення ролі держави в економіці та активне співробітництво держави з приватним бізнесом стали «секретом» успіху зарубіжних країн у боротьбі із соціально-економічними проблемами, спричиненими пандемією Covid-19.

Доведеним фактом є те, що приватний бізнес, як активний елемент структури соціальної держави, посилює її можливості у сфері соціальних послуг: по-перше, заходи соціальної держави, як ми бачимо, охоплюють не тільки нужденних, а й матеріально забезпечених, і приватний бізнес в сфері соціальних послуг передусім орієнтується на них. По-друге, податки з приватного бізнесу дають змогу соціальній державі надавати соціальні послуги тим, хто неспроможний сам за них заплатити. По-третє, участь приватного бізнесу в сфері соціальних послуг вносить в неї елемент конкуренції, що сприяє підвищенню якості цих послуг.

Національні системи охорони здоров'я у економічно розвинутих країнах передбачають широкі можливості для пацієнтів у виборі лікарів і лікарень. Цьому сприяє принцип, який тут затвердився: «гроші ідуть слідом за пацієнтом». І це значно підвищує роль страхових компаній, які, дотримуючись інтересів пацієнтів, укладають з медичними організаціями контракти на обслуговування в порядку конкурсного відбору, контролюють їхнє виконання за обсягами і якістю послуг.

На думку американського вченого Т.Пепінські, «саме така ефективна співпраця поміж державним та приватним сектором дозволила урядам Німеччини та Південної Кореї проводити швидко та масове тестування населення своїх країн, а також задіяти доволі ефективні підходи для контролю над розповсюдженням коронавірусу та лікування інфікованих у 2020 році» [14, с. 13].

Соціальна політика України в умовах пандемії Covid-19

Україна, як і інші країни, які підписали Європейську соціальну хартію, взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення соціальних потреб громадян. Але, враховуючи обмежені фінансові можливості держави та слабкість вітчизняної системи охорони здоров'я, проблеми, пов'язані із соціальним забезпеченням громадян, в умовах пандемії суттєво загострилися.

Як було зазначено у Звіті ООН про соціально-економічний вплив Covid-19 на Україну, в країні почалася безпрецедентна економічна криза, спричинена тим, що через карантин тимчасово закрилася більшість підприємств, особливо в секторі послуг. Економічну діяльність могли продовжувати лише ключові галузі, зокрема транспорт, виробництво та продаж продуктів харчування, фармацевтичної продукції, сільське господарство. Порушення логістичних ланцюжків стало причиною різкого падіння обсягів продажу підприємств, доходів домогосподарств та кількості сплачених податків до бюджету [15].

Великі соціальні групи виявилися вразливими перед тривалою економічною кризою. Причинами стали неформальна зайнятість, безробіття, низький рівень заощаджень, залежність від грошових переказів родичів, які перебувають за кордоном.

Внаслідок пандемії багато українців втратили роботу та доходи. У країні виріс рівень бідності. Особливо постраждали працівники тих сфер, де постійні контакти з людьми є обов'язковими.

Не всі українці змогли скористатися соціальними послугами, доступ до яких був обмеженим. У важкому матеріальному становищі опинилися пенсіонери, чия пенсія нижча за прожитковий мінімум. З такої ж причини не всі претенденти на освіту мали можливість скористатися перевагами дистанційного навчання. Тим більше, це стосувалося претендентів, які потребують інклюзивних програм онлайн-навчання [15].

Для соціального захисту громадян було створено Фонд боротьби з Covid-19 у розмірі 64,7 млрд грн. Кошти було спрямовано на придбання медичних послуг за програмою державних гарантій медичного обслуговування; доплати працівникам, задіяним у боротьбі з Covid-19; допомога громадянам, у тому числі похилого віку; підтримку Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування та Фонду загальнообов'язкового державного страхування України [16, с. 15]. Громадянам, що були вакциновані двома дозами, виплачувалася 1000 грн. від держави, які вони могли витрати на культурні цілі.

Як слушно відмічає Р. Підлипна: «Проголошені в останні роки реформи системи соціального забезпечення значною мірою були орієнтовані на неоліберальну модель, що включає скорочення частки видатків на соціальну сферу і перехід на адресні допомоги» [16, с. 13–14]. Але неоліберальна політика, як засіб реалізації соціально-економічного реформування України, засвідчила свою повну неспроможність, переклала витрати економічних реформ на найуразливіші прошарки населення, а також максимізував добробут членів груп тиску на суспільство та державу.

Тому, як і раніше, пріоритетними напрямками соціальної політики України є: соціальна допомога нужденним, підвищення ролі держави в вирішенні проблем зайнятості і створення робочих місць; організація системи підготовки і перепідготовки кадрів; створення системи громадських робіт, удосконалення системи соціального захисту безробітних; залучення комерційного сектора до вирішення питання безробіття; протидія зниженню рівня життя населення, підвищення його матеріального добробуту; збільшення асигнувань на соціальні цілі й визначення зобов'язань щодо різних соціальних груп, а також обов'язкове їхнє виконання; підтримка малого й середнього бізнесу; формування середнього класу; створення і підтримка правового поля, що гарантує недоторканність і захист власності.

Природно, що обираючи свій шлях, свою соціальну політику, українська держава не повинна сліпо копіювати зарубіжні моделі, але водночас не слід й ігнорувати досвід організації соціальної політики в сучасних соціальних державах, а також аналіз поглядів західних соціологів і політологів на сутність соціальної політики.

Також слід пам'ятати, що жодні соціальні й економічні перетворення неможливі без згоди серед політичних сил щодо найважливіших проблем соціально-економічного розвитку країни, без політичної стабільності в суспільстві.

Висновки. Соціальна політика сучасної держави повинна бути орієнтована не тільки на підтримку наявного рівня соціальних гарантій і створення механізмів соціального захисту окремих найбільше уразливих соціальних груп, а й на довготривалі завдання щодо кардинальної зміни основ системи соціального захисту, підвищення її ефективності. Активнішими суб'єктами соціальної політики, поряд із самою державою, стають приватний бізнес і некомерційні громадські організації. Соціальна політика забезпечує соціальну і політичну стабільність.

Пандемія Covid-19 підтвердила спроможність соціальної держави у ситуаціях, які потребують підтримки населення. Саме соціальна держава пом'якшує наслідки некерованих ринкових відносин. Водночас соціальна держава залишається засобом порятунку людей не лише в кризових ситуаціях, подібних до пандемії, а й у повсякденному житті.

Соціальна держава не вмирає, а розвивається, рухаючись від етатистського типу до змішаної державно-приватної форми, що значно розширює можливості соціальної політики.

Сучасну концепцію соціальної держави можна сформулювати таким чином: відкритість, демократизм і лібералізм влади; громадський мир і соціальна згода; сильна соціальна політика.

Список використаних джерел та літератури

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.bundestag.de/gg>.
2. Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р.): станом на 30 серпня 2015 р. : пер. з фр. / укладач П. В. Романюк. Х. : Право, 2015. 68 с.
3. Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-Місто Ватикан, Королівство Іспанія, Португальська Республіка / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович / Переклад Т. В. Руденко, В. С. Станіч. К. : ОВК, 2021. 320 с.
4. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
5. Hutton W. The World We're In Kindle Edition. Abacus. 2008. 528 p.
6. Giddens A. Affluence, poverty and the idea of a post-scarcity society. United nations research institute for social development. May 1995. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/29014/dp63.pdf>.
7. Wilson G. The State of the State in the Advanced Industrial Countries. A Paper for the IPSA Congress. Seoul, August 1997. P. 23–24.
8. Wallerstein I. Capitalist Markets: Theory and Reality. Social Scienceinformation, 30. 1991. September. P. 371.
9. Bell D. The end of ideology. Harvard University Press, 2000. 501 p.
10. Donald Trump greift nach deutscher Impfstoff-Firma CureVac. URL: <https://www.welt.de/wirtschaft/video206557781/Coronavirus-Donald-Trump-greift-nach-deutscher-Impfstoff-Firma-CureVac.html>.
11. Як борються з Covid-19 у світі: варіанти урядових рішень. URL: <https://icps.com.ua/yak-boryutsya-z-covid-19-u-sviti-varianty-uryadovykh-rishen/>.
12. Лещенко О.В. Правові засади здійснення соціальної політики в умовах пандемії. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 9. С. 385–388.
13. Берназ-Лукавецька О. До питання про підтримку малого та середнього бізнесу в боротьбі з пандемією Covid-19: світовий досвід. Юридичний вісник. 2021. № 4. С. 143–149.

14. Пандемія COVID-19 в Україні: соціальні наслідки / за наук. ред. В.П. Степаненка. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2021. 406 с.

15. United Nations Ukraine. Covid-19 Response. Оцінка соціально-економічного впливу Covid-19 на Україну. План заходів щодо реагування на кризу та післякризового відновлення. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/SEIA_UKR.pdf.

16. Підлипна Р. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. № 59. 2020. С. 12–19.

1.3. СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ЗНАННЄВОГО СУСПІЛЬСТВА

(Анісімович-Шевчук, Ольга)

Сьогоднішнє інформаційно-знаннєве суспільство — це суспільство, в якому головними пріоритетами є інформація та знання. Саме знання відіграють домінуючу роль у соціальній організації розвиненого суспільства, у розвитку держави, її місця на міжнародній арені. Як стверджують практики сучасності, навіть війни виграватимуть держави, в яких громадяни володіють кращими знаннями, можуть упроваджувати інновації. Зокрема, колишній генеральний директор компанії Google, член Тристоронньої комісії, Більдерберзької групи, очільник консультативної ради при Міністерстві оборони США під назвою «Консультативна рада з інновацій у галузі оборони», очільник Комісії національної безпеки з питань штучного інтелекту Ерік Шмідт у своїй статті зазначив: *«Україна пропонує попередній перегляд майбутніх конфліктів: воєн, які будуть вести та перемагати люди та машини, працюючи разом»* [21]. Водночас варто відзначити, що самому інформаційно-знаннєвому суспільству притаманне не лише створення інтелектуального продукту, а й розповсюдження відомостей про нього.

Знання — це фундаментальне поняття, щодо якого не існує однозначного визначення. Зокрема філософський словник зазначає, що знання — це *«форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності»* [12]. Знання протилежне незнанню, тобто відсутності перевіреної інформації про що-небудь (невігластву). Наприклад, у теорії штучного інтелекту знання — це сукупність даних (у суспільства, індивіда або у створеній програмі) про світ. Знання, як влад-

ний ресурс, має одну важливу особливість: воно невідчутне і суперсимволічне. На відміну від землі чи машин, які можуть використовуватись лише однією людиною чи організацією в певний фіксований проміжок часу, знання доступне багатьом користувачам водночас. У процесі використання знання не тільки не витрачається (зникає), а навпаки, може породжувати нове знання. Майбутня війна за домінування все більше й більше перетворюватиметься на битву за розподіл і доступ до знань. Інформація може стати знанням, лише коли вона засвоєна індивідом. Сама собою інформація є відчуженим знанням (у вигляді статті, книги, винаходу, товару чи послуги). Наприклад, наявність інформації у книжці, написаній іноземною мовою, є очевидною, проте у знання її перетворити неможливо, якщо людина не знає мови чи не підготовлена до розуміння її контенту.

Сам процес переробки інформації стає певною технологією (з грец. «мистецтвом», «майстерністю», «умінням»). Соціальні технології пов'язані з *«організацією взаємин між людьми під час передавання інформації (під час руху інформаційних потоків)»* [7, с. 237]. Вони дають можливість багаторазово використовувати відпрацьовані алгоритми для розв'язання завдань соціального управління в різних сферах. Технології та механізми інформаційно-комунікаційної сфери є багаторівневими структурами, пов'язаними зі створенням, перетворенням, споживанням, використанням, поширенням, зберіганням, охороною та захистом інформації. Використовуються вони з метою зв'язку, впливу на адресатів (особу, маси). Перехід до інформаційно-знаннєвого суспільства лише сприяв трансформації впливу (інформаційно-технічного та інформаційно-психологічного характеру) та перенесенню його застосування від таких сфер суспільного життя як політика, дипломатія, військове мистецтво, торгівля, реклама у сферу масового використання, соціальної взаємодії та спілкування людей. А роль методів примусу в процесі управління суспільством поступається місцем різноманітним формам переконання, прихованого контролю, неявної залежності, соціальної відчуженості тощо. Проте це може нести й руйнівні загрози для особистості та пошкодувати загрози й для держави.

Людина — це істота біосоціальна і на її поведінку, діяльність впливають інші, а захистити себе від цього важко, адже інформація у вигляді повідомлень супроводжує її всюди та постійно. Життя породжує залежність осіб як на мікрорівні, так і на макрорівні та містить інституційну, соціальну, культурно-цивілізаційну, ідеологічну

особливість, самоідентичність (Ф. Фукуяма), про що ще писали В. Вернадський, Д. Белл, П. Дракер, М. Кастельс, Й. Масуда, К. Поппер, Е. Тоффлер та багато інших класиків інформаційно-знаннєвого суспільства. Варто обумовити, що як закордонні, так і вітчизняні дослідники (С. Анхольд, В. Горбулін, Д. Най, В. Ліпкан, М. Маклюєн, Д. Мостова, Г. Лассуел, Г. Почепцов, О. Розумна, О. Сенченко, О. Старіш та багато інших) під різним кутом зору розглядають особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою конструювання суспільства, впливу на індивідуальну, групову, колективну свідомість. Не випадково дослідники погоджуються, що соціальні технології є організованим цілеспрямованим застосуванням спеціальних інформаційно-комунікаційних засобів для внесення змін у свідомість та (або) інформаційно-технічну інфраструктуру тощо.

Соціальні технології — це механізми сполучення знань з умовами їхньої реалізації, соціально практикою (ефективною взаємодією, задоволенням суспільного інтересу тощо), що підсилюються сьогодні ще й глобалізаційними процесами. Термін «соціальні технології» використовують для опису технологій і прийомів інформаційно-комунікаційного характеру, що сприяють взаємодії між людьми, спільнотами та організаціями в реальних та віртуальних середовищах. Вони можуть містити різноманітні інструменти та платформи, зокрема, соціальні мережі, онлайн спільноти, форуми, чати тощо. Самі ж технології — це маркери формування нового суспільства, його культури, економіки, є рушіями соціальних змін. Соціальні зміни сучасності сприяють людині, яка володіє технологіями, знанням і досвідом, в отриманні влади. А влада, досвід і технології — це фундамент феномену «ідентичності» (М. Кастельс) [15], а також самовизначення особи, організації, суспільства, держави. Разом з тим варто обумовити й важливість освіти як значного індикатора розвитку сучасного інформаційно-знаннєвого суспільства та формування ідентичності.

У соціальному суспільстві люди спільно розвиваються, взаємодіють та впливають один на одного через різноманітні соціальні механізми, наприклад, мережу Інтернет, використовуючи різноманітні соціальні платформи, мережі, месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp тощо). Усе, що відбувається в суспільстві, знаходить відображення в мережі Інтернет і навпаки. Інтернет-мережа стала як вираженням суспільства, так і тією технологією, яка змінила й саме суспільство, перетворилася на інститут соціалізації, сформувавши також суспільство мережових структур (Р. Войтович, Р. Коллінз, Е. Гідденс, М. Маєе,

М. Ганноветер, М. Кастельс та інші), мережевий соціум (об'єднання людей, взаємодія яких здійснюється переважно у віртуальному просторі). Відповідно соціальне суспільство — це взаємодія людей на основі соціальних відносин і структур у різних сферах за допомогою сучасних соціальних інформаційно-комунікаційних технологій.

У Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знань», як застереження від переоцінки значення інформаційних обмінів, констатується: *«Інформація — це інструмент знання, сама по собі вона знанням не є»* [6, с.21]. Дж. Нейсбітт, відомий американський письменник і футуролог, писав, що *«ми потопіємо в інформації і задихаємося від нестачі знань»* [цит. за 13]. З огляду на те, що інформація сприймається суб'єктивно, тобто кожен її може інтерпретувати по-своєму, цінність її залежить від фаховості інтерпретатора, його освіченості. Як правило, професійною трансформацією інформації в знання займаються заклади освіти, науки, інформаційно-аналітичні центри («фабрики думок» / «мозкові центри») [10].

Освіта виступає ключовим елементом, який дає можливість суспільствам та окремим особам використовувати переваги технологій. «Однак розширення комп'ютерного обладнання не є відповіддю, оскільки школи необхідно реформувати, а педагогіку трансформувати, щоб вона відповідала завданням виховання творчих, гнучких, автономних особистостей [16], адже нові технології не спричиняють масового безробіття, а натомість докорінно змінюють трудові відносини та робочий процес, спонукаючи до гнучкості та індивідуалізації праці», — продовжує М.Кастельс [16]. Розмір заробітної праці все більше залежатиме від здатності працівника зберігати спеціальні знання та перепрограмувати свої навички відповідно до мінливого ринкового попиту, що, зрештою, означає освіту та культурний розвиток. І не можна не погодитися з іспанським соціологом, що сьогодні центральна роль з обробки інформації та створенні знань у всіх напрямках розвитку суспільства, належить освіті, яка формує свідомість людини з ранніх етапів її розвитку. Освіта, інформація, наука і технології стають критично важливими для розвитку держави, компаній і людей. Вони виступають джерелом розвитку як держави, так і самого соціуму.

Також потрібно наголосити й на дослідженні Д. Белла, який виокремлював створення нової інтелектуальної технології й зростання класу носіїв знання, класу інтелектуалів, називаючи цей процес «ною революцією в соціальній структурі суспільства» [3]. Соціальна

спільнота людей, що втілює знання й інформацію про виробничі процеси й механізми суспільного прогресу загалом, покликана стати панівним класом нового суспільства. Вплив нової еліти визначається, насамперед, її домінуючим становищем у відповідних соціальних ієрархіях, які певним чином причетні до управління інформаційними потоками — у політичних інститутах, бізнесі, армії, наукових установах (урядова бюрократія, професійні та академічні, технологічні експерти тощо). Дослідники особливостей організації мережових спільнот розділяють цих акторів на певні страти (наприклад, нетократів — ті, хто володіє ексклюзивною інформацією і нею маніпулює, а не керує власністю чи виробляє товар. Консьюмерат — споживачів реклами). Часто до мережових структур додають клас медіакратів — власників засобів масової комунікації та тих, хто впливає на реалізацію інформаційної політики ЗМК (засобів масової комунікації).

Відомий французький філософ і соціолог А. Турен звертав увагу й на те, що нова спільнота є не тільки домінуючим класом постіндустріального суспільства, але й суб'єктом придушення інших соціальних верств і груп. Ця соціальна спільнота, що володіє унікальною інформацією й знаннями, уміло маніпулює ними на трьох основних рівнях: *національному*, де діє урядова бюрократія; *галузевому*, представленому фахівцями, науковими експертами; і на *рівні окремих організацій*, що відповідає техноструктурі. Перехід же від індустріального суспільства до нового соціального порядку цілком може розглядатися як *«перехід від суспільства експлуатації до суспільства відчуження»*, що своєю чергою приводить до появи полюсів соціального протистояння. І тому сприятимуть мережеві технології та мережеві форми, що породжуватимуть нові ризики, загрози й небезпеки.

Тобто пірамідальна соціально-економічна структура все більше поступатиметься місцем мережевоподібній (мозаїчній) структурі. На думку ще Й. Масуди, який стверджував, що нова соціальна система становитиме «поліцентровану» систему, яка функціонуватиме на принципах взаємозв'язку, а не відповідно до монополізованої влади центру [19]. Класи та групи поступляться місцем індивіду як власнику та користувачу знанням, індивіду, яким керують керівники-технократи (Д. Белл), що призводитиме до «атомізації» суспільства [3].

Мережі децентралізують виконання й розподіляють прийняття рішення, у них, як правило, немає центру, вони змінюють «природу конфлікту і співробітництва» [9, с.293]. Саме мережі сприяють створенню «мережових корпорацій», «електронної демократії», «елект-

ронного урядування», «глобального громадянського суспільства» тощо. І, як вважають прихильники інноваційних технологій, саме мережі виступають чи не найкращою організаційною формою сучасного суспільства. Дослідження, проведене на замовлення Громадської мережі ОПОРА з 11 травня до 12 червня 2023 р. в Україні показало, що «найпопулярнішим джерелом інформації для українців залишаються соціальні мережі — їх обирають 77,9% опитаних. На другому місці опинилося телебачення з 62,5%, на третьому — інтернет (без урахування соціальних мереж) — 57,7%» [22]. В Європейському Союзі, частиною якого намагається стати Україна також «більше половини населення використовує соціальні мережі як основне джерело інформації» [23]. Зокрема, 100% усіх європейських урядів мають акаунти у Facebook, а найбільшу в Європі кількість підписників (59 мільйонів) має у Twitter та Instagram Папа Римський Франциск. Європейська служба зовнішніх справ та Міністерство закордонних справ і розвитку Великобританії — пов'язане з понад 130 світовими лідерами у Twitter [24].

У глобальному інтернет просторі існує безліч різноманітних соціальних мереж, які можна класифікувати за різними ознаками. Зокрема, за доступністю (закриті, відкриті, змішані), за географічним розташуванням (соціальні мережі, що поширюються на міжнародному рівні, в окремій державі, регіоні), за спрямуванням (особисті, професійні, тематичні), для колективних переговорів, авторського запису (наприклад, Twitter, Blogger), для обміну медіаконтентом (наприклад, Instagram, YouTube), для спілкування (наприклад, Facebook), сервіси соціальних закладок, соціальні мережі за інтересами тощо.

Мережі розвиваються для певних цілей. І навіть групи чату будуються навколо спільних цінностей та інтересів людей, об'єднаних у групи соціальних мереж, що часто у своїй практиці використовують соціальні інженери. І варто погодитися, що «мережа життя складається з мереж у мережах», а не ієрархії, а «мережне мислення стане необхідним в усіх галузях науки» [цит. за: 7, с.295]. Яскравим прикладом, наприклад, слугує соціальна мережа TikTok, яка з додатку для розваг (у певний час навіть звинуваченому у зборі інформації для китайських спецслужб), що використовували спочатку лише підлітки, стала популярною серед молоді і людей старшого віку. У своїй роботі цей китайський застосунок використовує алгоритми Artificial Intelligence (штучного інтелекту), які швидко видають користувачеві відео, що можуть зацікавити, тим самим формується стрічка

«Рекомендацій». TikTok визначає ймовірність поведінки користувачів [25]. Головний алгоритм TikTok ґрунтується на тому, що просування хештегів, тобто ключових слів або фраз перед якими ставлять позначку «#» з конкретним повідомленням дозволяє підняти та поширити проблемне питання. Особливістю TikTok є й те, що соціальна мережа створює певну «інформаційну бульбашку» довкола вподобань конкретного користувача, проте так звані «вірусні» відео потрапляють в тренди TikTok, а в рекомендаціях вони пропонуються всім користувачам.

Відомі світові організації не залишаються осторонь можливостей TikTok та долучаються до даної соціальної мережі, зокрема це: ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародний комітет Червоного Хреста, ЮНІСЕФ та інші. Соціальна мережа TikTok виступає однією з популярних мереж й для поширення інформації про Україну. Так, BBC приєдналася до TikTok відразу ж розпочавши висвітлення теми України. Та вже через три дні після свого дебюту, вони перейшли до формату короткого відео, щоб показати, наприклад, як люди ховаються під час бомбардувань [26]. Інформація подається англійською мовою, що дозволяє охопити широку аудиторію за межами України та Європи.

Соціальні мережі стали платформами для вираження політичних поглядів і організації громадських рухів (наприклад, для організації акцій протестів/підтримки), чи ведення бізнесу тощо. Вони сприяють виробленню вірусних та трендових явищ, які швидко розповсюджуються «всесвітньою павутиною». Особливістю інтернет-спільнот є те, що в них функціонує як реальна так і віртуальна особистість, яка може значно відрізнятись від реальної. Однак Інтернет, вважає М. Кастельс, — це лише технологія, завдяки якій мережеві структури себе проявляють. Насправді, на його думку, в суспільстві відбуваються більш глибокі трансформації, трансформації моделей соціальності, якісні зміни у розумінні людських спільнот. Мережеві спільноти можуть діяти за повної відсутності зовнішнього середовища на відміну від реального життя, в якому будь-яка група взаємодіє зі зовнішнім середовищем. Іноді членства в мережі можливо домогтися лише за умови володіння певним знанням, контактам чи рідкісною інформацією, яку можна запропонувати членам мережевої спільноти. Водночас не варто виключати, що це приводить до формування навколо такого члена мережевої спільноти «інформаційної бульбашки» — стану інтелектуальної ізоляції, явища, спричиненого ре-

зультатами пошуку інформації, що запитувала особа, і яку пізніше постійно пропонує алгоритм програми.

Іспанський соціолог М. Кастельс стверджує: «...незважаючи на те, що Інтернет починався як комунікаційна система для освічених еліт, він уже вийшов за межі цього вибіркового всесвіту й охопив широкий спектр людей і видів діяльності по всьому світу. Оскільки розповсюдження продовжуватиме розширювати та урізноманітнювати склад Інтернет-суспільства, акцент в оцінці соціальних наслідків Інтернету має бути зміщений з дихотомії між доступом та виключенням на фактичне використання та соціальні процеси в Інтернеті» [16]. Тобто він став необхідним джерелом інформації, взаємодії та породження загроз свободі, сфері приватного життя, поступовому переведенню реального життя людини у віртуальний світ тощо.

Технології віртуалізації політичного процесу в поєднанні з психотехнологіями можуть мати позитивний (стабілізація політичної системи, гармонізація суспільних відносин), так і негативний характер (виведення політичної системи зі стану динамічної рівноваги, криза системи цінностей, створення передумов для соціально-психологічної катастрофи або революції). Візьмемо для прикладу одну із технологій, наприклад, модель віртуального дестабілізатора політичної системи, яка містить такі компоненти: жертва, масовість і видовищність протесту, обов'язковість молодіжної (студентської) участі, включення міжнародних інформаційних потоків, наявність глядача тощо. Або для прикладу, модель зміни влади може набувати вигляду створення прецеденту масових заворушень, які можуть бути досить видовищними, відповідати сучасним стандартам мас-медіа. Очікуваний ефект полягає в тому, що влада або «здається без бою», або, імітуючи спокій, рано чи пізно не витримає й зірветься, намагаючись забрати учасників заворушень з вулиці. Внаслідок цього з'являються жертви. Причому це може бути не тільки чиясь випадкова смерть, але й арешти, які також носять символічний характер, створюючи необхідний ореол мучеництва, що різко підсилює символічний характер подій і прямо впливає на віртуальний політичний простір. Відбувається спрощення політичної реальності на догоду її театралізації, видовищності. Політичний процес стає не боротьбою реальних індивідів (їхніх ідей, їхньої діяльності) між собою за доступ до легітимного визнання їхньої влади або втримання цієї влади, а боротьбою іміджів, певних віртуальних конструктів, що опираються на стереотипи, які нав'язуються засобами масової комунікації або масовою культурою.

Люди, а зараз вже й програми штучного інтелекту, формують для людини інформаційне тло її життя (наприклад, популяризуючи цінності за допомогою засобів масової комунікації), іноді зміщуючи межі допустимого дискурсу в суспільстві («вікно Овертона»), а то й визначають умови, в яких вона повинна жити і діяти (наприклад, переведення в онлайн режим роботи закладів освіти, здійснення реєстрації на прийом до лікаря, чиновника тощо), а то й бажання перевести роботу всіх органів влади в режим «держави у смартфоні». Саме тому вважається виключно важливим забезпечити безпеку взаємодії людини з інформаційно-комунікаційною структурою. По суті сьогодні збільшується залежність окремої людини від інших людей, які розробляють соціальні інформаційні технології та приймають рішення щодо їхнього практичного застосування (наприклад, щодо використання інформаційно-комп'ютерних програм і систем, програм штучного інтелекту тощо).

По суті засоби масової комунікації фактично перестають відображати дійсність, а починають творити образи та симулякри (копії, що позбавлені оригіналу), які й визначають реальність або, використовуючи термінологію Ж.Бодрійяра, гіперреальність. Останню можна інтерпретувати як «соціальну віртуальну реальність», тобто інформаційно-комунікаційне середовище, створене іміджевими технологіями мас-медіа в поєднанні зі стратегіями інститутів влади, в якій відбувається симуляція комунікацій. Віртуалізація процесу виявляється насамперед у формі маніпуляції символами, підміни висвітлення діяльності реальних діячів/політичних акторів символічними (віртуальними) фігурами («борця», «месії», «талановитого керівника» «визволителя» тощо), чи створенням паралельної реальності, яка не співпадає з дійсністю. І прикладом певним може бути існування в Україні двох соціумів, одного, яке активно ведене боротьбу з російським агресором, а інше, яке перебуває у вимірі розваг, безтурботного існування тощо. І тут прослідковується вплив як технологій так і використання знань, набутого досвіду.

Інформаційно-психологічний вплив — це будь-яка форма прояву активності в межах інформаційно-комунікативного простору, що полягає у цілеспрямованому переносі спеціально підібраної інформації у формі значень певного змісту, знаків (символів), образів або сигналів, в результаті чого в об'єкта формується психоемоційний відгук, що призводить до корегування світогляду (свідомості) в потрібному (позитивному чи негативному) суб'єкту напрямі. Об'єктом ін-

формаційно-психологічного впливу може бути особа (наприклад, глава держави, працівник органів державної влади, дипломатичних установ, громадський діяч, громадянин тощо), а також групи, організації (у т.ч. політичні, професійні, національно-етнічні, демографічні, релігійні, регіональні тощо); населення держави як соціально-історична спільність людей, що наділена суспільною свідомістю, чи суспільство як об'єкт інформаційно-психологічних операцій, впливів інших держав, особливо в період міжнародних конфліктів, криз, воєнних, економічних чи політичних зіткнень тощо [1, с. 101].

Деструктивний інформаційно-психологічний вплив може здійснюватися як безпосередньо (у процесі міжособистісного спілкування) так і опосередковано (за допомогою різних технічних засобів). Він згідно соціоінженерним підходом здійснюється через дію на психічний стан, відчуття, думки, вчинки особи винятково психологічними засобами (вербальними, невербальними, паралінгвістичними). Застосування вербальних засобів сприяє усвідомленому сприйняттю змісту інформації. Застосування невербальних засобів веде до підсвідомого сприйняття інформації через вплив на індивідуально-психологічні особливості особистості — уразливість (слабкість). На практиці застосовують паралінгвістичний засіб впливу та його різновиди інформаційно-енергетичний, психофізіологічний впливи: психогенний; нейролінгвістичний; психоаналітичний (психокорекційний); психотронний (парапсихологічний, екстрасенсорний); психотропний. Інформаційно-психологічний вплив негативно відображається в різноманітних сферах особистості: когнітивній, емоційній, мотиваційній [1, с.104].

Небезпечним джерелом загроз інтересам особи є використання на шкоду її інтересам персональних даних, які нагромаджуються різноманітними структурами, в тому числі органами державної влади, а також розширення можливості прихованого збирання інформації, які становлять її особисту, сімейну таємницю, відомості про її приватне життя. А ще більшу небезпеку становлять приватні структури, у яких може змінюватися власник, і вся конфіденційна інформація, яку отримали такі організації, наприклад, під час реалізації проєкту (навіть підписавши певні документи), замовником якого були органи державної влади, потрапляє не лише конкуренту, а то й ворогу держави. А це вже питання національної безпеки. Це зумовлено також труднощами реалізації механізмів охорони цих відомостей, подальшими досягненнями у мікромініатюризації засобів прихованого збирання

і передачі інформації. Тому ведучи мову про інформаційно-комунікативну безпеку людини мають на увазі захист особи від деструктивних як інформаційно-психологічних впливів так й інформаційно-технічних впливів. Наприклад, загрозою інформаційно-психологічній безпеці є монопольне володіння одним відомством силами та засобами впливу на психосферу людини та можливістю маніпулювання суспільною свідомістю (О. Юдін, В. Богуш) [14].

Зокрема небезпечний вплив інформаційно-комунікаційного простору на індивідуальну свідомість може призвести до двох видів взаємозалежних змін, а саме: зміни психіки (здоров'я людини) та зрушення в цінностях, світогляді особи. Зміни у свідомості людини стають причиною її антисоціальних вчинків, які можуть становити небезпеку й для суспільства, держави. Тобто спосіб мислення, світогляд, система цінностей та інтересів особи формується під впливом інформаційно-комунікаційних потоків (іноді напряду залежать від змісту, акцентів на окремих елементах тощо), що вона сприймає.

Потрібно наголосити, що після отриманого повідомлення та проаналізованої інформації, залежно від знань та досвіду людини, на основі мислення, сформованої система цінностей та інтересів, особа здійснює дії або стає бездіяльною. Тобто мислення, світогляд, поведінка, вчинки особи у певній ситуації може залежати від такого своєрідного морально-семантичного (морально-знанняєвого) фільтру. Власне, від орієнтації, усталеності цього фільтра суттєво залежать вчинки, поведінка людини в певній ситуації. На змістовні та якісні фільтри впливають національно-етнічні особливості, система освіти, релігійні і філософські течії, пропаганда та інші складові інформаційно-комунікаційного середовища (мас-медіа, соціальні мережі, реклама на вулицях, мода тощо).

Хоча, коли ж інформація містить продуману й організовану дезінформацію, яка виглядає правдоподібною, особа навіть за наявності таких фільтрів може приймати рішення, відповідні змісту наявної інформації, але не адекватні реальній ситуації, чи переконанням людини. Через навмисне спотворення, акцентування на дрібницях, вибірковість чи неповноту поданої інформації, постійне повторення повідомлення, його передачу в потрібно визначений час, а також цілеспрямовану дезінформацію можна впливати не лише на рішення, що приймаються особою, а й на її поведінку, систему цінностей, духовні й матеріальні інтереси, потреби, релігійні й філософські погляди тощо (елементи фільтру), корегуючи їх, навіть змінюючи в ба-

жаному напрямі. Саме в цьому й полягає сутність механізму управління знаннями соціальних об'єктів (зокрема й людини та суспільства), а метою є вплив на прийняття рішення, поведінку, особливо, коли ця особа займає ключові позиції в державі, на міжнародній арені, впливає на реалізацію важливих суспільно-політичних, економічних, гуманітарних чи соціальних рішень як на загальнодержавному так і на міжнародному рівні.

Як зазначив засновник Лабораторію з дизайну поведінки Стенфордського університету, доктор ББі-Джей Фогг, сама по собі інформація не веде до зміни поведінки, тим більше на довгий термін. Зміна поведінки відбувається, коли наступні три чинники проходять разом, а саме «мотивація», «можливість» та «підказка» [17]. Коли потрібно перевести людей на складні речі, то потрібно робити підказку під час мотиваційної хвилі, а не після. При сильній мотивації ми і самі можемо робити складні речі. Відчуття успіху закріплює нову поведінку, підштовхує людей до повторення, а позитивні емоції найкраще допомагають змінюватися. Ці маркери корелюються з такими поняттями як розум, пристрасть і випадок [17]. Також доктор Б. Дж. Фогг підштовхував до застосування методики: перевіряйте, чи робіть підказку для поведінки; задумуйтесь, чи є у людини мотивація до нової поведінки [17]. Його модель виглядає так: «поведінка» трапляється, коли «мотивація», «можливості» і «підказка» трапляються разом у той самий момент. Також варто доповнити, що цю модель застосовують до всіх типів поведінки, у всіх культурах, для людей будь-якого віку. Можна подивитися через цю модель і на будь-які політичні дії, наприклад, на протести в Білорусії або на спроби РФ втрутитися у президентські вибори США. Яскравим прикладом був лютий 2022 року, коли на захист України масово стали її громадяни, добровільно прийшли до військкоматів, щоб зі зброєю піти проти російського загарбника. Свою позитивно об'єднуючу функцію виконав на початку 2022 року «Телемарафон», об'єднавши власників мас-медіа, однак, який згодом почав втрачати довіру в українців.

Сучасна людина протягом дня може перебувати під впливом різних інформаційно-психологічних так й інформаційно-технічних деструктивних впливів. До механізмів деструктивного (негативного) інформаційно-психологічного впливу відносять також механізми і ефекти соціальної перцепції (від лат. *perception* — *сприйняття*), суспільного розуміння й оцінки соціальних об'єктів), механізми і феномени сприйняття, пам'яті, уваги тощо. Це такі механізми як

ідентифікація, емоційне зараження, навіювання, емпатія, наслідування, переконання. Вони можуть і не усвідомлюватися людиною. У ряді випадків непрямі методи впливу можуть виявлятися набагато ефективніше і сприяти досягненню результатів й меншими зусиллями. Наприклад, часто це виявляється в такому явищі як фішинг, коли зловмисники проникають навіть у добре спроектовані, захищені комп'ютерні системи, скориставшись неухважністю довірених користувачів, або умисно вводять їх в оману (наприклад, представившись системним адміністратором, надсилають повідомлення із запитом паролів тощо).

Підсумовуючи потрібно зазначити, що соціальні технології в інформаційно-знансєвому суспільстві здійснюють значний вплив на суспільство, соціальні та політичні процеси, впливаючи на способи спілкування, організацію інформації, культурні тенденції та формуючи нові реалії, мотивації, поведінку, ціннісні орієнтації людей тощо. Як пише іспанський соціолог М.Кастельс: «Технологія сама по собі не визначає соціальні процеси та інститути. Технології стали посередником у складній матриці взаємодії між соціальними структурами, соціальними суб'єктами та їхніми соціально сконструйованими інструментами. Але оскільки інформація та комунікація є основою людської діяльності, трансформація технологічних інструментів генерування знань, обробки інформації та комунікації має далекосяжні наслідки, які додають специфічні соціальні наслідки до ширшої моделі соціальної причинності» [16]. Тобто соціальні технології створюють нові можливості та виклики для суспільства, сприяючи змінам у багатьох аспектах повсякденного життя. Соціальні мережі, месенджери та інші платформи за допомогою Інтернет роблять комунікацію миттєвою та глобальною, вони дозволяють людям об'єднуватися у віртуальні спільноти, ділитися ідеями та ресурсами у глобальному вимірі.

З одного боку, новітні інформаційно-комунікативні технології — електронні засоби інформації та комунікації, глобальні інформаційні мережі, роблячи інформацію більш доступною, сприяють формуванню відкритих суспільств, удосконаленню демократії, а з іншого, — прослідковується тенденція до формуванню нового тоталітарного суспільства, адже володіння даними про всіх осіб на планеті, знаючи їхні інтереси, потреби тощо, вмiло маніпулюючи інформацією, здійснюючи інформаційно-технічні, інформаційно-психологічні впливи держави, компанії та організації міжнародного рівня мають можливість встановлювати свій порядок та контроль, задавати тен-

денції суспільного, політичного, культурного розвитку. Терміни «електронна демократія», «електронний уряд» характеризують лише технічні аспекти взаємодії між громадянами, структурами громадянського суспільства та інститутами влади, до забезпечення доступу до інформації, консультування населення тощо. Фактично йдеться про певну форму винесення інститутів представницької демократії, управління у кіберпростір. А в кіберпросторі людина вже може один на один стикатися з новими викликами сьогодення. Разом з цим її захист залежатиме від освіти, морального стану та інших чинників, які хоча б частково мали б сприяти захисту від деструктивних інформаційно-технічних, інформаційно-психологічних впливів.

Звичайно, що кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Водночас реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб, їхню безпеку. Тому варто погодитися з авторами підручника, рекомендованого Національною академією служби безпеки України, які наголошують, що «інформаційна безпека — це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, при якому досягається інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний тощо), за якого сторонні інформаційні впливи не завдають їм суттєвої шкоди» [5]. Адже безпека — це складне соціальне явище, багатопланове й багатогранне у своїх структурних складових і проявах, що відбиває суперечливі інтереси у відносинах різних соціальних суб'єктів, де інформаційна безпека — це стан захищеності систем обробки і зберігання даних, за якого забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність інформації, або комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, внесення змін, ознайомлення, перевірки, запису чи знищення. Саме гарантування інформаційної безпеки, забезпечення захищеності (передусім психіки, свідомості) від небезпечних інформаційно-психологічних (маніпулювання, дезінформації, втручання у приватне життя тощо), інформаційно-технічних впливів — одне з головних завдань як держави, так і потребує уваги кожної людини зокрема, не залежно від ролі, яку вона виконує у суспільно-політичному, приватному

житті (президент держави, керівник міжнародної організації, менеджер компанії, працівник органу місцевого самоврядування, студент, вчитель, кандидат у депутати, партійний діяч, лідер громадської думки, пенсіонер, вихователь, батько чи дитина тощо). Разом з цим одна й та ж особа в житті ці ролі може поєднувати, наприклад, президент держави — бути батьком дітей, чи менеджер компанії балотуватися до парламенту або на посаду мера міста, займатися громадською діяльністю тощо.

І водночас рівень освіченості людини сучасності визначається не обсягом отриманої інформації, а рівнем знань та досвіду. У сучасному глобалізованому суспільстві («глобальному селі» М. Маклюєна) можливості здійснення комунікацій за допомогою Інтернет шаленими швидкостями зростають, але це зовсім не тотожно приросту нового знання. Однак серед технологій розглядають також технологію конструювання віртуальної реальності — створення віртуального середовища, в якому «розігруються» та висвітлюються певні події, що викликають широкий суспільний резонанс. Адже фахівці надзвичайно майстерно навчилися конструювати віртуальну реальність, формувати громадську думку. Звичайно, що комунікація — це певна система способів передачі інформації з використанням конкретних засобів та інструментів, у якій відбувається смислова взаємодія суб'єктів. І, як зазначав німецький соціолог Н. Луман, комунікація — це «єдина суспільно структуруютьоюча одиниця, що наділена внутрішньою структурою, а саме, конституювана трьома елементами: повідомленням, інформацією і розумінням» [20]. І без розуміння, без знань, освіти процес інформаційно-комунікаційної взаємодії не буде ефективним.

Список використаних джерел та літератури

1. Анісімович-Шевчук О.З. Сучасні інформаційно-психологічні впливи в системі міжнародних відносин у контексті російсько-української війни 2014–2022 років. *Гуманітарна експертиза як стратегія формування культури майбутнього*. С. 99–119. (Humanistic expertise as a strategy for developing the future culture : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 348 p.). URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/276/7545/15720-1?inline=1>.

2. Бебик В.М., Шергін С.О., Дегтерьова Л.О. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: навчальний посібник. К.: Талком, 2006. 208 с.

3. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. Віталій Лях. Київ:

Либідь, Інформаційно-технологічні передумови формування постіндустр.
URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1765>, 1996.

4. *Бодріяр Ж.* Симулякри і симуляція / перекл. з франц. В.Ховхун. К.: Видавництво Соломії Павлико «ОСНОВИ», 2004. 230 с.

5. Інформаційна безпека: підручник / В.В. Остроухов, М.М. Присяжнюк, О.І. Фармагей, М.М.Чеховська та ін.; під ред. В.В.Остроухова/ Національна академія Служби безпеки України. К.: Видавництво Ліра-К, 2021. 412 с.

6. *Картунов О. В.* Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: Монографія (Серія інформаційно-знаннєве суспільство) / О.В. Картунов, О.О. Маруховський. К.: Університет економіки та права «Крок», 2012. 344 с.

7. *Климанська Л.Д.* Соціально-комунікативні технології в політиці: Таємниці політичної «кухні» : Монографія. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2007. 332 с.

8. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн: монографія / авт. кол.: В. Куйбіда, В. Бебик, М. Дмитренко та ін.; за заг. ред. В. Куйбіди і В. Бебика. К.: НАДУ, 2019. 384 с.

9. *Ронфельдт Д., Арквілла Дж.* Мережі та мережні війни: що далі? *Мережі і мережні війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій.* Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 293–339.

10. *Сенченко М., Сенченко О., Гастинициков В.* Мозкові центри країн світу. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. 278 с.

11. Соціальна інженерія: як шахраї використовують людську психологію в Інтернеті. *Портал зовнішньої політики.* URL: <http://fpp.com.ua/news/sotsial-na-inzheneriya-yak-shahrayi-vykorystovuyut-lyudsku-psyhologiyu-v-interneti/>.

12. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

13. *Штанько В.І., Бордюгова Т.Г.* Інформаційне суспільство: соціально-філософські проблеми становлення: навч. посіб. Харків: ХНУРЕ, 2012. 172 с.

14. *Юдін О.К., Бозуш В.М.* Інформаційна безпека держави: навчальний посібник. Харків: Консум, 2005. 576 с.

15. *Castells M.* The Power of Identity. — 2nd ed. p. cm. *Information Age: Economy, Society and Culture.* Blackwell Publishing Ltd, 2004. — V. 2. P. 7–11.

16. *Castells M.* The Social Implications Of Information & Communication Technologies. URL: https://glotta.ntua.gr/IS-Social/Knowledge-Social/castells_social-implications-info-comm-tech.pdf.

17. *Fogg B.J.*, PhD. Behavior Scientist at Stanford University. URL: <https://www.bjfogg.com/>.

18. *Drucker P.* The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society. N.Y., 1969. 184 p. 430.

19. *Masuda Y.* The Information Society as Post-Industrial Society. Tokyo, 1980.

20. Luhmann N. What is Communication? *Communication Theory*, Vol.2, Issue 3, August 1992, P. 251–259. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1992.tb00042.x>.

21. Schmidt E. Innovation Power. *Foreign Affairs*. 28/02/2023. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/eric-schmidt-innovation-power-technology-geopolitics>.

22. Медіаспоживання українців: другий рік повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. 10 липня 2023. ОПОРА — громадянська мережа. URL: https://www.oporuaa.org/polit_ad/mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-drugii-rik-povnomashtabnoyi-viini-24796.

23. Abratis J. Communicating Europe Abroad: *EU Delegation and Public Diplomacy*. USC: Center on Public Diplomacy. Paper 3, 2021. URL: https://uscpublicdiplomacy.org/sites/default/files/Communicating%20Europe%20Abroad_8.31.21.pdf.

24. Europe. Twiplomacy. URL: <https://twiplomacy.com/info/europe/>.

25. TikTok Algorithm — The Definitive Guide. Brandon Doyle. Wallaroo. URL: <https://wallaroomedia.com/blog/social-media/tiktok-algorithm/> (дата звернення: 06.05.2022).

26. BBC News Launches on TikTok. Interhacktives. URL: <https://www.interhacktives.com/2022/03/08/bbc-news-launches-on-tiktok/>.

II. СОЦІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У КОНЦЕПЦІЯХ ЗАХІДНИХ ГЛОБАЛІСТІВ

(Пересипкіна, Ірина)

Глобалізація є складним та багатограним процесом, що охоплює економічні, політичні, соціальні та культурні аспекти. Соціокультурні та соціополітичні аспекти глобального розвитку особливо цікаві для дослідників, оскільки вони безпосередньо впливають на повсякденне життя людей та їхню ідентичність. Західні глобалісти пропонують різні підходи та теорії, які допомагають зрозуміти ці процеси.

Актуальність дослідження вказаної проблематики полягає в тому, що сучасний світ переживає значні зміни, спричинені процесами глобалізації, які охоплюють усі сфери життя суспільства. Соціокультурні аспекти глобального розвитку відображають зміни у культурних практиках, цінностях та ідентичності, що виникають в результаті взаємодії різних культур та суспільств. Це особливо актуально в умовах зростаючої взаємозалежності країн, де культурний обмін і глобальна комунікація стають нормою. Західні глобалісти у своїх теоріях і вченнях акцентують увагу на впливі глобалізації на культурну гомогенізацію і, водночас, на можливість збереження культурної різноманітності через адаптацію та інтеграцію різних культурних елементів. Соціополітичні аспекти глобалізації відображають вплив глобальних процесів на політичні структури, інститути та відносини між державами. Глобалізація сприяє поширенню демократичних цінностей, стандартів прав людини та принципів верховенства права, водночас ставлячи нові виклики перед національними суверенітетами та традиційними політичними системами. Західні глобалісти досліджують, як глобальні економічні та політичні зміни впливають на міжнародну систему, формуючи нові форми глобального врядування і співпраці. Тема є надзвичайно актуальною, оскільки розуміння соціокультурних і соціополітичних аспектів глобального розвитку допомагає формувати ефективні стратегії адаптації до змін, що відбуваються, та сприяти побудові стабільного, інклюзивного і справедливого глобального суспільства [1, с. 77–78]. Метою статті є визначення соціокультурних і соціополітичних аспектів глобального розвитку в контексті вчень західних глобалістів.

Глобалізація як багатовимірний процес охоплює широкий спектр соціокультурних та соціополітичних аспектів, які мають вирішальне значення для розвитку сучасного світу. Вчені-західні глобалісти, зокрема такі як І. Валлерстайн, Е. Гідденс, З. Бауман, Р. Роберстон та С. Гантінгтон, зосереджують свою увагу на аналізі взаємодії культурних, економічних та політичних процесів у контексті глобалізації. Глобалізація як феномен сучасного світу суттєво впливає на соціокультурні аспекти розвитку суспільства. Західні глобалісти висвітлюють різні аспекти цього процесу у своїх роботах. Аналіз вчень західних глобалістів дає змогу глибше усвідомити тенденції та виклики сучасного світу, а також визначити можливі напрямки подальшого розвитку у контексті глобальних процесів.

Один з ключових представників — Е. Валлерстайн, відомий своїм аналізом світ-системного підходу, який розглядає світову економіку як єдину систему, що складається з ядра, напівпериферії та периферії. Згідно з його теорією, культурний обмін між цими зонами сприяє поширенню культурних практик і цінностей. Валерстайн стверджує, що сучасний світовий порядок формується під впливом складної взаємодії економічних, політичних і культурних процесів. Він розглядає глобальний розвиток як процес, що містить як розширення капіталістичної світ-системи, так і культурні трансформації, які супроводжують цей процес. Згідно з Валерстайном, капіталістична світ-система виникла у XVI столітті в Європі і з тих пір поширилася на весь світ. Цей процес супроводжується встановленням нерівності між центром і периферією, де центри концентрують багатство і владу, а периферія служить джерелом дешевої праці і ресурсів [2, с. 47–48]. Валерстайн підкреслює, що культурні аспекти, такі як ідеологія, релігія і освіта, відіграють ключову роль у легітимації та підтримці цієї нерівності. Важливим аспектом досліджень Валерстайна є аналіз ролі держави у світ-системі. Він вважає, що держави є важливими акторами, які сприяють розвитку капіталізму і підтримують існуючу структуру світ-системи. Однак, Валерстайн також зазначає, що держави самі піддаються впливу глобальних економічних і культурних процесів, що робить їхні дії непередбачуваними і часто суперечливими. Соціокультурні аспекти глобального розвитку також включають питання ідентичності і культурної гегемонії. Валерстайн звертає увагу на те, що глобалізація спричиняє не тільки економічні, але й культурні зміни, які часто призводять до зіткнення різних культурних цінностей і ідентичностей. Він зазначає,

що глобалізація може сприяти як гомогенізації культур, так і зростанню культурного різноманіття, що створює нові виклики для соціальної стабільності і інтеграції. В цілому, І. Валерстайн підкреслює, що розуміння соціокультурних аспектів глобального розвитку є ключовим для аналізу сучасного світу. Його підхід пропонує комплексний аналіз, який враховує взаємодію економічних, політичних і культурних факторів, що формують глобальний порядок і визначають напрями розвитку світової спільноти [2, с. 50–52].

Інший важливий теоретик — З. Бауман, який досліджує вплив глобалізації на ідентичність та суспільні структури. Він вводить поняття «рідкої модерності», яка характеризується постійними змінами та нестабільністю, що впливає на соціокультурні процеси. Бауман зазначає, що глобалізація створює нові соціокультурні динаміки, які впливають на ідентичність, споживання та взаємини між людьми. В умовах глобалізації традиційні форми спільнот і культур зазнають значних змін, що призводить до появи нових форм ідентичності та культурного обміну. Він розглядав ці процеси як взаємопов'язані та суперечливі, де глобальні процеси можуть як зближувати, так і розділяти суспільства. Соціополітичні аспекти глобального розвитку, за Бауманом, включають зміну ролі держави та влади в умовах глобальних економічних і політичних процесів. Він стверджував, що глобалізація послаблює традиційні національні держави, передаючи значну частину влади наднаціональним організаціям і глобальним корпораціям [1, с. 77–78]. Це призводить до зменшення контролю національних урядів над економікою та соціальною політикою, що викликає занепокоєння щодо демократичного контролю та соціальної справедливості. Бауман також підкреслював, що глобалізація породжує нові форми нерівності та соціальної маргіналізації. Він стверджував, що в глобалізованому світі ресурси та можливості розподіляються нерівномірно, створюючи «глобальні еліти» та «глобальні нижчі класи». Це, на його думку, призводить до соціальних конфліктів та напруженості як на глобальному, так і на локальному рівнях. [6, с. 450–462]. Крім того, Бауман звертав увагу на вплив глобалізації на особистісні відносини та соціальну інтеграцію. Він вважав, що в умовах глобалізації люди стають більш мобільними, але водночас більш ізольованими та вразливими. Традиційні форми соціальної підтримки руйнуються, а нові форми соціальних зв'язків часто виявляються менш стабільними та надійними. З. Бауман розглядав глобалізацію як складний і багатогранний процес, який має значні соціокультурні

та соціополітичні наслідки. Роботи З. Баумана наголошують на необхідності критичного осмислення цих процесів для розуміння сучасного світу та пошуку шляхів для більш справедливого та інтегрованого глобального суспільства [1, с. 110–115].

Р. Робертсон є ще одним впливовим глобалістом, який увів термін «глокалізація» — процес, за якого глобальні тенденції адаптуються до місцевих умов, що приводить до збереження культурної різноманітності в умовах глобалізації. Робертсон розглядає глобалізацію як багатовимірний процес, що містить економічні, політичні, культурні та соціальні аспекти. Це означає, що глобалізація не призводить до однорідності культур, а, навпаки, сприяє їхній різноманітності та унікальності через адаптацію глобальних процесів до локальних умов. Він наголошує на тому, що глобалізація створює нові можливості для культурного обміну та взаємодії, але також може призводити до конфліктів і напруженості через нерівномірний розподіл ресурсів і влади. Соціополітичні аспекти глобального розвитку, за Робертсоном, включають зміни в системах управління та влади на глобальному рівні. Він підкреслює, що глобалізація призводить до зростання ролі наднаціональних організацій, таких як ООН, МВФ та Світовий банк, які мають вплив на національні політики та економіки [3, с. 65–67]. Це, своєю чергою викликає питання суверенітету та автономії держав, оскільки вони змушені адаптуватися до глобальних вимог і стандартів. Робертсон також звертає увагу на роль інформаційних технологій у глобальному розвитку. Він зазначає, що розвиток інтернету та цифрових технологій сприяє швидкому поширенню інформації та ідей, що змінює способи комунікації та взаємодії між людьми і суспільствами. Це відкриває нові можливості для співпраці та розвитку, але також піднімає питання приватності, безпеки та етичних норм у цифровому світі [4, с. 122–125].

Е. Гідденс, зі своєю теорією структуризації, аналізує взаємодію між глобальними процесами та місцевими культурними структурами, підкреслюючи, як глобалізація впливає на повсякденне життя людей та їхню соціальну поведінку. Він вважає, що глобалізація — це не просто економічний процес, але також глибоко соціокультурний феномен. Гідденс звертає увагу на те, що глобалізація впливає на всі аспекти людського життя, від способу ведення бізнесу до повсякденних соціальних відносин. Вона створює нові можливості для культурного обміну, але також може призводити до культурного гомогенізму, де місцеві традиції ідентичності можуть бути поглину-

ті домінуючими світовими культурами. Гідденс також наголошує на важливості політичних аспектів глобалізації. Вона змінює не тільки структури влади всередині держав, але й міждержавні відносини [9]. Глобальні проблеми, такі як зміна клімату, тероризм, міграція та економічна нерівність, вимагають колективних дій і міжнародної співпраці, що змушує національні держави переглядати свою роль у світовій політиці. Водночас Гідденс підкреслює, що глобалізація спричиняє нові форми соціальної стратифікації, де соціальна нерівність може збільшуватись як на національному, так і на міжнародному рівнях. Таким чином, для Гідденса глобальний розвиток — це складний і багатогранний процес, який містить економічні, соціальні, культурні та політичні виміри. Він закликає до критичного осмислення глобалізації і розробки стратегій, які б дозволяли максимізувати її позитивні аспекти та мінімізувати негативні наслідки, забезпечуючи більш справедливий і стійкий світовий порядок [9].

С. Гантінгтон у своїх роботах досліджував різні аспекти глобального розвитку, приділяючи особливу увагу соціокультурним і соціополітичним аспектам. Однією з його найвідоміших праць є книга «Зіткнення цивілізацій», де він висуває тезу про те, що після закінчення холодної війни основні конфлікти у світі виникатимуть не з ідеологічних чи економічних причин, а через культурні та релігійні відмінності. Гантінгтон стверджує, що світові культури (або цивілізації) мають фундаментальні відмінності, які зумовлюють різні погляди на життя, суспільство та політику. Він виділяє основні цивілізації, такі як західна, ісламська, конфуціанська, японська, індуська, православнослов'янська, латиноамериканська та африканська. На його думку, майбутні конфлікти відбуватимуться переважно між цими цивілізаціями, що зумовлено їхніми відмінними культурними цінностями і релігійними переконаннями [11, р. 89–102]. Окрім цього, Гантінгтон аналізує роль соціополітичних факторів у глобальному розвитку. Він підкреслює, що національні держави залишатимуться ключовими гравцями на світовій арені, проте їхня взаємодія буде все більше визначатися приналежністю до певних цивілізацій. Важливу роль відіграють також процеси модернізації та глобалізації, які, з одного боку, сприяють економічному зростанню та технологічному розвитку, а з іншого — викликають занепокоєння щодо збереження культурної ідентичності. Гантінгтон попереджає, що західні країни не повинні намагатися нав'язувати свої цінності іншим цивілізаціям, оскільки це може призвести до зростання напруженості та конфліктів. Натомість,

він закликає до взаємоповаги та співіснування різних культур, що є запорукою стабільності та миру в багатополарному світі [11, р. 89–102].

Ці науковці роблять важливий внесок у розуміння того, як глобалізація трансформує соціокультурні аспекти суспільств, підкреслюючи як позитивні, так і негативні наслідки цього процесу. Їхні теорії надають глибоке розуміння того, як глобалізація впливає на різні сфери суспільного життя, включаючи зміну культурних ідентичностей, трансформацію політичних структур та динаміку соціальної нерівності. З одного боку, глобалізація сприяє поширенню західних культурних норм і цінностей, що призводить до формування глобальної культури. Це явище часто супроводжується процесами культурної гомогенізації, коли локальні традиції і звичаї можуть витіснятися універсальними моделями споживання та поведінки. Однак, з іншого боку, глобалізація також сприяє культурному розмаїттю та взаємозбагаченню, оскільки різні культури мають можливість взаємодіяти та обмінюватися своїми досягненнями [5, р. 68–70].

Соціополітичні аспекти глобального розвитку включають зміну ролі національних держав у світовій системі, посилення значення міжнародних організацій та транснаціональних корпорацій, а також зростання впливу глобальних рухів і мереж. Вчені-західні глобалісти наголошують на необхідності переосмислення суверенітету держави та її функцій в умовах глобальної взаємозалежності. Наприклад, Валлерстайн у своїй теорії світ-системи стверджує, що сучасний світовий порядок базується на нерівному розподілі ресурсів та влади між центром і периферією, що призводить до соціально-економічних диспропорцій. Соціокультурні та соціополітичні аспекти глобального розвитку є ключовими для розуміння сучасних тенденцій та викликів, що постають перед людством. Вивчення вчень західних глобалістів дозволяє глибше усвідомити складність і багатовимірність глобалізаційних процесів, а також їхній вплив на формування нового світового порядку [2, с. 45–47].

Соціокультурні і соціополітичні аспекти глобального розвитку в контексті вчень західних глобалістів відображають складні взаємозв'язки між різними сферами життя суспільства на світовому рівні. Глобалізація, як процес інтеграції націй та культур, значно впливає на розвиток соціальних структур та політичних систем. Вчення західних глобалістів часто акцентують увагу на тому, як культурний обмін і технологічні інновації сприяють зміцненню глобальних зв'язків та створенню єдиного інформаційного простору. Водночас, соціополі-

тичні аспекти глобалізації включають питання суверенітету держав, глобального управління та впливу транснаціональних корпорацій. Західні глобалісти підкреслюють важливість міжнародного співробітництва для вирішення глобальних проблем, таких як зміна клімату, тероризм і нерівність [7, р. 56–58]. Вони також розглядають роль міжнародних організацій, таких як ООН та ВТО, у підтримці глобальної стабільності та розвитку. Політичні аспекти глобального розвитку включають зростання впливу міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Світова торгова організація та Міжнародний валютний фонд. Ці організації відіграють важливу роль у регулюванні міжнародних відносин та розв'язанні глобальних проблем, таких як зміна клімату, забезпечення миру та стабільності, боротьба з бідністю та хворобами. Водночас, зростання впливу наддержав та глобальних корпорацій викликає занепокоєння щодо зменшення суверенітету національних держав і посилення економічної експлуатації менш розвинених країн. У цьому контексті, соціокультурні аспекти включають адаптацію різних культур до глобальних змін, збереження культурної ідентичності та вплив глобалізації на мову, традиції та мистецтво. Отже, вчення глобалістів пропонують комплексний погляд на соціокультурні та соціополітичні аспекти глобалізації, акцентуючи на взаємозв'язку між місцевими і глобальними процесами, а також на необхідності гармонізації цих процесів для забезпечення стійкого розвитку світової спільноти [12].

Соціальні аспекти глобального розвитку пов'язані з питаннями справедливості, рівності та соціальної мобільності. Зростаюча нерівність у доходах і доступі до ресурсів є серйозною проблемою, яка загрожує соціальній стабільності та справедливості. Глобальні міграційні потоки також стають важливим фактором, який впливає на соціальні структури та демографічні зміни в різних країнах. Міграція може сприяти економічному зростанню та культурному збагаченню, але вона також може викликати соціальну напругу та конфлікти. Важливою складовою глобального розвитку є також питання сталого розвитку, яке передбачає збалансований підхід до економічного зростання, соціального прогресу та охорони навколишнього середовища. Глобальні ініціативи, такі як Цілі сталого розвитку ООН, спрямовані на забезпечення довгострокового добробуту для всіх людей, незалежно від їхнього місця проживання. Ці ініціативи вимагають співпраці між урядами, приватним сектором та громадянським суспільством для досягнення спільних цілей [10, р. 25–45].

Соціокультурні і соціополітичні аспекти глобального розвитку включають важливу роль медіа та комунікаційних технологій у формуванні глобальної свідомості. Медіа, зокрема, відіграють ключову роль у поширенні інформації та культурних цінностей, створюючи умови для більш глибокого взаєморозуміння між народами. Глобалізація інформаційного простору сприяє тому, що події в одному кутку світу можуть мати миттєвий вплив на інші регіони, підкреслюючи взаємозалежність сучасного світу. Відомо, що глобалізація сприяє поширенню культурних цінностей, ідей та практик через кордони. Наприклад, поширення інтернету та соціальних мереж значно вплинуло на те, як люди по всьому світу спілкуються, отримують інформацію та формують свої культурні ідентичності. Глобалізація також сприяє культурній взаємодії, що проявляється в зростанні популярності міжнародних культурних заходів, таких як музичні фестивалі, кінофестивалі та спортивні події. Окрім цього, культурна глобалізація стимулює процеси культурної гібридизації, де різні культурні елементи поєднуються, створюючи нові форми культурного вираження. Наприклад, кулінарні традиції різних країн змішуються, утворюючи нові гастрономічні тенденції, такі як ф'южн-кухня. Ще один приклад — популяризація іноземних мов та мультикультурної освіти, яка сприяє кращому розумінню та співпраці між різними націями [8, р. 123–125].

Соціополітичні аспекти глобального розвитку включають процеси демократизації, боротьбу за права людини та участь громадян у політичному житті. Важливим явищем є міжнародна політична співпраця, яка виражається у створенні та діяльності таких організацій, як ООН, НАТО, Європейський Союз. Ці організації відіграють ключову роль у підтриманні миру, безпеки та стабільності у світі. Наприклад, ЄС проводить спільну політику в таких сферах, як торгівля, охорона навколишнього середовища та боротьба з тероризмом, що сприяє посиленню політичної інтеграції країн-членів. Крім того, важливим аспектом є зростання впливу міжнародних неурядових організацій, які займаються питаннями прав людини, охорони здоров'я, освіти та екології. Наприклад, такі організації, як Amnesty International та Greenpeace, здійснюють кампанії, що привертають увагу до проблем глобального масштабу та стимулюють уряди до дій [7, р. 56–59].

Інший важливий соціополітичний аспект — це міграція, яка має значний вплив на політичні та соціальні процеси в країнах, що приймають мігрантів. Міграційні потоки призводять до змін у демогра-

фічній структурі суспільств, що, у свою чергу, може викликати політичні напруженості та вимагати адаптаційних заходів з боку урядів. Наприклад, у багатьох європейських країнах питання інтеграції мігрантів та забезпечення їхніх прав стало одним з ключових на політичному порядку денному. Таким чином, соціокультурні та соціополітичні аспекти глобального розвитку є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими процесами, які формують сучасний світ. Вони впливають на всі сфери життя суспільства, від культури та освіти до політики та економіки, сприяючи створенню глобальної спільноти з багатими культурними та політичними взаємодіями [9].

Водночас, критики західних глобалістичних теорій звертають увагу на нерівномірність розподілу благ глобалізації та ризики культурної гомогенізації. Вони вказують на те, що глобалізація може сприяти поширенню домінуючих культурних моделей, які загрожують знищенням локальних традицій та мов. Соціополітична нерівність також стає очевидною в умовах глобалізації, коли економічні вигоди здебільшого зосереджуються в руках багатих держав і корпорацій, залишаючи менше розвинуті країни на периферії глобальної економіки. У відповідь на ці виклики західні глобалісти пропонують підходи до формування більш справедливого глобального порядку, що має на меті зміцнення інституцій міжнародного права, захист прав людини та підтримку сталого розвитку. Вони підкреслюють важливість інклюзивних політик, які забезпечують участь всіх країн і народів у процесах глобального управління. Наприклад, концепція «глобального громадянства» стає все більш популярною, закликаючи до активної участі громадян у вирішенні глобальних проблем через транснаціональні рухи та організації. Соціокультурні і соціополітичні аспекти глобального розвитку висвітлюють складну динаміку взаємодії між глобальними і локальними процесами, підкреслюючи необхідність створення більш справедливого і гармонійного світового порядку. Вони також акцентують на важливості збереження культурної різноманітності, посилення соціальної справедливості та розвитку механізмів міжнародної співпраці, які сприяють вирішенню спільних для всього людства викликів [5, р. 145–148].

Висновки. Зазначимо, що соціокультурні та соціополітичні аспекти глобального розвитку відіграють ключову роль у формуванні сучасного світового порядку та визначають напрямки розвитку людства. Соціокультурні аспекти включають взаємодію різних культур, процеси глобалізації та культурної гомогенізації, що ведуть до ство-

рення нових форм ідентичності та міжкультурних взаємовідносин. Важливим аспектом є також збереження культурного різноманіття та підтримка місцевих традицій у глобалізованому світі. Водночас, процеси урбанізації, міграції та розвитку інформаційних технологій суттєво змінюють соціальну структуру суспільств, створюючи нові виклики та можливості для соціокультурної інтеграції та адаптації. Соціополітичні аспекти глобального розвитку охоплюють питання міжнародної безпеки, співпраці та конфліктів, а також розвиток глобальних інституцій та норм. У сучасному світі спостерігається зростання впливу наддержавних організацій, таких як ООН, ЄС та інші, які сприяють вирішенню глобальних проблем та конфліктів. Водночас, зростає значення національної ідентичності та суверенітету, що часто призводить до напруженості та конфліктів між державами. Важливим аспектом є також розвиток демократії та прав людини, що сприяє стабільності та справедливості у глобальному масштабі.

Таким чином, соціокультурні та соціополітичні аспекти глобального розвитку взаємопов'язані та взаємовпливають один на одного, формуючи складну та динамічну картину сучасного світу. Вони визначають не лише характер взаємодії між різними країнами та народами, але й спрямовують розвиток міжнародних відносин та внутрішніх політичних процесів, що в кінцевому результаті впливає на добробут та стабільність усього людства.

Список використаних джерел та літератури

1. Бауман З. Глобалізація: услідки для людини і суспільства / З. Бауман; пер. з англ. О. Кучеренко. К.: Основи, 2004. 152 с.
2. Валерстайн І. Кінець знайомого світу: Соціологія XXI століття / І. Валерстайн; пер. з англ. В. Цимбалюк. К.: Дух і Літера, 2012. 280 с.
3. Робертсон Р. Глобалізація: Соціальна теорія і глобальна культура / Р. Робертсон; пер. з англ. Т. Кузьменко. К.: Дух і Літера, 2003. 256 с.
4. Робертсон Р. Теорії глобалізації / Р. Робертсон; пер. з англ. М. Черниш. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 312 с.
5. Appadurai A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2019. 248 p.
6. Bauman Z. *Liquid Modernity Revisited*. *European Journal of Social Theory*. 2019. № 22(4). pp. 450–462.
7. Beck U. *The Metamorphosis of the World: How Climate Change is Transforming Our Concept of the World*. Cambridge: Polity Press, 2019. 200 p.
8. Castells M. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press, 2020. 624 p.

9. Giddens A. Globalization: A Critical Introduction. Cambridge: Polity Press, 2019. URL: <https://www.politybooks.com/book.asp?ref=9780745646444> (available at 15 November 2023).

10. Held D. Globalization and the Cosmopolitan Condition: Transforming Boundaries and Citizenship. *The Cosmopolitan Vision* / ed. by G. Delanty, London: Routledge, 2019. pp. 25–45.

11. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. *Geopolitics: An Introduction to Space and Power* / ed. by S. Kelly, New York: Springer, 2020. pp. 89–102.

12. Scholte J.A. Globalization: A Systematic Approach. *International Studies Quarterly*. 2020. № 64(2). URL: <https://academic.oup.com/isq/article/64/2/305/5838822> (available at 15 November 2023).

2.2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ОСВІТНЬЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

(Бebик, Валерій; Мякушко, Надія)

Проблеми управління соціальним суспільством в умовах глобалізації потребують принципово нових підходів не тільки в управлінні економічною, політичною, соціальною, інформаційно-комунікаційною, але й інтелектуально-освітньою сферою суспільства, що глобалізується [2; 3; 5].

У цьому контексті особливого значення набувають дослідження змістовних особливостей менеджменту інтелектуально-освітньої сфери суспільства в контексті формування, відтворення та розвитку його інтелектуального капіталу на базі використання нових інформаційно-комунікаційних і мультимедійних технологій та соціальних мереж.

Інтелектуально-освітній менеджмент ми пропонуємо розглядати як систему управління процесами відтворення, накопичення та розвитку інтелектуального капіталу суспільства, без якої є неможливим розвиток соціального суспільства.

Враховуючи процеси глобалізації (у західній/євроатлантичній чи східній/азійській версії) ми можемо розглядати систему інтелектуально-освітнього менеджменту на глобальному, цивілізаційно-просторовому, державно-національному, регіональному і локальному рівнях управління [3; 7].

Таке розуміння інтелектуально-освітнього менеджменту дає підстави вважати **об'єктом дослідження інтелектуально-освітнього**

менеджменту — інтелектуально-освітню сферу суспільства, яку потрібно вивчати й аналізувати з точки зору реалізації загальних та спеціальних функцій управління в поєднанні з дослідженням економічної, політичної, соціальної, інформаційно-комунікаційної, освітньо-наукової, культурно-просвітницької та інших сфер суспільства на всіх рівнях управління.

Предметом інтелектуально-освітнього менеджменту, на нашу думку, мають бути:

- Теоретико-праксеологічні аспекти формування системи управління глобальними інтелектуально-освітніми міждержавними, міжнародними (урядовими та неурядовими) і транснаціональними соціальними організаціями;

- Проблеми формування та розвитку структур глобального соціального суспільства, глобальних соціальних відносин, глобальної соціальної свідомості та глобальної соціальної діяльності;

- вплив глобальних інтелектуально-освітніх організацій (формальних і неформальних) на становлення, функціонування і розвиток інтелектуально-освітньої сфери глобального суспільства,

- вплив особливостей становлення, функціонування і розвитку інтелектуально-освітніх сфер окремих суспільств (лідерів соціально-економічного розвитку, науково-технічного і культурно-освітнього процесу на розвиток глобальної інтелектуально-освітньої сфери та ін.

Визначившись з предметом менеджменту інтелектуально-освітньої сфери глобального суспільства, логічним буде перейти до розгляду методики і методології досліджень **глобальної інтелектуально-освітньої сфери**, яка складається із системно пов'язаних між собою сукупностей цивілізаційно-територіальних, регіональних, національних і локальних інтелектуально-освітніх сфер.

На нашу думку, дослідження інтелектуально-освітньої сфери глобального суспільства повинні здійснюватися в рамках відповідних підходів, напрацьованих у традиційному суспільному та інтелектуально-освітньому менеджменті з урахуванням зв'язків інтелектуально-освітньої сфери конкретного національного суспільства з іншими суспільними сферами: глобальною, цивілізаційно-територіальними, регіональними та локальними інтелектуально-освітніми сферами.

Зрозуміло, що вказані зв'язки в наслідок нелінійних процесів глобалізації мають переважно несиметричний характер, що породжує прагнення більшості «малих» і «середніх» культурно-освітніх суспільств вирівняти ситуацію на свою користь і зберегти національну

інтелектуально-освітню, у тому числі й національно-культурну ідентичність [2; 3].

Виходячи з такого розуміння типології освітніх сфер, будемо розуміти під **методикою інтелектуально-освітнього менеджменту** — арсенал аналітично-дослідницьких та управлінських методів вивчення, аналізу і управління функціонуванням інтелектуально-освітньої сферою глобального суспільства в поєднанні з його економічною, політичною, соціальною, інформаційно-комунікаційною, науковою та іншими сферами.

Під **методологією інтелектуально-освітнього менеджменту** відповідно будемо розуміти сукупність пізнавальних принципів вивчення і аналізу інтелектуально-освітньої сфери глобального суспільства і технологій її управління в поєднанні з економічною, політичною, соціальною, інформаційно-комунікаційною, науковою та іншими сферами цього суспільства.

Такі технології управління інтелектуально-освітнього менеджменту повинні бути концептуально узгодженими й об'єднувати методи класичних досліджень менеджменту з методами, процедурами і процесами, технічними прийомами та засобами дослідження, аналізу, перевірки й оцінювання даних, що використовуються суміжними науками.

Окресливши загальні теоретичні засади менеджменту інтелектуально-освітньої сфери глобального суспільства, слід усвідомити, що праксеологічні засади її побудови та функціонування мають не менш важливе значення, ніж теоретичні засади.

Відтак постає потреба визначення напрямів розвитку інтелектуально-освітнього менеджменту як загальної і основної функції управління останньою.

У цьому зв'язку ми маємо розглядати інтелектуально-освітній менеджмент в контексті наступних *критеріїв управління інтелектуально-освітньою сферою*:

I) ієрархічно-територіального рівня і простору управління інтелектуально-освітньою сферою;

II) співвідношення інтелектуально-освітньої та інших сфер суспільства (державно-правової, соціально-економічної, інформаційно-комунікаційної, наукової-просвітницької);

III) зв'язку інтелектуально-освітнього менеджменту з іншими галузево-функціональними видами менеджменту;

IV) ієрархічно-регулятивного рівня управління;

V) часового простору управління.

Особливості інтелектуально-освітнього менеджменту у згаданому вище контексті проявляються через наступні **види інтелектуально-освітнього менеджменту**:

I. За ієрархічно-територіальним рівнем і простором управління інтелектуально-освітньою сферою:

- *глобальний* (планетарний рівень управління);
- *цивілізаційно-територіальний* (рівень управління інтелектуально-освітніми сферами сукупності держав-націй, що мають спільні цивілізаційні ознаки — західна / східна, християнська, ісламська, конфуціанська, індуїстська, буддистська, африканська, латиноамериканська, японська цивілізації);
- *державно-національний* (рівень управління інтелектуально-освітньою сферою держави-нації);
- *регіональний* (рівень управління інтелектуально-освітніми сферами територій зі спільними економічними, соціальними, екологічними, етнічними та іншими інтересами, межі яких можуть не збігатися з державними кордонами);
- *локальний* (рівень місцевого управління та самоврядування освітніми, науковими та культурними закладами міста, селищної, сільської ради тощо).

II. За сферами регулювання інтелектуально-освітнього процесу:

- *освітньо-правовий* (забезпечує правове регулювання інтелектуально-освітньої життєдіяльності через діяльність органів держави, що ухвалюють закони, постанови та інші правові акти з врегулювання вказаної сфери);
- *освітньо-економічний* (регулює економічні засади функціонування інтелектуально-освітньої сфери суспільства, детермінує освітньо-економічні інтереси, освітньо-економічні відносини, економічну політику держави в інтелектуально-освітній сфері);
- *освітньо-політичний* (полягає в політичному регулюванні інтелектуально-освітньої сфери суспільства, узгодженні освітньо-соціальних відносин, інтересів і потреб особистостей, соціальних груп тощо в інтелектуально-освітній сфері суспільства);
- *освітньо-технологічний* (реалізується відповідними державними і недержавними освітніми, науковими та культурними структурами через запровадження освітніх стандартів та технологій навчання, а також через процедури ліцензування та акредитації навчальних закладів).

III. За ієрархічно-регулятивним рівнем управління (правовим статусом рішень, сфери охоплення та наслідків управлінських впливів):

– *суспільно-освітній* (поширюється на всю інтелектуально-освітню сферу шляхом ухвалення і реалізації виконання — у межах певного суспільства міжнародних угод, національних конституцій, законів, постанов та інших актів, а також методів соціально-психологічного впливу на суспільну свідомість та діяльність суб'єктів інтелектуально-освітньої сфери суспільства);

– *адміністративно-освітній* (впливає на регіонально-адміністративні (область, місто, селище, село) та галузеві об'єкти управління інтелектуально-освітньою сферою (міністерства, відомства) шляхом ухвалення і реалізації адміністративно-правових рішень в інтелектуально-освітній сфері та відповідних методів соціально-психологічного впливу);

– *освітньо-організаційний* (забезпечує управління і регламентацію внутрішньої діяльності державних і недержавних освітніх, наукових та культурних організацій нормативно-правовими та соціально-психологічними методами).

IV. За часом дії і наслідками реалізації управлінських впливів:

– *стратегічний* (спрямований на здійснення довготривалих планів розвитку інтелектуально-освітньої сфери глобального суспільства, регіонів, груп країн, окремих держав-націй, освітніх, наукових та культурних організацій — міжнародних, регіональних, національних тощо);

– *тактичний* (пов'язаний з вирішенням поточних (операційних) проблем управління інтелектуально-освітньою сферою глобального суспільства, регіонів, групами країн, окремих держав-націй та освітніми, науковими та культурними організаціями, щоправда, у межах загальної стратегії розвитку цих суб'єктів інтелектуально-освітньої діяльності);

– *технічний* (забезпечує безпосереднє управління (використання) наявними ресурсами: правовими, матеріальними, інтелектуальними, інформаційно-комунікаційними, необхідними для реалізації відповідних функцій суб'єктів інтелектуально-освітньої діяльності).

V. За галузево-функціональним підходом вирішення проблем управління:

– *кадровий* (досліджує питання управління людьми, мотивації та контролю їхньої інтелектуально-освітньої діяльності);

– *інтелектуальний* (полягає в управлінні розпізнаванням, аналізом освітніх знань і технологій, розробкою ефективних дій освітньої

діяльності, створенням нових знань про сферу суспільства через організацію і здійснення відповідних освітньо-наукових досліджень);

- *технологічний* (відповідає за розробку і реалізацію освітніх, наукових та культурологічних технологій);

- *маркетинговий* (зорієнтований на організацію, узгодження і взаємодію внутрішнього середовища суб'єкта інтелектуально-освітньої діяльності з умовами функціонування ринку освітніх, наукових та культурних послуг шляхом реалізації властивих цьому суб'єкту управління конкурентних переваг);

- *інноваційний* (передбачає розробку планів і програм інноваційної інтелектуально-освітньої діяльності, здійснення узгодженої інноваційної інтелектуально-освітньої політики, розгляд нових освітніх, наукових та культурологічних проєктів і технологій, створення і організацію діяльності цільових робочих груп тощо з метою підвищення ефективності функціонування суб'єктів інтелектуально-освітньої діяльності);

- *фінансовий* (полягає в управлінні фінансовими потоками і ресурсами суб'єктів інтелектуально-освітньої діяльності, інвестиційними освітніми проєктами, контролі за освітнім фондовим портфелем, сприянні нагромадженню фінансових ресурсів суб'єктів інтелектуально-освітньої діяльності, перетворенню їх на прибутки з додатковими дивідендами).

Глобальний світ перебуває в нелінійному і нерівномірному процесі свого становлення, тому ми маємо об'єктивно усвідомлювати собі незавершеність розвитку інтелектуально-освітньої сфери планетарного суспільства на всіх його рівнях ієрархії: глобальному, цивілізаційно-територіальному, регіональному, національному та локальному.

І це усвідомлення не рівнозначних тенденцій глобального розвитку спонукає нас уважно досліджувати ці проблеми в контексті впливу усіх рівнів управління глобальною інтелектуально-освітньою сферою на державно-національний рівень, який повинен зберігати унікальну національну неповторність, використовуючи інтелектуально-освітній досвід людства з поєднанням національних практик відтворення та розвитку інтелектуального потенціалу на основі залучення сучасних освітньо-методологічних і освітньо-методичних підходів.

Тенденції формування глобального суспільства, насамперед, на основі нових інформаційно-комунікаційних технологій (супутникового телебачення, Інтернету, соціальних мереж, мультимедійнийного програмного забезпечення) кардинально змінюють не тільки еконо-

мічну, політичну, соціальну і гуманітарну сферу, але й інтелектуально-освітню сферу суспільства, яка забезпечує формування розвитку інтелектуального та культурного потенціалу національного суспільства.

У цьому контексті ми повинні дослідити проблеми функціонування особливості функціонування інтелектуально-освітньої сфери глобального суспільства після визначення змісту поняття *освіта* взагалі і *глобальна освіта* зокрема.

Глобальна освіта є сукупністю загальнолюдських і професійних знань та технологій їхнього використання в суспільній практиці з метою гармонізації суспільних відносин і задоволення наступних соціальних потреб:

а) глобальних, цивілізаційно-територіальних, державно-національних, регіональних і локальних;

б) суспільних, групових та індивідуальних.

У такому контексті **систему освіти глобального суспільства** можна розглядати як інтегральну сукупність освітніх структур, освітніх відносин, освітньої свідомості та освітньої діяльності, що забезпечує формування і розвиток інтелектуального потенціалу глобального суспільства на усіх вказаних вище рівнях управління.

Наприклад, *ЮНЕСКО*, яка є міждержавною спеціалізованою структурою Організації Об'єднаних Націй, повноправно можна характеризувати як *глобальну освітньо-культурну структуру* [1].

Прикладом *цивілізаційно-територіальної освітньої структури*, наприклад, є постійно діюча *конференція міністрів з питань освіти країн — учасників Болонського процесу* [4].

Як відомо, Болонський процес об'єднує країни європейського континенту, які проводять політику інтеграції національних освітніх сфер з метою підвищення конкурентоспроможності європейських вищих закладів освіти у змаганні з американськими університетами, які мають набагато більші фінансово-економічні та матеріально-технологічні ресурси, що дозволяє їм перетягувати в США інтелектуально-освітній капітал з інших регіонів і країн світу.

Найпростіше, очевидно, розібратися з національними, регіональними та локальними освітніми структурами, які давно і більш-менш успішно функціонують в межах держав-націй у вигляді відповідних міністерств (відомств, держкомітетів тощо), обласних (регіональних), районних і міських департаментів чи управлінь освіти.

Окрім цього, можуть існувати в інтелектуально-освітній сфері фінансовані державою самоврядні структури, такі як Національна

академія педагогічних наук України, яка об'єднує у своєму складі науково-дослідні та вищі заклади освіти, що займаються підготовкою і перепідготовкою навчально-педагогічних кадрів для вищої та середньої школи.

Що стосується освітніх структур глобального громадянського суспільства, то вони існують у вигляді недержавних освітніх та наукових організацій на всіх рівнях управління.

Наприклад, Міжнародна організація університетів (International Association of University) чи Міжнародне товариство політичних психологів (International Society of Political Psychology) — *глобальні організації*, Університетське агентство франкофонії (Agence Universitaire de la Francophonie) є *цивілізаційно-територіальною організацією*, а Асоціація університетів Європи (International University Association) є *регіональною освітньою організацією*.

На національному рівні можна назвати відповідні об'єднання вищих навчальних закладів чи професійні організації на кшталт Всеукраїнської асоціації політичних наук (ВАПН) чи Соціологічної асоціації України.

Детальнішого висвітлення, на нашу думку, потребують блоки освітніх відносин, освітньої діяльності та освітньої свідомості.

Індивідуальні освітні відносини між громадянами добре вкладаються у схему «учитель — учень». Освітню організацію, під якою можна розуміти заклад (вищої чи середньої) освіти, професійну чи просвітницьку асоціацію або спілку, що має відносини з громадянином, можна охарактеризувати схемою «колективний вчитель — учень» і навпаки.

Держава з громадянином може мати (і має) інформаційно-комунікаційні зв'язки в контексті соціалізації за наведеною далі схемою.

Щодо відносин між освітніми організаціями, державами тощо, їх треба розглядати крізь призму міждержавних угод, освітньо-наукових обмінів, конференцій, взаємовизнання документів про освіту (нострифікації) тощо.

Інтелектуально-освітню діяльність, на нашу думку, доцільно поділяти на професійну (наприклад, педагогічну, за яку викладачі отримують гроші) і аматорську. За вертикальною ієрархією можна виокремити наступні види освітньої діяльності: глобальну, національну, регіональну, місцеву, колективну (у складі освітньої організації чи групи) та індивідуальну.

Інтелектуально-освітня діяльність може бути представницькою (у складі міжнародної акредитаційної, методичної чи фахової комі-

сії), бюрократичною (у складі органу управління державної або громадської інституції) та загально-громадською (у складі певного освітянського руху).

Окремо слід розглянути проблему **освітньої свідомості**, позаяк остання має розглядатися на глобальному, цивілізаційно-територіальному, регіональному, національному, місцевому, груповому (колективному) та індивідуальному рівнях. Визначається вона суб'єктивними чинниками сприйняття знань і технологій, їхнього можливого використання в суспільній (не тільки освітній) діяльності.

Функціонування системи освіти характеризується терміном **інтелектуально-освітнє життя**, яке пов'язане з системною, цілеспрямованою, предметною інтелектуально-освітньою діяльністю на всіх рівнях освітніх відносин і свідомості.

Динаміку функціонування системи освіти можна описати поняттям **інтелектуально-освітній процес**, що розглядається як технологія реалізації інтелектуально-освітніх функцій держави і громадянського суспільства.

Структура інтелектуально-освітнього процесу, на наш погляд, має виглядати наступним чином:

- формування цілей і завдань інтелектуально-освітніх інституцій (державних і громадських);
- конституювання і утворення інтелектуально-освітніх інститутів і організацій;
- ухвалення та виконання рішень в інтелектуально-освітній сфері;
- підтримка функціонування інтелектуально-освітніх інституцій та організацій;
- контроль за функціонуванням і спрямуванням розвитку інтелектуально-освітніх інституцій та організацій.

По суті, структура інтелектуально-освітнього процесу є опосередкованою характеристикою реалізації функції системи освіти суспільства. Якщо ця система націлена на модернізацію, це свідчить про її здатність до саморозвитку. В іншому випадку ми можемо говорити про інтелектуально-освітню стагнацію і регрес.

У цьому контексті, окрім структури і функцій системи освіти нам варто проаналізувати таке важливе поняття, як **інтелектуальний капітал суспільства**, оскільки без нього навряд чи було б коректним розглядати проблеми функціонування освітньої сфери будь-якого суспільства і, зрештою, говорити про його динамічний розвиток загалом [8].

Ще з середини XX ст. людство почало усвідомлювати, що саме інтелектуальний потенціал країни визначає роль і місце будь-якої країни у світовому табелі про ранги. Нині ж глобальний світ остаточно переконався у незворотності інтелектуально-освітньої, інформаційно-комунікаційної, науково-технологічної революції, яка є основою новонароджуваної *економіки знань*.

Загалом зазначимо, що рівень розвитку *інтелектуального капіталу* нації, країни, регіону характеризується *інтелектуальним потенціалом*, до якого входять такі параметри:

- система освіти (вищі, середньо-спеціальні, середні та дошкільні заклади освіти);
- система інформаційно-комунікаційного забезпечення;
- система науки (науково-дослідні та експертно-аналітичні установи та організації);
- система баз даних (наукові бази даних, традиційні та електронні бібліотеки);
- система забезпечення обліку інтелектуальної власності (патенти, ліцензії, технології).

У цьому зв'язку нам потрібно дуже уважно подивитися на процеси глобалізації в інтелектуально-освітній сфері, пов'язані зі стандартизацією концепцій підготовки фахівців, освітньо-професійних характеристик, узгодженням навчальних планів, програм, документів про освіту (дипломів і додатків до них), запровадження нових форм навчання на основі нових інформаційно-комунікаційних та навчально-методичних технологій [4; 6].

І, безумовно, широке запровадження дистанційної форми навчання — на основі сучасних мультимедійних технологій — є надзвичайно перспективною і економічно ефективною справою, оскільки остання дозволяє навчати студентів не тільки за фізичними межами університетського кампусу, а й за межами країни взагалі. І світовий досвід відкритих університетів — тому яскраве підтвердження.

У цьому зв'язку Болонський процес (обмежений регіоном Європи) є одним з найголовніших напрямків удосконалення української системи освіти та узгодження їхньої змістовної частини у глобальному масштабі.

Але ми повинні розуміти, що входження України у світовий інтелектуально-освітній процес має не лише позитивні наслідки для національної інтелектуально-освітньої сфери і українського суспільства в цілому.

Тому перехід на світові стандарти якості освіти і надмірну відкритість національної інтелектуально-освітньої сфери потрібно здійснювати дуже обережно — з одночасним збільшенням державної підтримки національної інтелектуально-освітньої сфери аби уникнути «вимивання» українського інтелектуального капіталу, який повинен працювати на відновлення і зростання інтелектуального та культурно-наукового рівня нації, а не зарубіжних держав і суспільств, особливо — в умовах вимушеної еміграції українців за кордон через російсько-українську війну.

Список використаних джерел та літератури

1. Бебик В., Куйбіда В., Мякушко Н. Сталий розвиток і соціальна глобалістика : навч. посіб. Київ: Талком, 2022. 256 с.
2. Bebyk, Valeriy (2019). Human rights in the information society. Powszechny i regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechniej Deklaracji Praw Człowieka / Redakcja naukowa Jerzy Jaskiernja, Kamil Spryszak. Spis1. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, S. 85–95 / 703 s.
3. Бебик В. Політологія: наука і навчальна дисципліна. К.: Каравела, 2009. 496 с.
4. Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Моногр. / За ред. В.М. Бебика. К.: МАУП, 2004. 200 с.
5. Глобальні інформаційні, психологічні та гібридні війни: загрози та протидії : кол. моногр. / Аулін О., Ауліна О., Бажора О. та ін.; за заг. ред. В. Бебика та Н. Мякушко. К.: Талком, 2023. 260 с.
6. Інформаційно-комунікаційна демократія [текст] : монографія. / за наук. ред. С.О. Довгого, Ред. колегія: Довгий С.О., Лісничий В.В., Бебик В.М., Радченко О.В.; Інститут телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України. С. : Вид. СВС Панасенко І.М., 2015. 420 с.
7. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн / за заг. ред. В.Куйбіди і В.Бебика : [Монографія]. Київ: НАДУ, 2019. 384 с.
8. Сучасний стан і світові тенденції розвитку дистанційної освіти (інформаційно-аналітичні матеріали) / за ред. П.М. Таланчука. К.: Університет «Укрaina», 2010. 470 с.
9. Бібліотека ВНЗ на новому етапі розвитку соціальних комунікацій: Монографія [Текст] / За ред. В.О. Ільганаєвої, Т.О. Колесникової. Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2010. 200 с.

2.3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

(Салата, Назар)

Стрімкий розвиток суспільних відносин зумовлює використання інформаційних технологій у всіх сферах життя, у тому числі у соціальній сфері. Необхідність запровадження елементів електронного урядування в повсякденне життя ні в кого не викликає сумнівів, оскільки це сприяє поліпшенню життя пересічних громадян, збільшує довіру до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зменшує витрату часу суб'єктам підприємницької діяльності та фізичним особам необхідного для отримання послуги [2, с. 80–85].

Цифрові технології в останні десятиліття суттєво змінили чимало аспектів нашого життя. Соціальна сфера не стала винятком та отримала істотні можливості для вдосконалення своїх процесів завдяки використанню цифрових інструментів. Цифровізація соціальної сфери полягає в застосуванні технологій, які спрощують та автоматизують процеси управління, аналізу та надання послуг. Від переходу до електронних систем управління до впровадження інтерактивних онлайн-платформ для звернень, цифрові технології дозволяють оптимізувати роботу установ соціального забезпечення.

У Європейській соціальній хартії, яку відкрили для підписання в Турині 18 жовтня 1961 року, держави-члени Ради Європи узгодилися гарантувати своєму населенню певні соціальні права, які були визначені в цьому документі. Метою цього було підняття рівня життя та соціального благополуччя їхнього населення [1].

Сторони визнають, що метою своєї політики є досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися визначені права та принципи, і вони зобов'язуються впроваджувати цю політику за допомогою всіх необхідних національних та міжнародних засобів:

1. Кожній особі гарантується можливість здобуття доходу через вільний вибір професії..

2. Усі трудові працівники мають право на чесні умови праці.

3. Усі працівники користуються правом на безпечні та здорові умови праці.

4. Усі працівники мають право на справедливу винагороду, що забезпечує достатній рівень життя для них і їхніх сімей.

5. Усі працівники та роботодавці мають право на свободу об'єднання для захисту своїх соціальних та економічних інтересів.

6. Усі працівники та роботодавці можуть укладати колективні договори.

7. Діти та підлітки мають гарантоване право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків.

8. Працюючі жінки в період материнства підлягають особливому захисту.

9. Кожна особа має право на належні умови для професійної орієнтації, яка допомагає вибрати професію відповідно до власних здібностей та інтересів.

10. Кожна особа має право на належні умови для професійної підготовки.

11. Кожній особі гарантується право користуватися будь-якими заходами для досягнення максимально можливого стану здоров'я.

12. Усі працівники та особи, які знаходяться на їхньому утриманні, мають право на соціальне забезпечення.

13. Кожна особа з обмеженими можливостями має право на соціальну та медичну допомогу.

14. Кожна людина має право скористатися послугами соціальних служб.

15. Особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства.

16. Сім'я, як основний елемент суспільства, має право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення її всебічного розвитку.

17. Діти та підлітки мають право на належний соціальний, правовий та економічний захист.

18. Громадяни будь-якої зі Сторін мають право займатися будь-якою прибутковою діяльністю на території держави будь-якої іншої Сторони на засадах рівності з громадянами останньої з урахуванням обмежень, що базуються на об'єктивних економічних або соціальних причинах.

19. Трудящі-мігранти, які є громадянами будь-якої Сторони, і члени їхніх сімей мають право на захист і допомогу на території держави будь-якої іншої Сторони.

20. Усі працівники мають право на рівні можливості та однакове ставлення до них у питаннях працевлаштування та професії без будь-якої дискримінації за ознакою статі.

21. Працівники мають право на отримання інформації та консультацій на робочому місці.

22. Працівники мають право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві.

23. Кожна особа похилого віку має право на соціальний захист.

24. Усі працівники мають право на захист у випадках звільнення.

25. Усі працівники мають право на захист своїх вимог у разі банкрутства їхнього роботодавця.

26. Усі працівники мають право на гідне ставлення до них на роботі.

27. Усі особи із сімейними обов'язками, які працюють або мають бажання працювати, мають право робити це без дискримінації та так, щоб службові обов'язки не суперечили сімейним.

28. Представники працівників на підприємствах мають право на захист від дій, що можуть їм завдати шкоди, і для них повинні бути створені належні умови для виконання своїх обов'язків.

29. Усі працівники мають право на отримання інформації та консультацій під час колективного звільнення.

30. Кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження.

31. Кожна людина має право на житло [1].

Соціальна політика держави формується і розвивається з врахуванням міжнародного законодавства. Ратифікація Європейської соціальної хартії є важливим чинником для законотворення в Україні. І в цьому відношенні інноваційним стало прийняття нової редакції Закону України *«Про соціальні послуги»* (2019) [5], який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їхніх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [5].

Під складними життєвими обставинами розуміються умови, які негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, а також на функціонування сім'ї, із якими особа чи сім'я не може впоратися самостійно. Фактори, що можуть спричиняти складні життєві обставини, включають: похилість віку; часткову або повну втрату рухової активності та пам'яті; хвороби, що не піддаються лікуванню або вимагають тривалого лікування; психічні та поведінкові порушення, включаючи ті, що виникають в результаті вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; фінансову нестабільність особи; проблеми в поведінці дітей через розлучення батьків; відмову батьків або тих, хто їх замінює, виконувати свої

обов'язки з виховання дитини; втрату соціальних зв'язків, зокрема під час перебування в місцях позбавлення волі; насильство над дітьми; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; збитки, завдані пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Відповідно до чинного законодавства, соціальні послуги є заходами, спрямованими на уникнення виникнення або подолання складних життєвих обставин, або зменшення негативних наслідків цих обставин для осіб чи сімей, які опинилися в таких ситуаціях. Одній особі чи сім'ї може надаватися одночасно декілька соціальних послуг.

Серед новацій у системі соціального обслуговування важливе місце займає наявність Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг. Це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, використання, знеособлення і знищення даних про надавачів та отримувачів соціальних послуг відповідно до вимог чинного законодавства.

У 2021 році Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію розвитку цифрових компетентностей до 2025 року. Основною метою цієї Концепції є визначення пріоритетних напрямків та основних завдань щодо розвитку цифрових навичок та компетентностей, а також підвищення рівня цифрової грамотності населення. Зокрема, у фокусі уваги знаходяться працездатні особи, громадяни похилого віку, малозабезпечені сім'ї, особи з інвалідністю та інші вразливі групи населення. Враховуючи розвиток цифрової економіки та цифрового суспільства, спеціальний акцент робиться на забезпеченні цих груп населення необхідними цифровими навичками та компетентностями.

Стратегією цифрової трансформації соціальної сфери, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року (1353-р) [6], визначені напрями та завдання комплексної цифрової трансформації всіх компонентів системи соціального захисту населення. Ця стратегія базується на єдинообразних підходах, стандартах і технологіях, спрямованих на вдосконалення системи соціального захисту населення з використанням цифрових інструментів [6].

Необхідність розроблення та впровадження даної Стратегії обумовлена рядом факторів, які є характерними для соціальної сфери. Серед них варто відзначити відсутність єдиного інформаційного середовища, зокрема відсутність єдиного обліку одержувачів соціальної підтримки та відсутність системи їхньої верифікації. Також причиною

є відсутність єдиної системи управління видатками на соціальний захист населення, їхнього розподілу та контролю за цільовим використанням. У сфері звернень за соціальною підтримкою характеризуються складні процедури, низький рівень сервісу та наявність корупційних ризиків. Значною є кількість неавтоматизованих, дублюючих або зайвих звернень громадян. Також відзначається відсутність ефективної системи моніторингу та контролю зазначених процесів, а також надмірний бюрократичний апарат і невиправдані адміністративні витрати на утримання інституцій соціального захисту.

Метою даної Стратегії є впровадження європейських стандартів у функціонуванні інституцій соціального захисту, наданні соціальних послуг, забезпечення фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації адміністративних витрат [6].

Для впровадження даної Стратегії необхідна інформаційна система, яка буде розроблена з використанням передових інформаційних та управлінських технологій, відповідатиме сучасним стандартам обслуговування громадян та матиме здатність приймати ефективні організаційні та структурні рішення. Функції такої системи може виконувати Єдина інформаційна система соціальної сфери, яка повинна забезпечувати: створення єдиної інформаційної бази соціальної сфери, зокрема шляхом взаємодії інформаційних ресурсів соціальної сфери та їхньої інтеграції з іншими державними інформаційними ресурсами, включаючи державні реєстри; усунення дублювання процесів і функцій інституцій соціального захисту через централізацію; стандартизацію та автоматизацію звернень громадян у соціальній сфері, їхній централізований моніторинг, а також перехід інституцій соціального захисту на електронний документообіг; підвищення продуктивності та якості обслуговування у соціальній сфері, можливість надання послуг у цій сфері на умовах аутсорсингу; постійний автоматизований моніторинг і контроль усіх фінансових потоків у соціальній сфері; надійний захист інформації, зокрема персональних даних громадян; підвищення рівня довіри населення до інституцій соціального захисту [6].

Метою цієї Стратегії є виконання таких завдань, як: підвищення ефективності соціального захисту громадян; вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами в соціальній сфері; автоматизація системи управління та контролю в цій сфері; технологічний розвиток інформаційних ресурсів соціальної сфери за допомогою інноваційних технологій [6].

На виконання завдань Стратегії у 2021 р. Постановою Кабінету Міністрів України (№ 99 від 27 січня 2021 р.) затверджено *Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг*. Згідно Постанови розроблено «Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг». Реєстр є складовою Єдиної інформаційної системи соціальної сфери [4].

Відповідно до статті 11 до уповноважених органів системи надання соціальних послуг належать:

1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;

2) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації;

3) виконавчі органи міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад.

2. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, зокрема належать:

1) забезпечення формування державної політики у сфері надання соціальних послуг та здійснення управління системою надання соціальних послуг;

2) нормативно-правове, організаційно-методичне та інформаційне забезпечення надання соціальних послуг;

3) забезпечення створення та функціонування Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг.

Важливо дотримувати права отримувачів соціальних послуг, зокрема щодо конфіденційності особистої інформації, яка стала відома учасникам системи надання соціальних послуг під час реалізації даного Закону, а також забезпечувати їм доступ до інформації, що міститься в їхній особовій справі як отримувачів соціальних послуг і так далі [5].

Зупинимося детально на змісті статті 15 «Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг». Цей Реєстр створюється для забезпечення:

1) реалізації права особи/сім'ї на соціальні послуги;

2) профілактики складних життєвих обставин;

3) подолання складних життєвих обставин;

4) мінімізації негативних наслідків складних життєвих обставин;

5) обліку надавачів, отримувачів соціальних послуг та послуг, що їм надаються;

6) координації діяльності у системі надання соціальних послуг [5].

Реєстр складається з розділів, що стосуються надавачів соціальних послуг. Окремі розділи включають інформацію про фізичних осіб, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону, разом з тим не займаючись підприємницькою діяльністю, а також про отримувачів соціальних послуг.

До розділу про надавачів соціальних послуг (за винятком фізичних осіб, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону, не здійснюючи підприємницької діяльності) включаються такі відомості:

1) Вказання імені (для фізичних осіб — підприємців — прізвище, ім'я, по батькові), включаючи скорочене ім'я (при наявності);

2) Ідентифікаційний код юридичної особи відповідно до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України або реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи-підприємця за Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань, або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які з релігійних міркувань відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і мають відмітку в паспорті щодо права здійснювати платежі за серією та номером паспорта);

3) організаційно-правова форма, тип громадського об'єднання, благодійної чи релігійної організації;

4) місцезнаходження (для юридичної особи) та реєстраційна адреса місця проживання або фактичного проживання (для фізичної особи — підприємця), а також контактні телефони;

5) перелік соціальних послуг, які може надавати постачальник соціальних послуг, їхній зміст і обсяг, умови та порядок надання;

6) дата та результати проведення уповноваженими органами контролю за дотриманням постачальником соціальних послуг вимог, встановлених законодавством про соціальні послуги [5].

До розділу, що стосується постачальників соціальних послуг — фізичних осіб, що надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без провадження підприємницької діяльності, включаються такі дані:

1) прізвище, ім'я, по батькові;

2) реєстраційний номер облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб — платників податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні

переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта);

3) число, місяць, рік народження;

4) стать;

5) громадянство;

6) місце реєстрації місця проживання або місце фактичного проживання (перебування);

7) номер контактного телефону;

8) місце (адреса) надання соціальних послуг з догляду, прізвище, ім'я, по батькові та реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру фізичних осіб — платників податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта) отримувача соціальних послуг [5].

До розділу про отримувачів соціальних послуг вносяться такі відомості:

1) прізвище, ім'я, по батькові;

2) реєстраційний номер облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб — платників податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта);

3) число, місяць, рік народження;

4) стать;

5) громадянство;

6) місце реєстрації місця проживання або місце фактичного проживання (перебування);

7) місце навчання та/або місце роботи;

8) номер контактного телефону;

9) дата звернення про надання соціальних послуг;

10) дата та найменування юридичної особи, прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, яка повідомила про особу/сім'ю, які перебу-

вають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю та здоров'ю особи/сім'ї. Згода на внесення персональних даних про фізичну особу, яка повідомила про особу/сім'ю, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю та здоров'ю особи/сім'ї, надається цією особою з дотриманням вимог Закону України »Про захист персональних даних»;

11) відомості про уповноважений орган системи надання соціальних послуг та/або надавача соціальних послуг, який розглянув заяву/повідомлення про надання соціальних послуг;

12) дата та результати здійснення оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах (чинники, що зумовили складні життєві обставини, короткий опис складних життєвих обставин, перелік та обсяг соціальних послуг, яких потребує особа);

13) дата прийняття рішення про надання/відмову у наданні соціальних послуг;

14) підстави відмови у наданні соціальних послуг;

15) відомості про надавачів соціальних послуг;

16) дата укладення договору про надання соціальних послуг;

17) місце (адреса) надання соціальних послуг;

18) вичерпний перелік заходів з реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг;

19) дата та результати здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінка їхньої якості [5].

Формування Реєстру здійснюється шляхом введення відповідної інформації уповноваженими органами системи надання соціальних послуг та постачальниками соціальних послуг (за винятком фізичних осіб, що надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону, не здійснюючи підприємницької діяльності).

Внесення відомостей до Реєстру здійснюється протягом однієї доби від моменту виникнення відповідної події, такої як подання звернення/повідомлення про надання соціальних послуг, проведення оцінки потреб особи/сім'ї у соціальних послугах, ухвалення рішення щодо надання/відмови у наданні соціальних послуг, а також факт надання соціальних послуг, включаючи одноразові або екстрені (кризові) випадки [5].

Інформація про отримувачів соціальних послуг зберігається в Реєстрі протягом трьох років після завершення ними отримання соціальних послуг. Щодо надавачів соціальних послуг — фізичних осіб, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього

Закону без здійснення підприємницької діяльності, їхні дані зберігаються протягом трьох років після завершення надання соціальних послуг. Щодо інших надавачів соціальних послуг, інформація про них зберігається протягом трьох років після припинення їхньої діяльності з надання соціальних послуг відповідно до законодавства [5].

Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру затверджує Кабінет Міністрів України. Сукупність відомостей про фізичних осіб, що міститься в Реєстрі, включає в себе персональні дані і є інформацією з обмеженим доступом. Обробка цих відомостей проводиться відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних». Використання інформації з Реєстру підпорядковане вимогам законів України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних» і здійснюється виключно для цілей, визначених законодавством про соціальні послуги [5].

Відповідно до «Порядку формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг» реєстр складається з трьох розділів:

- юридичні особи та фізичні особи — підприємці, що надають соціальні послуги;
- фізичні особи, що надають соціальні послуги;
- отримувачі соціальних послуг.

Реєстр є складовою частиною Єдиної інформаційної системи соціальної сфери.

Держателем Реєстру є Мінсоцполітики. Держатель Реєстру здійснює нормативно-правове, організаційно-методичне, інформаційне забезпечення формування та ведення Реєстру та доступу до нього.

Інформацію та документи для внесення до Реєстру можна подавати у формі електронних документів через Єдиний державний веб-портал електронних послуг або у паперовій формі, залежно від вибору суб'єкта реєстрації чи центру надання адміністративних послуг (у разі реєстрації юридичних осіб) або за місцем проживання (у випадку фізичних осіб, які надають соціальні послуги з догляду без провадження підприємницької діяльності та фізичних осіб — підприємців). Зокрема, документи можуть також надаватися безпосередньо через електронний кабінет із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, який повинен бути сумісним із програмним забезпеченням Реєстру [4].

Інформація та документи, що подаються до Реєстру через центр надання адміністративних послуг, протягом одного робочого дня з моменту їхнього отримання передаються суб'єкту реєстрації.

Відповідальність за достовірність відомостей, зазначених у заяві надавача соціальних послуг, та за документи/відомості про діяльність надавача соціальних послуг несе особа, яка їх надала [4].

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 121 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1205) затверджено *«Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності»*. Це Положення визначає порядок створення, функціонування та ведення централізованого банку даних з проблем інвалідності (далі — банк даних) як автоматизованої системи для визначення потреб осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, які відповідно до законодавства мають право на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, реабілітаційними послугами, санаторно-курортним лікуванням тощо (далі — інші особи) в засобах реабілітації та послугах у сфері реабілітації, і для накопичення, зберігання і використання інформації про центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації (незалежно від форми власності та господарювання, виду діяльності та галузевої належності), їхніх філій, відділення, представництва, що ведуть окремий облік результатів фінансової та господарської діяльності, банки та інші фінансові установи, а також представництва іноземних юридичних осіб (у тому числі міжнародних організацій), які використовують працю найманих працівників — громадян України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, фізичних осіб, які використовують найману працю (далі — роботодавці), щодо виконання нормативу робочих місць, призначених для працевлаштування осіб з інвалідністю [3].

Отже, підходи цифровізації соціальної сфери поступово адаптуються та трансформуються до нових викликів та реалій, як на місцевому, національному, так і на міжнародному рівнях. Цифровізація соціальної сфери на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій сприятиме підвищенню ефективності, відкритості, прозорості діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, сприятиме формуванню нового типу соціальної сфери, орієнтованої на задоволення потреб громадян. Правове підґрунтя системи цифровізації соціальної сфери мають становити та забезпечувати нормативно-правові документи, які повинні бути переглянуті та відкориговані відповідно до умов сьогодення.

Список використаних джерел та літератури

1. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія Ради Європи від 03.05.1996 р.: станом на 7 верес. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
2. Єгорова-Луценко Т. П. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 2 (15). С. 80–85.
3. Про затвердження Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності : Постанова Каб. Міністрів України від 16.02.2011 р. № 121 : станом на 11 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2011-п#Text>.
4. Про Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг : Постанова Каб. Міністрів України від 27.01.2021 р. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-п#Text>.
5. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
6. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-р#Text>.

III. СОЦІАЛЬНІ ТА БЕЗПЕКОВІ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. ТИПОЛОГІЧНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІРАНЬСЬКОЇ ТА ТУРЕЦЬКОЇ МОДЕЛЕЙ МОДЕРНІЗАЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

(Латигіна, Наталія)

Досвід модернізації країн ісламського світу за західними рецептами у другій половині XX ст. дозволив зробити висновок про значний ступінь несумісності або навіть і згубної шкідливості для ісламських країн західних засад соціально-економічного розвитку через цілком зрозумілі відмінності структур, ціннісних критеріїв, мети розвитку цивілізаційних комплексів західної та ісламської цивілізацій.

Однак й ісламський світ є неоднорідним. Ми вирішили зосередити увагу на окресленні типологічних особливостей двох моделей модернізації: іранської (реформи іранського шаха Мохаммеда Реза Пехлеві, які отримали назву «Біла революція») та турецької (реформи турецького лідера Мустафи Кемалю Ататюрка).

Іранська модель практично беззаперечно визнається фахівцями як яскравий, очевидний приклад провалу тих цілей, які ставили ініціатори реформ. Ці перетворення були в значній мірі зметені найпотужнішим антиреформаторським рухом, породженим самими ж реформами — їхнім характером та методами здійснення. Водночас ісламська революція 1979 р. не лише ознаменувала провал модернізаційних реформ в Ірані, але й викликала зростання ісламського фундаменталізму та екстремізму в глобальному масштабі. Турецька ж модель реформ, навпаки, визнається однією з найбільш вдалих у світі та найвдалішою в ісламських країнах. Саме вона дозволила напівзруйнованій на початок XX ст. країні, розвиток якої сковувався архаїчними імперськими і теократичними інститутами, стати процвітаючою світською республікою, що орієнтується на міжнародні норми і стандарти життя.

Для вивчення механізмів соціального розвитку Туреччина є цікавою з декількох причин. По-перше, у Туреччині, незважаючи на її відомість, як «однієї з найбільш вестернізованих країн Близького Сходу», процеси модернізації і демократизації розвивалися за особливою — незахідною — моделлю, а характер взаємовідносин суспільства та держави (влади) багато в чому був детермінований спадщиною дореспубліканської доби. По-друге, одна з відмінних особ-

ливостей політичного розвитку Туреччини — низький рівень соціальної та політичної інституціоналізації. Випадок Туреччини є показовим у тому сенсі, що європеїзація працює не лише як лінійний процес адаптації, але й як нормативно-політичний контекст [1, s. 72].

Порівняння двох моделей (іранської і турецької) дозволяє зробити висновки щодо ролі соціально-культурних умов проведення модернізаційних реформ. Крім цього, такий аналіз дозволяє спростувати цілу низку некоректних оцінок ролі «ісламського чинника» та етнічних особливостей в модернізації. Адже, більшість оглядачів іранських реформ пов'язує їхню невдачу з особливим ісламським менталітетом, який нібито і став основною причиною відтворення населенням модернізаційних починань шахського уряду. Між тим і Туреччина — ісламська країна, у керівництві якою до реформ Атаюрка роль ісламської теократії була вищою, ніж в Ірані. До того ж турецька модернізація більш жорстко зачіпала ісламські інститути, ніж іранська. Ми вважаємо, що відмінності у результативності обох реформ обумовлені не стільки особливостями ісламського менталітету або етнічних культур персів та турків, скільки різним змістом самих модернізацій, а також відмінностями їхньої історичної обумовленості, неоднаковим історичним фундаментом модернізації.

Визначення іранської модернізації як «технократичної» може викликати заперечення, оскільки проголошений в 1963 р. новий курс розвитку Ірану був комплексом з 19 реформ, спрямованих не лише на створення потужної промисловості, товарного сільського господарства і сучасної армії, але й на подолання феодальних пережитків. Особлива увага приділялася формуванню законодавчої бази реформ, при цьому за основу, як і в Туреччині, були взяті західні правові норми.

Іранська програма соціальних перетворень була більш масштабною, ніж турецька 1920-х рр. Вона передбачала земельну реформу, безкоштовне наділення селян землею; націоналізацію лісів та пасовищ; приватизацію державних підприємств з викупом робітниками акцій; введення всезагального виборчого права; ліквідацію неписьменності. У перспективі планувалося введення безкоштовної охорони здоров'я і освіти, включаючи вищу; розвиток доступного спорту, будівництво бібліотек, театрів і картинних галерей. Усе це мало забезпечити народу Ірану гідне майбутнє. Програма іранських реформ отримала в країні всенародне схвалення на референдумі 26 січня 1963 р. І це був саме той випадок, коли в істинності народного волевиявлення ніхто не мав сумніву. Після референдуму програма іранських

реформ була оголошена «революцією шаху та народу». Шах усвідомлював необхідність підтримки населенням реформ, але розраховував не стільки на ідеологічну мобілізацію мас і тим більше не на заохочення його ініціативи, скільки на викуп цієї підтримки.

Спочатку здавалося, що ця концепція модернізації має гарні шанси на реалізацію. Доходи від продажу енергоносіїв зростали протягом всього періоду реформ з 1963 по 1979 рр. У середині 1970-х рр. Іран за темпами зростання економіки (у середньому понад 10% на рік) поступався тільки Японії. Реформи проходили у сприятливій для Ірану геополітичній ситуації. Шах заручився цілковитою та беззастережною підтримкою з боку Заходу, який розглядав Іран в якості свого основного союзника на Середньому Сході на протидію нестабільним режимам арабського Близького Сходу. Іран був стрижневим учасником Багдадського пакту, а потім і військового блоку СЕНТО (The Central Treaty Organization) [2, р. 309].

Проте, незважаючи на сприятливі умови модернізації, вона завершилася крахом, насамперед тому, що її соціальний капітал — суспільна довіра і підтримка — неухильно танув.

Сільськогосподарська реформа наділила землею 2,5 млн селян, однак призвела до результатів прямо протилежних, ніж очікувалося. Селяни, які працювали на феодалських принципах у поміщиків, не мали навичок ведення фермерського господарства, і вже тому не розглядали його як цінність. До того ж дрібні фермерські підприємства були нерентабельні в умовах переважно зернової спеціалізації господарства. В таких умовах селяни за безцінь продавали отримані ними наділи та прямували на заробітки до міст. Поміщики, які отримали від держави викуп за передані селянам землі, не вкладали у сільське господарство, інвестуючи капітал у більш прибутковий бізнес — у торгівлю і будівництво, рідше — у нафтову промисловість, доступ до якої було закрито вузькою групою вищого чиновництва, що практично відразу монополізувала цю галузь. Іран, основу економіки якого до реформ складало сільське господарство, був змушений вже наприкінці 1960-х рр. закуповувати більшу частину сільськогосподарської продукції за кордоном. Імпорт продовольства за роки реформ зріс у 80 разів. Витрати Ірану на цей імпорт склали у 1977–1978 рр. 2,5 млрд дол. на рік [2, р. 317].

У міру згортання сільського господарства зростав переїзд населення у міста. Обсяг сільської міграції до кінця періоду реформ досяг 500 тисяч осіб на рік.

Міська промисловість не могла ефективно використовувати такий обсяг некваліфікованої, здебільшого неписьменної робочої сили. Нафтова галузь малотрудомістка і до того ж розташована далеко від великих міст. В той час як нові галузі індустрії (металургія, гідроенергетика і машинобудування) з моменту появи в Ірані і згодом орієнтувалися на ввезення іноземної робочої сили. Міста, незважаючи на бурхливе зростання будівництва, не мали змоги надати у необхідному обсязі повноцінне житла новим громадянам, які не володіли коштами на їхню купівлю та оплату послуг. Тому з'являлися нетрі, заповнені пауперизованим населенням — основною соціальною базою радикальних популістських рухів.

Масовий переїзд сільського населення у міста спричинив цілу низку проблем, які, в кінцевому підсумку, підірвали саму основу іранського проєкту модернізації.

Ці процеси не мають нічого спільного з особливостями ісламу, оскільки приблизно в таких же формах виявлялися, наприклад, в католицьких країнах Латинської Америки. В цих країнах також відбувалася руйнація традиційних соціальних зв'язків, що погіршувала матеріальний стан громадян. В усіх країнах, які обрали модель технократичної і дисгармонійної модернізації, деградував культурний капітал нації. Держава не встигала, а часто й не могла прищепити нові культурні навички, тоді як трансформаційна система соціалізації і передачі культурних норм руйнувалася. Міста, переповнені недавніми селянами, руралізувалися і переставали виконувати функцію центрів трансляції культури.

Доходи Ірану від продажу енергоносіїв, які зростали постійно, не компенсували зростання зубожіння населення з наступних причин:

– Політика етатизму, зосередження в руках держави як економічних, так і політичних важелів управління, що була оголошена ефективним механізмом оперативного розподілу ресурсів на найважливіші напрямки модернізації, насправді була прихованою формою олігархічного присвоєння національного багатства. Фактично державна власність належала родині шаха та порівняно вузькому класу чиновників — так званій «тисячі сімей». Більшість доходів від експорту ресурсів зосереджувалася в руках реальних господарів країни, котрі зовсім не були схильні ділитися ними. Еліта не збиралася відмовлятися від швидких і легких доходів (продажу сирої нафти та природного газу) та вкладати кошти у нові галузі з тривалою віддачею капіталу. Наприклад, широко розрекламований шахським урядом

амбіційний проєкт будівництва найбільшого у світі нафтохімічного комплексу, що передбачав появу десятків тисяч нових робочих місць, так і залишився лише на папері.

– Замкнений клановий характер управління країною та економікою породжував економічне свавілля, посилював корупцію. Навіть у період, коли соціальне невдоволення набуло практично загального характеру і загрожувало знищенням шахського режиму, близькі до двору чиновники продовжували скуповувати житла і збільшувати ціну на житло.

– Погіршення становища населення багато в чому було пов'язане з гігантськими військовими витратами. Шах мав намір перетворити свою півмільйонну армію на п'яту за величиною та силою у світі. Витрати на оборону за період з 1968 по 1978 рр. зросли в двадцять разів і досягли 10 млрд дол. на рік (понад 30% бюджету).

– У країні не було політичних сил, здатних мирними парламентськими засобами хоч якось обмежити свавілля влади та волонтаризм їхньої політики. Період з 1963 р. і до революції являє собою поетапний перехід шаха до абсолютної влади. Партії створювалися і розпускалися за велінням правителя, очолювалися його наближеними, а з 1975 р. взагалі були заборонені у зв'язку з організацією єдиної всенародної «Партії відродження іранської нації» («Растахіз»), основним принципом програми якої була вірність шахіншахському ладу, а також особисто «вождю» Мохаммеду Реза Пехлеві.

– Для виживання іранський політичний режим, його бюрократія мали хоч якось удосконалюватися, видозмінюватися, проводити якісь реформи, проголошені хоча б на папері. Але режим окостенів. Його формування проходило або за спорідненою ознакою, або за ознаками особистої відданості шаху.

– Оновленню бюрократичного апарату могла б сприяти внутрішньо елітарна конкуренція, проте вона була відсутня в Ірані. Влада і «еліта» були синонімами.

– Система зворотного зв'язку між елементарними запитами суспільства та відповіддю на них з боку істеблішменту була паралізована. Власне влада не володіла достовірною інформацією про ситуацію в країні, навіть маючи розгалужену секретну службу САВАК, створену за участю зарубіжних фахівців. Влада фактично пропустила формування ісламської опозиції і майже до початку революції 1979 р. спрямовувала основні зусилля на придушення слабких лівих угруповань.

Вже до середини 1970-х рр. шахський уряд не мав суспільної підтримки, влада була соціальним банкрутом. Вона згуртувала проти себе майже всі верстви населення. У цієї згуртованості були всі ознаки соціального капіталу — взаємна довіра, взаємодопомога, загальні канали інформації та готовність до спільних дій. Але все це було соціальним капіталом контрмодернізації. Супермаркети, ресторани та казино як символи панування прозахідної ліберальної корумпованої бюрократії все частіше піддавалися розгрому. Натовпи противників режиму вступали у зіткнення з поліцією та навіть армійськими підрозділами. Репресії проти лідерів опозиції лише підігривали антишахські настрої [2, р.351].

У турецькій моделі модернізації також було приділено чималу увагу розвитку економіки. Економічний конгрес, скликаний кемалістами в Ізмірі у лютому 1923 р., поставив завдання переходу від мануфактури та дрібного виробництва до великих фабрик і заводів, створення галузей промисловості, для яких у країні була сировина. Було створено державний банк. У 20-ті рр. уряд прагнув розширити використання сільськогосподарських машин. З цією метою було прийнято низку законів, які передбачали заохочувальні методи для селян, які використовують сільськогосподарську техніку. Власне ж міська індустріалізація розпочалася через 10–15 років після утворення республіки. Тільки в 1933 р. був прийнятий перший, а в 1973 р. — другий план індустріального розвитку країни. Створення конкурентоспроможної на світовому ринку індустрії і зовсім було відокремлено від реформ Ататюрка кількома десятиліттями. Цей час було використано на формування соціальної бази модернізації.

Ататюрк був одним із перших лідерів сучасного світу, що поставили завдання формування соціокультурного капіталу нації (хоча і не використовував цього терміна) в якості найважливішої передумови його модернізації. Цей капітал мав згодом конвертуватися і в економічний. У зв'язку з цим одним з найважливіших завдань кемалісти визначали зміну ставлення турків до роботи на промислових підприємствах, яка вважалася негідною. Існувало і скептичне ставлення колишніх осман до підприємництва у цій сфері.

Підприємці — турки становили меншість у бізнес-спільноті. Ті небагато промислових підприємств, які були на той час у Туреччині, належали або іноземному капіталу, або турецьким громадянам, представникам національних меншин. Вони ж становили і лівову частку зайнятих у промисловості, загальна чисельність яких у 1920-х рр.

була дуже мала і не перевищувала 40 тисяч осіб. Турецька буржуазія, яка народжувалася, покладала надії на досвідчену сильну бюрократію, на державу, яка створить їм сприятливий клімат для розвитку, допоможе подолати в нерозвиненому приватному секторі монополію місцевих нетурецьких комерсантів, і особливо, іноземного капіталу. Реформи Атаюрка якраз і мали сприяти розвитку національного приватного капіталу, класу власників та підприємців, а також становленню національної промисловості та банківської системи [3, s. 91].

У таких умовах в основу економічної програми кемалістів було покладено принцип етатизму, що передбачав провідну роль держави в реформуванні політичної і економічної систем, переважання державного сектору в економіці за вторинної, спершу, ролі приватного капіталу. Крім того, держава мала забезпечити модернізацію військового потенціалу країни та встановити контроль над усіма важливими галузями виробництва, транспорту і використання стратегічних ресурсів.

Турецька модель етатизму вражає не схожа на іранську часів «Білої революції». Шах, ставлячи завдання прискореної індустріалізації країни, робив ставку на залучення, насамперед, іноземного капіталу. Йому було надано абсолютну привілейовані умови. Наприклад, з 13 жовтня 1964 р. усі піддані США (а не тільки дипломати) користувалися правом екстериторіальності. Що б вони не зробили, їх не можна було судити за іранськими законами. Проблема монополії іноземного капіталу полягала у тому, що опора на нього викликала роздратування частини місцевої еліти, яка здійснювала чималий вплив на населення. Головне, що такий шлях не допомагав створенню місцевих соціальних верств, що є гарантом сталої модернізації.

Кемалісти, ставлячи завдання індустріалізації Туреччини, також могли рухатися накатаною колією, адже з середини XIX ст. султан розплачувався за зростаючий державний борг, надаючи іноземному капіталу концесії. Однак Атаюрк обрав більш тривалий, але в кінцевому рахунку більш ефективний шлях. Суть турецького етатизму якраз і зводилася до формування умов для виникнення саме національної економіки та національного капіталу. У міру того як у Туреччині складався соціальний прошарок, здатний захистити модернізацію, вона укорінювалася в суспільстві, ставала історично стійкою, менш схильною до зривів і відкатів.

За своїм характером турецька модернізація багато в чому є антиподом іранської. Шах зберігав монархію, пояснюючи це тим, що

вона відповідає національному характеру персів. Ця догма була розвінчана ісламською революцією, яка встановила республіку, але у потворній формі найбільш теократичної держави сучасного світу. Ататюрк рухався у протилежному напрямку — від теократичної імперії до світської республіки. Унаслідок Першої світової війни Туреччина втратила не лише всі свої колонії, але й значну частину своєї території, окуповані країнами Антанти на початок 1919 р., яка ввела свій флот у протоки. В травні 1919 р. на додаток до цього Греція окупувала Ізмір та прилеглі території. Відповідно до Севрського договору (10 серпня 1920 р.), підписаного султаном Мухаммедом VI для збереження своєї влади, трону і династії, країни Антанти залишили Туреччині приблизно третину її нинішньої території. Турецьку армію було розпущено. В серпні 1920 р. війська країн Антанти взяли під свій контроль Стамбул.

Проте ще в 1919 р. у Туреччині розпочався процес стихійного формування партизанських загонів для боротьби з інтервентами. Національно-визвольний рух очолив генерал Мустафа Кемаль, який висунув гасло: «Незалежність народу буде врятована з волі та за рішенням самого народу». Національно-визвольна війна, що тривала близько п'яти років, завершилася 24 липня 1923 р. підписанням Лозанського договору. Таким чином, не залишилося жодних перешкод для створення нової турецької держави, яка ґрунтувалася на національній єдності. Ця держава створювалася у межах нинішньої Турецької республіки. 29 жовтня 1923 р. була проголошена Республіка Туреччина [4].

Усі попередні етапи реформування Туреччини, які робилися «новими османами» в середині XIX ст. або «младотурками» на початку XX ст. і прагнули до конституційного обмеження влади султана, не зазіхали на імперські основи його влади. Більше того, младотурки вважали збереження імперії одним зі своїх головних завдань і висували принципи пантюркізму та панісламізму як ідеологічні бази імперії.

Тим часом, імперська система вже з початку XIX ст. почала все більшою мірою гальмувати розвиток модернізаційних процесів. У міру зростання державного боргу Османської імперії утримання її великої території ставало непосильним тягарем. Зростання національно-визвольного руху на Балканах вимагало не лише матеріальних витрат, але й значних людських жертв. Війни виснажували демографічний потенціал турецького народу, враховуючи, що армія комплектувалася переважно з турків. Республіка Туреччина вже з моменту свого утворення проголосила як свої найважливіші принципи

народний суверенітет («Суверенітет безумовно та беззастережно належить народу») і миролюбність (« Мир в країні — мир в усьому світі») [5]. Мустафа Кемаль, який прагнув вивести Туреччину на рівень сучасної цивілізації, ініціював і реалізував низку реформ:

1. Політичні та правові перетворення:

- Скасування султанату (1 листопада 1922 р.).
- Проголошення Республіки (29 жовтня 1923 р.).
- Скасування халіфату (3 березня 1924 р.).
- Відміна звід законів, що ґрунтувалися на шариаті, та прийняття нового Цивільного кодексу й інших законів, внаслідок чого став можливим перехід до світської системи державного правління (1924–1937 рр.).

2. Перетворення у суспільному житті:

- Надання жінкам рівних із чоловіками прав (1926–1934 рр.).
- Реформа головних уборів та одягу (25 листопада 1925 р.).
- Заборона діяльності релігійних осель та орденів (30 листопада 1925 р.).
- Закон про прізвища (21 червня 1934 р.). Відповідно до цього Закону 24 листопада 1934 р. Мустафі Кемалю надали прізвище Ата-тюрк.

- Введення міжнародної системи часу, календаря та мір вимірювання (1925–1931 рр.).

- Об'єднання всіх органів освіти під єдиним керівництвом (3 березня 1924 р.).

- Прийняття нового турецького алфавіту (1 листопада 1928 р.).

- Упорядкування університетської освіти (31 травня 1933 р.).

3. Перетворення у сфері економіки:

- Скасування системи ашара (застарілого оподаткування сільського господарства).

- Заохочення приватного підприємства у сільському господарстві.

- Створення зразкових сільськогосподарських підприємств

- Видання Закону про промисловість і створення промислових підприємств. Прийняття 1-го та 2-го планів індустріального розвитку (1933–1937 рр.), будівництво доріг на території всієї країни [5].

Принцип народного суверенітету та принцип миролюбності є протилежними імперським — суверенітету султана і імперській експансії.

Імперська османська самосвідомість, що прищеплювалася туркам, підживляла національну турецьку. Відомі слова Мустафи Кемаля

«Яке щастя бути турком!» необхідно розуміти як заклик до пробудження національної самосвідомості. Ататюрк шукав історичні аргументи, щоб відновити у турків почуття національної гордості, підірване за попередні два століття майже безперервними показниками та болючим розпадом імперії.

Ататюрк ставив завдання відновлення загальносвітової репутації турків та їхньої самоповаги як найважливіший елемент символічного капіталу модернізації. При цьому образ турків не протиставлявся іншим народам. Навпаки, Ататюрк постійно підкреслював, що лише національна спільність може увійти до спільноти цивілізованих народів. Відповідність поведінки турків принципам цивілізованих суспільств постійно висувалась Ататюрком як критерій доброчесності та позитивної репутації турецького народу. «Друзі! Цивілізований міжнародний одяг гідний і придатний для нашої нації і ми всі будемо носити його» [4]. Це його аргументи на захист реформи головних уборів. Також Мустафа Кемаль домагався у своїй країні такого ж рівня емансипації жінок, який вони мали у Західній Європі. Більш того, у Туреччині жінки отримали право голосувати і бути обраними до муніципалітетів та парламенту раніше, ніж у багатьох країнах Європи.

Розвитку національної культури мала сприяти реформа у сфері мови. Турецька мова була перекладена латиницею, більш адекватно нормам національної мови. Турецькою мовою було перекладено Коран.

Кемалісти, мобілізувавши суспільство після перемоги національно-визвольного руху на проведення подальших реформ, почали з величезними зусиллями прищеплювати незвичну для Османської імперії свідомість національного громадянства. Офіційна кемалістська доктрина протиставила пантюркізму младотурків тюркізм, визначивши, що все населення країни являє собою одну громадянську націю — турок, при збереженні свободи етнокультурної та релігійної самореалізації меншин. Вони користувалися рівними правами з турками та отримали можливість просуватися по державній службі незалежно від своїх релігійних переконань й етнічної самоідентифікації. Цей підхід радикально відрізнявся від громадянських основ Османської імперії, яка так і не надала меншинам рівних прав, наприклад, у сфері військової служби.

Національна доктрина Ататюрка може розглядатися як один із проявів громадянського націоналізму, подібного до того, що прийнятий в офіційних доктринах більшості європейських країн.

У сфері зовнішньої політики за часів Аталюка було проголошено принцип непорушності кордонів Туреччини, визначених Лозанським договором, замість ідеї імперської експансії.

Отже, серцевиною реформ Аталюка була зміна імперської системи управління, формування нації та її соціокультурного капіталу — всього того, чим нехтувала іранська модель реформ, що провалилася, зрештою, через невідповідність держави і суспільства до індустріальної модернізації. У Туреччині ж спочатку створювалися світська держава та суспільство — нація здатні до індустріальної модернізації. Така послідовність багато в чому визначила кінцевий успіх турецьких реформ.

Політичний устрій, що склався в Османській імперії характеризувався багатьма рисами, що дозволили М. Веберу віднести його до універсального типу — імперсько-патрімоніального. Разом з тим османський патріоналізм був унікальним. Ці особливості були відзначені тим самим Вебером, який виділив особливий тип патрімоніальних відносин — «султанізм» [6, р. 115].

У всіх історичних циклах турецьких реформ їхньою основною рушійною силою виступала світська та військова бюрократія, яка певною мірою компенсувала відсутність у Туреччині аж до середини ХХ ст. «третього стану» і класу незалежних землевласників, здібних та зацікавлених в обмеженні свавілля центральної влади. Це дало підстави Ш. Ейзенштадту назвати турецьку бюрократію «модернізаторською елітою», що прагнула на всіх етапах турецької модернізації ХІХ — початку ХХ ст. до « формування більшої інституційної гнучкості та автономності структур управління» [2, р. 360]. Мустафа Кемаль був представником цієї модернізаторської еліти як за походженням (син офіцера, який згодом став митним чиновником), так і за ідеологією (зі студентських років він брав участь у філософських дискусіях младотурків, хоча і не брав участі в їхніх політичних акціях).

Реформи Аталюка, на відміну від реформ іранського шаха, не були «верхівковими»; вони продовжували турецьку історичну традицію протистояння між модернізаторською елітою та імперською владою. Ми можемо зазначити, що Аталюк спирався на історичний капітал, якого не було в Ірані.

З ХІХ ст. сформувалися ідеали модернізації. Вони визначалися культурними пріоритетами порівняно широкого соціального прошарку модернізаторської еліти, який пов'язував позитивне майбутнє Туреччини з процесом її європеїзації (alafranga) та досягненням

ідеалу «сучасної цивілізації». Нічого схожого не було у Ірані, де ідея вестернізації сформувалася лише у XX ст. і підтримувалась вкрай вузькою групою наближених шаха та так званою компрадорською буржуазією, посередників західного капіталу [7, s. 215].

Ататюрк можна вважати одним з перших політичних технологів XX ст. Здійснюючи радикальні зміни турецького життя, він постійно наголошував на зв'язку реформ з історичною традицією. В обґрунтування всіх своїх реформ, включаючи, здавалося б, дуже ексцентричні такі, наприклад, як заборона носіння традиційного головного убору турків — фески, він неодмінно наводив історичні аргументи. Власне і сама феска свого часу прийшла на зміну традиційному тюрбану. У середині XIX ст. після однієї з програних військових кампаній султан вирішив не лише переозброїти армію, а й переодягнути її у нову форму. Тоді і з'явилася феска як синтез традиційного одягу та нового — легкого, європейського.

Ататюрк усвідомлював чи відчував важливу роль символічного капіталу модернізації.

Інша стратегія була в іранського шаха. Він проводив свої реформи, йдучи напролом, без найменшої спроби «помістити» новації у традиційну оболонку, представити їх як продовження традиції, абсолютно не переймаючись наслідками такого штурму для свого репутаційного капіталу.

Іранський шах розплачувався зі своїми наближеними тим, що надавав їм захист від закону. Іранський етатизм поставив над законом чиновників шаха. Наприклад, голова сенату Дж. Шаріф — Імам, прозваний за хабарництво «паном п'ять відсотків», не тільки не притягувався до кримінальної відповідальності, а й отримував нагороди від монарха. Викритий у казнокрадстві генерал Ф. Джем усе ж таки був покараний, але не надто суворо — відправлений послом до Іспанії. У Турецькій же республіці саме до чиновників держава висувала підвищені вимоги. Вони першими мали демонструвати готовність підкорятися законам і проживання реформ. Чиновники першими мали освоїти новий алфавіт і відмовитися від фесок. Їхні дружини першими знімали чадру.

Чиновники мали демонструвати готовність купувати товари національних виробників, наприклад, шити одяг із турецької тканини, яка тоді помітно поступалася якістю тканинам зарубіжного виробництва. Незалежний суд, що з'явився при Ататюрку в 1960 р. притягнув до відповідальності за корупцію прем'єр-міністра Туреччини Аднана Мендереса.

Провал іранської модернізації значною мірою був пов'язаний з «ресурсною пасткою». У Туреччині такої проблеми не було.

Турецький етатизм виявлявся і у політичній сфері. Реалізація правлячою елітою завдання європеїзації Туреччини «в короткі історичні терміни» вимагала збереження певного рівня авторитарності. Еліта була організована в єдину правлячу політичну партію, Народно-республіканську, програма якої будувалася на згаданих раніше кемалістських принципах — світськості, тюркізму, республіканізму, європеїзації. Водночас Атаюрк зробив дві спроби створити легальну опозицію НРП, але обидві скінчилися невдало: опозиційні партії, як магніт, збирали найзатятіших противників нового режиму, включаючи і тих, хто був готовий до збройних виступів проти влади [8].

Важливо підкреслити, що політика етатизму в Турецькій республіці була недовговічною. Зміцніла до середини 1950-х рр. турецька буржуазія почала обтяжуватися надлишковим державним контролем і вимагала приватизації роздутого, на її думку, державного сектора економіки. Сформувався ліберальний союз представників верхівки третього стану, чиновників та нових землевласників. У 1950–1960-х рр. вони чинили політичний тиск на режим Баяра — Мендереса, змушуючи його до часткової лібералізації режиму, принаймні, у сфері економіки. З 1960-х рр. неминучістю ставав і перехід до багатопартійності, на якій особливо наполягали союзники Туреччини по НАТО. Однак тривала відсутність каналів легального вираження протестних настроїв та особливо репресивна політика щодо лівих сил призвела до того, що нові опозиційні партії склалися переважно як ісламські (у відкритій чи завуальованій формі).

Як у Туреччині, так і в Ірані найбільшу протидію модернізації чинило ісламське духовенство. Ми вважаємо, що надмірно спрощеними і не адекватними реальності є твердження багатьох дослідників, які пов'язують це явище з особливостями самої ісламської релігії, її більшою, ніж у християнстві, регламентацією повсякденної поведінки людини та більшою ж орієнтацією на корпоративізм, протилежний індивідуалізму. Дослідження лауреата Нобелівської премії в галузі економіки А. Сена показують, що жодна зі світових релігій не створює перешкод для економічної модернізації та цілком здатна адаптуватися до неї.

У якихось аспектах традиційний іслам навіть меншою мірою, ніж християнство, здатний чинити протидію реформам, які проводяться державною владою. Насамперед тому, що в ісламському світі

не існує жорсткої інституціональної організації духовенства, подібної, наприклад, до католицизму, що об'єднується папським престолом; у більшості країн ісламського світу релігійні функціонери не утворили згуртованого інституту. Усвідомлюючи цю інституційну роз'єднаність, шах Мухаммед Реза Пехлеві, ще за кілька місяців до ісламської революції, не міг уявити собі саму можливість згуртування ісламського духовництва в країні і перетворення ісламу на політичну силу. У цьому плані Османська імперія являла собою не стільки правило, скільки виняток в ісламському світі.

З 1517 р. турецькі султани поєднували титули імператора і халіфа, формального лідера ісламського світу. Це надавало легітимність як імперським завоюванням в ісламському світі, так і абсолютній владі монарха всередині власне турецької її частини. Концепція держави в Османській імперії мала сенс лише у релігійному контексті. Релігія забезпечувала не тільки законність політичного керівництва, але й його стабільність, що досягалося мінімізацією сподівань на уряд. Крім того, релігія була сполучною ланкою між центром і периферією Османської імперії, в якій усе місцеве управління перебувало під опікою ісламського духовенства. Воно також виконувало функції контролю діяльності всіх елементів управління. Вся політична влада в Османській імперії була одним із інструментів застосування шариату в державі [9, р. 37].

Жодна з історичних спроб модернізації Туреччини, що передували реформам 1920–1930-х рр., не ставила завдання повного відокремлення релігії від державного управління, що значною мірою прирікало турецьку модернізацію на відтворення циклів реформ та контрреформ. Ататюрк першим висунув принцип лаїцизму, тобто розвитку світської держави та її правової системи. Таку політику було підготовлено аналізом досвіду поразок всіх попередніх спроб модернізації. Почасти до неї підштовхнули і конкретні обставини становлення молодого республіки. У 1923 р. султан Туреччини Мухаммед VI був скинутий і сховався на британському військовому кораблі. Однак незабаром його спадкоємець, принц Абдул-Меджід, приймає титул халіфа. Протягом півроку в Туреччині формально існувало двовладдя — влада президента республіки та влада халіфа. Лиш у березні 1924 р. халіфат було скасовано законом.

Секуляризація в Туреччині торкнулася лише сфери управління та освіти. Іслам, як і раніше, залишався при Ататюрку і досі залишається важливою частиною приватного життя громадян. Так, у преамбулі

до чинної Конституції Туреччини підкреслюється, що «відповідно до принципу світської держави на державні справи та політику жодним чином не повинні впливати священні релігійні почуття». Водночас у ст. 24 передбачено, що кожен має право на свободу совісті, віросповідання та релігійних переконань, а богослужіння, релігійні обряди і церемонії мають проводитися вільно. «Ніхто не повинен бути примушений до відправлення релігійних культів чи брати участь у релігійних церемоніях та обрядах, до прояву своїх релігійних вірувань та бути звинуваченим чи засудженим за свої релігійні переконання». Показово, що у світській республіці навчання релігійної культури та етики є обов'язковим елементом у навчальних планах початкових і середніх шкіл, але здійснюється під контролем та наглядом держави [10].

Принцип лаїцизму викликав найбільший, порівняно з іншими принципами Атаюрка, опір у Туреччині. Неодноразово робилися спроби заколотів. І все-таки ні ісламської революції іранського типу, ні громадянської війни у Туреччині не було. Світський характер держави в основному витримує випробовування часом.

Після Другої світової війни вплив ісламу на політичне життя Туреччини почав зростати. Неодноразові втручання в політику турецької армії, яка брала владу для відновлення кемалістських принципів світської держави, не могли стати нормою у сучасній Туреччині. Така форма боротьби за світський характер держави виключала можливість розвитку громадського контролю за владою. У нових умовах мали з'явитися і нові доктрини.

Відроджена в середині 1980-х рр. громадянська влада вивела на політичну сцену Туреччини нових авторитетних лідерів, найбільш яскравим з яких став Тургут Озал. Він виходив із того, що ісламізм не можна придушити, а іслам треба зробити союзником лібералізації та модернізації. Так виникла нова доктрина турецько-ісламського синтезу [11].

Найважливішу роль в її реалізації зіграв такий своєрідний політичний інститут як Вища рада товариства культури, мови та історії імені Атаюрка. Це конституційний орган. Стаття 134 чинної Конституції Республіки Туреччина визначає загальні завдання цього ідеологічного органу влади, серед яких основними можна назвати такі: «розвиток національної культури на рівні сучасної цивілізації» і «зміцнення національної самосвідомості та єдності». Вищій раді товариства культури, мови та історії імені Атаюрка підпорядковані чотири наукові товариства — Турецьке історичне товариство, Турецьке лінг-

вістичне товариство (обидва засновані ще Ататюрком, в 1928 р.; цим же товариствам він заповідав частину свого особистого статку), Дослідницький Центр, який вивчає життєвий шлях і діяльність Ататюрка та Центр культури імені Ататюрка [12, р.137].

Вища Рада на своєму засіданні 20 червня 1986 р. під головуванням президента Туреччини Еврена та за участю прем'єр-міністра Т. Озала, начальника Генштабу та багатьох інших вищих посадових осіб «схвалила доповідь щодо прийняття всією нацією поняття культури, яке становить основу турецько-ісламського синтезу». Наголошувалося, що «джерелами національної культури Туреччини є і тюркська культура, і ісламська культура» [13, р. 355].

Привертає увагу той факт, що до обговорення проблеми культурної ідентичності в Туреччині залучаються вищі посадові особи держави. Важко назвати іншу країну, де культурна доктрина стає основою політичної стратегії держави на багато років.

Що ж до сутності доктрини Т. Озала, то вона має противників, які вважають, що «озалізм» витісняє кемалізм. Водночас у неї чимало прихильників. Вони вважають, що сучасне турецьке суспільство вже досить дозріло для того, щоб використовувати з метою модернізації потенціал ісламських рухів і одночасно запобігати можливостям приходу до влади релігійного радикалізму, не вдаючись до тактики військових переворотів. Відомий турецький письменник Октай Акбаль влітку 1998 р. зазначав: «Вважається, що тільки військові виступають проти прихильників реакції... Активні сили країни, її різні організації, її робітники, підприємці, викладачі, всі освічені народні маси є захисниками республіканських реформ. Якби не було цих громадянських сил, що могли б зробити військові?» [14, р. 297].

Турецький політолог Токтамиш Атеш констатує ослаблення позицій колишньої бюрократії, опорою якої була державна власність, і поява нової турецької еліти — «громадянська влада, яка керує Туреччиною, — це влада коаліції, складеної з тих, хто контролює виробництво побутової техніки, автоскладання та будівельні підряди». Сильно зміцнілий до кінця ХХ ст. підприємницький прошарок і, особливо, його верхівка, представлена нині кількома дуже впливовими спілками підприємців торговельними та промисловими палатами великих міст країни, галузевими спілками роботодавців, не зацікавлений у крайньому ісламізмі. Вирішуючи підтримати будь-яку ідеологічну ініціативу активістів національно-ісламського синтезу, вони оцінюють її доцільність для свого бізнесу і готові до виступити

проти радикалізму як націоналістичного, так і ісламського, що призводить до конфліктів і загрожує інтеграції Туреччини з ЄС [15, р. 704].

Ісламська інтелектуальна еліта також протистоїть крайньому релігійному радикалізму. В сучасній Туреччині відбувається помітна адаптація помірних ісламських партій до світської системи державного управління та цільових настанов турецької еліти. Так, в офіційній програмі проісламської Партії Справедливості та Розвитку (на чолі з Т. Ердоганом), яка знаходиться нині при владі, відзначений як важливе зовнішньополітичне завдання вступ Туреччини до ЄС [16, р. 325].

Лише час зможе протестувати ефективність нових турецьких культурно-політичних доктрин. Що стосується більшості реформаторських ідей Ататюрка, то вони вже пройшли випробовування часом.

Таким чином, окресливши типологічні особливості іранської та турецької моделей модернізації, можемо констатувати, що іранська модель модернізації була невдалою та неефективною, тоді як турецька стала зразковою для всього ісламського світу.

Список використаних джерел та літератури

1. Sarac, N. (2011). *Alevilerin Siyasal Tarihi 1300–1971*. Istanbul, 278 p.
2. Castells M. (2009). *Communication Power*. New York, 471 p.
3. Taylak M. (1969). *Saltanat, II Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te öğrenci hareketleri*. Ankara, 320 s.
4. *Hürriyet Daily News*. URL: <http://www.hurriyetdailynews.com>.
5. *Ulus, 1920–1971*. URL: <http://gazeteler.ankara.edu.tr>.
6. Bendix R. (1966). *Max Weber : An intellectual portrait*. London, 238 p.
7. Kabacali A. (2007). *Türkiye' de Gençlik Hareketleri*, Istanbul. 325 s.
8. *Cumhuriyet, 1930–2015*. URL: <http://www.cumhuriyetarsivi.com>.
9. Kasher D. (1984). *Westernism in Contemporary Turkey* in Jacob M. (ed) *Ataturk and Modernization in Turkey*. Bouldner, 279 p.
10. *Milliyet, 1950–2015*. URL: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>.
11. *Hürriyet, 1997–2015*. URL: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/arxiv/>.
12. Caglar K. (1984). *Whither the Project of Modernity Turkey in the 1990s* in Sibel Bozdogan and Resat Kasaba (eds). *Modernity and National Identity in Turkey*. Seattle, p. 135–215.
13. Frey F.W. (1965). *The Turkish political elite*. Cambridge, 483 p.
14. Çarkoğlu A., Kalaycioğlu E. (2007). *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*. London, 504 p.
15. Jongerden J. (2007). *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: an Analysis of Spatial Policies, Modernity and War*. Leiden, the Netherlands; Boston, 832 p.
16. Zürcher E.J. (1998). *Turkey: a Modern History*. London, New York, 500 p.

3.2. ЄМЕНЬСЬКА І НІМЕЦЬКА СОЦІАЛЬНІ МОДЕЛІ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО БАГАТОПОЛЯРНОГО СВІТОУСТРОЮ

(Аулін, Олександр; Ауліна, Олена)

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. перед багатьма суспільствами виникла проблема адекватної відповіді на виклики макрорівня в умовах соціально-політичного транзиту від біполярного до багатопольярного світоустрою. Найбільш критична ситуація з цього приводу склалася в колишніх країнах так званого соціалістичного табору. У нових умовах їхнього суспільства повинні були зробити стратегічний вибір: або продовжити слідування тієї моделі соціалізму, що склалася до 1980-х років, або зробити кардинальний поворот у бік колишнього супротивника — світу капіталізму. Саме такий розворот у 1990 р. зробили дві країни: Німецька Демократична Республіка (НДР) і Народна Демократична Республіка Ємен (НДРС), які об'єдналися відповідно з Федеративною Республікою Німеччина (ФРН) і Єменською Арабською Республікою (ЄАР). Сьогодні ФРН і Єменська Республіка щодо результатів соціального розвитку займають майже протилежні позиції. Для Німеччини, в Основному законі якої записано: «Людська гідність є недоторканною. Поважати та захищати її — обов'язок усіх органів державної влади. Тому німецький народ відданий непорушним і невідчужуваним правам людини як основи кожної людської спільноти, миру та справедливості у світі» [1] характерна соціально-економічна стабільність, ефективна демократія, в межах якої функціонує розвинене громадянське суспільство (це дозволяє Берліну, наприклад, брати активну участь у багатьох гуманітарних ініціативах за кордоном). У свою чергу в ст. 1 Конституції ЄАР йдеться: «Єменська Республіка є арабською, ісламською та незалежною суверенною державою, цілісність якої є непорушною, і жодна частина якої не може бути відділена. Народ Ємену є частиною арабської та ісламської нації» [2]. Можливо, тому через 34 роки після об'єднання південної та північної частин країни лівова частка єменського населення знаходиться за межею бідності. Поряд з цим сотні мільйонів доларів витрачаються на безкінечні міжусобні війни та агресію хуситів у Червоному морі, які знищують залишки економіки країни.

Проблемам соціально-політичного та фінансово-економічного розвитку обох країн приділяло увагу багато вітчизняних і закордонних

вчених таких як БА Алаві М. М., В. Бебик, Д. Барфелд, М. Блок, Д. Петерсон, П. Рябов, І. Сенченко та інші. Проте досі не здійснювалося порівняння єменської і німецької соціальних моделей, що в негативний спосіб може позначитися на прогнозуванні подальшого розвитку ситуації на півдні Аравійського півострова, який має стратегічне значення для міжнародного транспортного сполучення та боротьби з міжнародним тероризмом. Тому метою нашого дослідження є компаративний аналіз єменської і німецької соціальних моделей в умовах переходу до багатополярного світоустрою.

Друге об'єднання Німеччини відбулося у жовтні 1990 р. після 45-річного розділення країни, яке стало наслідком поразки III Рейха та його союзників у Другій світовій війні (перше об'єднання мало місце після переможної для німців франко-пруської війни 1871 р.). До середини 1980-х років у НДР в цілому зберігалася політична і соціально-економічна стабільність. Колишній СРСР як і раніше направляв до Східної Німеччини значні фінансово-економічні ресурси з метою демонстрації переваг соціалістичного устрою. В ті роки НДР грала роль своєрідної виставкової вітрини, до якої була прикута підвищена увага з боку країн Заходу й, особливо, ФРН. Проте загальна криза соціалістичної системи наприкінці 1980-х поступово зачепила й НДР. На тлі зменшення допомоги з Радянського Союзу в економіці Східної Німеччини загострилися диспропорції, зростав дефіцит державного бюджету й зовнішня заборгованість. У великих містах країни — Лейпцизі, Дрездені та Берліні стали проводитися мітинги з вимогами політичних реформ, демократії та свободи. Намагаючись утриматися при владі, частина керівництва Східної Німеччини почала шукати вихід із ситуації шляхом політичного лавірування. Уряд НДР заявив про прагнення розвивати широке співробітництво з ФРН та Західним Берліном і висловив зацікавленість в отриманні від Федеративної Республіки економічної допомоги. Водночас проголошувалась вірність НДР своїм союзницьким зобов'язанням. У результаті на виборах в парламент (Народну палату) в березні 1990 р. правляча Соціал-демократична партія Німеччини програла, а перемогу отримав Християнсько-демократичний союз. У вересні 1990 р. чотири держави-переможниці в Другій світовій війні, а також представники НДР і ФРН підписали у Москві Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини, який фактично підвів рису під підсумками Другої світової війни в Європі. У жовтні 1990 р. НДР увійшла в сферу дії Основного закону ФРН [3].

Але відбулося не возз'єднання, а фактично поглинання більш економічно розвинуеною ФРН менш розвинутої НДР. Наприклад, об'єднану ФРН очолив усе той же канцлер колишньої Західної Німеччини Г. Коль. Більшість у керівництві формально нової держави також належала західним німцям, основою армії залишилися бундесвер, офіцерський склад якого (особливо вищий) складали переважно вихідці з заходу країни, аналогічна ситуація спостерігалася в інших важливих галузях життєдіяльності об'єднаної країни. Перехід на західні стандарти в економіці призвів до масового банкрутства східнонімецьких підприємств. Через це кількість безробітних у колишній НДР склала майже третину населення [4].

Після всезагального єднання західних і східних німців у 1990 р. фінансово-економічні труднощі, які виникли у наступних роках призвели до певного соціального розмежування населення ФРН. Навіть для позначення жителів західної частини Федеративної Республіки використовувався соціальний маркер «вессі» (від Westdeutschland, на кшталт українського «західняки»), який сигналізував про належність до більш благополучної в соціально-економічному плані частини німецького суспільства, і «оссі» (від Ostdeutschland, близького до назви «східняк» в Україні). Політичні результати не змусили на себе чекати. Невдоволення «оссі» своїм соціально-економічним станом знайшло відображення в результатах федеральних виборів у вересні 2017 року, на яких ультраправа партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) набрала 12,6% і отримала 94 місця у Бундестазі (із 709). Виборча кампанія AfD будувалася на критиці економічної нерівності, культурного поділу та міграційної політики канцлерки Ангели Меркель. Соціально-економічний розрив, який досі існує між «вессі» та «оссі», підживлює у східних регіонах ностальгію за НДР, а ультраправі й ультраліві пропонують антиліберальний антикапіталістичний проєкт, який до вподоби багатьом східним німцям. Однак у цьому випадку слід брати до уваги, що AfD отримує значну фінансову підтримку від РФ [5].

Задля вирішення таких проблем уряд ФРН з самого початку ще в 1991 р. зробив ставку на втілення у суспільне життя нового державного об'єднання базових принципів «Європейської соціальної моделі». Задля цього була запроваджена низка інтеграційних проєктів, в яких було чітко закріплено їхній соціальний вимір. Яскравим прикладом цього є так званий «податок на солідарність», який складав з початку 7,5% збору з доходів фізичних осіб, а з 1998 р. був зменшений

до 5,5%. Мета податку — вирівняти очевидні економічні наслідки возз'єднання. Завдяки реалізації таких програм, сьогодні, за даними соціологічних досліджень, не зважаючи на окремі проблеми, що існують в соціальному розвитку об'єднаної Німеччини 90% населення (дуже) задоволені якістю життя в країні (у Східній Німеччині 83%, у Західній Німеччині 91%); 80% східних та західних німців вважають мирну революцію щасливою вдачею в історії Німеччини; 61% східних німців заявляють, що після об'єднання їхній матеріальний стан покращився; 37% німців «дуже або достатньо» задоволені демократією, 45% відповідають «частково», 17% «дуже або в достатній мірі незадоволені». Сучасна ФРН постійно спонсорує гуманітарні місії в багатьох країнах світу, зокрема в Україні під час російської навали. До того ж Берлін активно допомагає офіційному Києву фінансами та різними видами озброєнь. В Німеччині знайшли притулок понад 900 000 українців [6].

У цьому контексті слід додати, що хоча поступово в державах Єврозону виникло велике інституціональне різноманіття національних соціальних моделей, феномен «Європейської соціальної моделі» досі передбачає спільність дій держави і громадянського суспільства, спрямованих на те, щоб для всіх громадян забезпечувалося задоволення їхніх основних матеріальних потреб, участь у житті суспільства та посилення соціальної згуртованості. Тобто у випадку з об'єднанням НДР і ФРН насамперед йшлося про відповідальне соціальне партнерство держави і громадянського суспільства як матричну структуру обраної соціальної моделі [7, с. 10, 11].

Аналіз сучасної єменської моделі не можливий без екскурсу вглиб єменської історії. Відомо, що ще в доісламську добу на території сучасного Ємену існували розвинені державні об'єднання, які контролювали маршрути постачання до Середземномор'я багатьох товарів з Китаю, що поряд з розвиненим зрошувальним землеробством дозволяло єменцям досить успішно змагатися за домінування як мінімум на Аравійському півострові. З іншого боку вдале стратегічне розташування притягувало багатьох завойовників. Так, у VI ст. Ємен опинявся під владою Ефіопії (коли його населення майже повністю підверглося християнізації). А після захоплення Другою Перською імперією Сасанідів Ємен розпався на вісім царств. Слід зазначити, що реальна влада сасанідського намісника не виходила далеко за межі столиці — Сани, Адена та ще кількох великих міст, що стане такою же історико-політичною традицією, як і роздробленість країни.

У VIII ст. Ємен захопили хариджити, з якими боролися аббасидські халіфи. З середини IX ст. Ємен опинився під владою зейдитських (шіїтських) імамів. За часів халіфа аль-Азіза (975–996 рр.) Фатіміди поширили свій суверенітет на Ємен, проте вже з 1037 р. влада переходить до ісмаїлітської династії Сулайхідів. Легендарний переможець хрестоносців султан Салах ад-дин підпорядкував своїй владі Ємен у 1174 р. Його нащадки правили в країні до 1228 року. На початку XVI ст. Ємен опинився під суверенітетом єгипетських мамлюків, потім турків-османів. Проте, на початку XX ст. османська влада лише формально контролювала територію Аравійського півострова. Наприклад, імам секти зейдитів Ях'я Хамід ад-Дін, що правив на півночі Ємену, користувався широкою автономією цілком легально, на основі угоди 1911 р. з Високою Портою. Імам був зацікавлений у допомозі османів, оскільки на південних кордонах ворогував з англійцями, які ще в 1839 р. захопили південь Ємену з портом Аден [8].

Саме з тих пір головна лінія розколу проходить між колишніми володіннями Великої Британії — південною частиною країни зі стратегічним портом Аден, та північною з містом Сана, що знаходилася під османською окупацією до поразки Високої Порти у I світовій війні. У 1918 році імам Ях'я об'єднав північний Ємен під своєю владою, започаткувавши нову династію і керовану імамами державу — Єменське Мутаваккілітське Королівство. У 1933–1934 рр. Ях'я воював із засновником Саудівської Аравії ібн-Саудом через спірну ділянку Неджран і претензій Ємену на колишні території султанату Асіра. З початком II світової війни імам Ях'я потрапив у скрутне становище, лавіруючи між Англією та Італією. Війна сильно підірвала економіку Ємену, перервавши завезення товарів та продовольства з Італії та Німеччини. Політична опозиція режиму Ях'ї, що виникла на цьому тлі, була видалена в Аден, де оформилася в рух «вільних єменців», який став виразником інтересів насамперед городян сунітів-шафіїтів¹, повністю відсторонених від управління. Але імам Ях'я не йшов на поступки ні опозиції, ні державам Заходу, особливо Англії та США, які в 1944–1945 рр. неодноразово намагалися залучити країну до своїх планів і налагодити з нею економічну співпрацю. До кінця війни північний Ємен так і залишався заповідником соціального архаїзму та середньовічної замкненості. У лютому 1948 р. король Ях'я був убитий, проте на престол зійшов його син Ахмад. Це вбивство

¹ Більшість єменських шіїтів-зейдитів (майже 35% загального населення Ємену) мешкає на Півночі, тоді як сунітів-шафіїтів (біля 60%) — у нижньому та південному Ємені.

здійснили зейдити з клану Ахмар, представники якого в 1962 р. також брали активну участь у поваленні королівської влади. Слід враховувати, що сучасні хусити — є родичами клану імама Ях'ї, тому вони, зокрема, боролися з вихідцем з клану Ахмар — Алі Абдаллою Салехом, який після об'єднання Північного та Південного Ємену 22 роки був президентом Єменської Республіки.

У 1990 р. рішення лідерів НДРС об'єднатися з ЄАР, також як і у випадку з НДР і ФРН багато в чому було викликано припиненням фінансово-економічної допомоги з боку колишнього СРСР. ЄАР також як свого часу Західна Німеччина йшла капіталістичним шляхом і мала втричі більше населення. Так само як і в «німецькому» випадку об'єднану країну очолив лідер «капіталістичної» ЄАР Алі Абдалла Салех. Це стало свого роду трендом і досить швидко вихідці з півночі захопили ключові посади в керівництві об'єднаної країни, в армії та інших силових структурах (проте армія не була об'єднана, що стало однією з причин громадянської війни 1994 р.). Як і в колишній НДР у Південному Ємену після об'єднання та зміни політичного курсу значно посилюлися соціально-економічні проблеми, пов'язані зі структурою економіки НДРС, яка будувалася за радянськими зразками з упором на великі підприємства, а також дешевизну радянських й місцевих природних ресурсів у ті роки. Проте на відміну від ситуації в західній Німеччині Північний Ємен перед об'єднанням не мав вільних фінансово-економічних ресурсів, щоб вливати їх у народне господарство колишньої НДРС. Водночас, на відміну від сусідніх Саудівської Аравії, ОАЕ або Катару, об'єднана Єменська Республіка не мала значних запасів нафти або газу. Ба більше, вихідці з півночі, відомі корупційними підходами верхівки своїх кланів, почали захоплювати командні позиції у найприбутковіших бізнесах на півдні країни. Через це після уніфікації Ємен був обтяжений хронічною корупцією та економічними труднощами [9].

Не останню роль у зростанні соціально-політичної напруги в Ємені грала й релігійна приналежність населення. Якщо більшість південних єменців належали до конфесії шіїтів-зейдитів, то левова частка населення півдня були сунітами-шафіїтами. Звичайно, треба звернути увагу на концептуальну близькість віровчень зейдитів і сунітів. Проте слід брати до уваги й періодичні заклики зейдитських шейхів протистояти сунітській експансії, особливо з сусідніх Саудівської Аравії, де ваххабітська інтерпретація ісламу є державною релігією, і Катару, що традиційно підтримував в Ємені міжнародний ради-

кальний рух «Братів-мусульман». Останні з 1980-х років почали змагатися на півночі країни з шіїтськими шейхами за вплив на місцеве населення (особливо молодь). Ситуація ускладнювалася тим, що в розповсюдженні політичного ісламу в Ємені значну допомогу «братам» надавало потужне релігійно-політичне об'єднання «Іслах», яке очолював шейх Абдалла аль-Ахмар із клану президента країни Салеха. Усе це призвело до пробудження минулої ворожнечі кланів Ахмар і прихильників колишнього короля Ях'ї. З останніх виокремився рух «Аш-Шабаб аль-Мумінін» («Правовірна молодь»), його духовним лідером став Хусейн Бадр ад-Дін [11]. З початку уряд Салеха підтримував «Аш-Шабаб аль-Мумінін» як противагу своєму союзникові «Іслаху». Після розколу «Аш-Шабаб аль-Мумінін» на поміркованих членів і радикалізованих прихильників Хусейна Бадр ад-Діна, останніх почали називати «хуситами». Поступово хусити увійшли в конфронтацію з правлячим режимом через свою жорстку критику президента Салеха за його співробітництво зі США та Ізраїлем.

У 2012 р. на протистояння Салеха з хуситами наклалися події «Арабської весни», а також порушення домовленостей з лідерами клану Ахмар про порядок наслідування влади в Ємені. Через це також почалося збройне протистояння між прихильниками Салеха та Садика аль-Ахмара, яке закінчилося відстороненням першого від влади. Після захоплення столиці Ємену — Сани в 2014 р. хуситами, та втечі до Саудівської Аравії наступного президента, вихідця з півдня країни — Абд Раббо Мансура Хаді, й початку в 2015 р. коаліційної інтервенції на чолі з саудитами, хусити в 2017 р. вбили Салеха [11].

Після переходу влади в північному і центральному Ємені до хуситів, офіційні особи Ісламської Республіки Іран дали зрозуміти, що відтепер Ємен перебуває у сфері впливу Тегерану та розглядається як новий член «осі опору». До останньої можна також віднести режим Асада в Сирії, «Хезболлу» в Лівані, палестинський «Хамас», воєнізовані формування шіїтів Іраку. Іранці натякали на те, що військово-політичний рух єменських хуситів «Ансарулла» є не чимось іншим, як копією — організації «Хезболли» ліванських шіїтів — фактично «держави в державі». З цим важко не погодитися, якщо врахувати сучасну катастрофічну соціально-економічну ситуацію на півночі Ємену, а також постійні атаки хуситів з використанням іранських ракет проти суден, що слідують Баб-ель-Мандебською протокою з вантажами для головного ворога Тегерану — Ізраїлю. Водночас слід брати до уваги й те, що в 2015–2017 рр. в країні почали діяти два центри прийняття рішень. Перший —

Аден, де базувалася міжнародно визнана влада країни, і який мав статус тимчасової столиці Ємену. Та інший — контрольована хуситами, за підтримки елементів колишнього режиму — Сана. Поряд з цим, на аденську владу впливали дії сепаратистського руху сунітів Південного Ємену — «Аль-Хірак аль-Сальмі аль-Джунуби», які борються за незалежність, а також місцевої Аль-Каїди та ідеологічно близьких до неї ісламістських рухів на кшталт «Братів-мусульман» [12].

Виходячи з цього, Т. Барфілд характеризує соціальний устрій Ємену як егалітарно-лініджевий тип племінної культурної. Коли за межами досить невеликих родинних груп, лідери племінних конфедерацій грають скоріше соціальну роль арбітрів, ніж суверенних правителів [13]. Продовжуючи тему специфіки соціального розвитку Ємену, Ба Алави М. М. зазначає, що відмінною рисою місцевих племен є здатність діяти згідно зі своїми інтересами, а не відповідно до державної ідеології. Тому плем'я здатне швидко змінити своє ставлення до вирішення того чи іншого питання відповідно до стратегії державної системи, але лише у випадку, якщо це сприятиме досягненню найбільшого успіху в інтересах своїх власних прихильників [14]. Причину такої відмінності М. Блок бачить у тому, що тільки на Близькому Сході племінні народи були постійно присутні на політичній сцені. В інших областях осілої цивілізації племінні групи перебували в занепаді, будучи відтісненими в периферійні, такі що не мають великої важливості райони. У Західній Європі могутні племена германців, кельтів і готів, що захопили Середземномор'я, слідом за падінням Римської імперії в V ст., незабаром втратили свою політичну організацію та ідентичність. До 1000 р. вся Європа, навіть та її частина, яка не входила до колишньої Римської імперії, стала свідком зникнення племінної організації [15]. Відомий сходознавець І. П. Сенченко пише: «Як і раніше, фундаментом життя єменці вважають приналежність до того чи іншого племені. У розумінні більшості єменців будь-який з них — людина вільна, від народження і до смерті, від усіх і вся, але не від свого племені. Людина поза племенем, поза його захистом і заступництвом — це халі, тобто ізгой, людина, позбавлена свого коріння і даір (місць традиційного проживання), яка залишається наодинці з усіма негараздами і перипетіями життя» [16]. Через це місцеві еліти складали владні структури переважно потестарного² типу.

² Форма організації громадської влади у докласових та ранньокласових суспільствах, які не мали політичних та державних інститутів та атрибутів, а також у суспільствах з величезним переважанням силових, неправових публічно-владних інститутів.

Вищий статус традиційно мали племена та ісламська аристократія в особі великих кастових груп сеїдів (потомків пророка). З дуалізмом еліт пов'язаний і правовий дуалізм, коли племена підкорялися давньому звичайному праву — урфу, а міські громади — ісламському праву, шаріату. За звичаєм вотчини племен перебували під власним суверенітетом, а керівництво в племенах здійснювали обрані на рада старійшин вожді (шейхи, мукаддами). Північноєменські племена (біля 70% населення) традиційно заявляли про лояльність імаму, в обранні якого самі й брали участь. У Південному Ємені племена (близько 35% населення) заявляли про лояльність правителям дрібних вотчин (султанам, емірам, шерифам та ін.), зберігаючи свої вільності та привілеї [17].

Отже, враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що на характер розвитку країни, особливо під час проходження точки біфуркації, впливають не стільки економічна й політична складові, скільки обрана соціальна модель. Матричну структуру німецької соціальної моделі складають відповідальне соціальне партнерство держави і громадянського суспільства. Сучасну єменську соціальну модель можна визначити як намагання племінних еліт утримати під власним контролем своїх одноплемінників і, за рахунок конвертації цього ресурсу у військово-політичний, впливати у власних вузько-корпоративних інтересах на центральну владу (аж до її захоплення). Політична історія об'єднаного Ємену показала, що обрана місцевими елітами соціальна модель є неадекватною для позитивного розвитку країни в умовах соціально-політичного транзиту від біполярного до багатополярного світоустрою. Ця модель консервує неефективні підходи до соціально-економічного й політичного розвитку країни та не дозволяє ефективно використовувати транспортні й обмежені нафтогазові ресурси. Через це підвладна хуситам частина Ємену фактично опинилася під зовнішнім управлінням Ірану, який постачає зброю й підштовхує їх до нападів на торговельні судна в Червоному морі. Водночас на півдні посилюються позиції сепаратистського руху «Аль-Хірак аль-Сальмі аль-Джунуби», а також місцевих осередків Аль-Каїди та «Братів-мусульман». Тобто, станом на сьогоднішній день Єменської конституції про територіальну цілісність країни та арабо-ісламську солідарність є звичайним лозунгом.

Список використаних джерел та літератури

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. 1949. Zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 19.12.2022 I 2478. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>.
2. The Constitution of the Republic of Yemen As amended on 20 February 2001. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://constitutionnet.org/sites/default/files/2001_constitution_of_the_republic_of_yemen.pdf.
3. Людмила Ваннек. Німеччина 30 років разом. Але чому там досі є «східняки» й «західняки». [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/trydtsyat%CA%B9-rokiv-vozz-yednannya-nimechchyny/30864996.html>.
4. Александер Кудашефф. Видатний політик Гельмут Коль. DW. 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dw.com/uk некролог-видатний-політик-гельмут-коль/a-18494525>.
5. Л. Бідоцько, М. Казаков. AfD та діалектична єдність російського агітпропу: як боротися з «нацизмом» і водночас поважати його. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33129/2023-10-05-afd-ta-dialektychna-iednist-rosiyskogo-agitpropu-yak-borotysya-z-natsyzmom-i-vodnochas-povazhaty-yogo/>.
6. У Німеччині зареєстрували вже понад 900 тисяч переселенців з України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3536839-u-nimeccini-zareestruvali-vze-ponad-900-tisac-utikaciv-vidvijni-z-ukraini.html>.
7. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. Лотар Вітте. К.: Заповіт, 2006. 44 с.
8. Ємен: що, як і чому? Борисфен Інтел. 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://bintel.org.ua/nash_archiv/arxiv-regioni/arxiv-blizkij-sxid/arxiv-inshij-vostok/jemen-chto-kak-i-pochemu/.
9. Land of Yemen. Britannica. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.britannica.com/place/Yemen/Land>.
10. Peterson J.E. The al-Huthi Conflict in Yemen // Arabian Peninsula Background Note. No APBN-006. Published on www.JEPeterson.net, August 2008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.jepeterson.net/sitebuilder-content/sitebuilderfiles/apbn-006_yemen_al-huthi_conflict.pdf.
11. Yemen: Defusing the Saada Time Bomb. Middle East Report N 86. 2009. 27 May. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/yemen/yemen-defusing-saada-time-bomb>.
12. В. Короткий. На порозі распаду. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://zn.ua/international/na-poroge-raspada-v-yemene-vlast-zahvatili-pri-verzhency-irana-_html.

13. Thomas J. Barfield. *Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective // Tribes and State Formation in the Middle East* / ed. by Philip S. Khoury and Joseph Kostiner. Berkeley; Los Angeles, 1990. P. 153–182. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.academia.edu/66438219/Tribes_and_state_formation_in_the_Middle_East.

14. Ба Алави М. М. После Йеменской революции: разделение страны или федеративное государство? / Алави М. М. Ба // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2014. Т. 22, Вип. 24(2). С. 137–141. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2014_22_24%282%29_24.

15. Марк Блок. 2002. Феодальне суспільство. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/bloch/blo.htm>.

16. Сенченко И. Йемен. Земля ушедших в легенды именитых царств и народов Древнего мира СПб.: Алетейя, 2019. 406 с.

17. Рябов П.П. Арабская весна» по-йеменски. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://book.iimes.su/wp-content/uploads/main/rjabov2017_fin17.pdf.

3.3. ТРАНСФОРМАЦІЯ СПРИЙНЯТТЯ ФРАНЦУЗЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ В ЄВРОПІ

(Шевченко, Юлія)

Всебічне дослідження суспільства, взаємодії між його елементами у сучасних реаліях є вкрай важливим задля розуміння тенденцій розвитку як сучасного суспільства та його трансформації, так і його впливу на окремі державні елементи, на його відносини з державою.

Вважається, що «соціальні гравці формують зовнішню політику держави на загальному рівні, впливаючи на середовище, в якому приймаються рішення. Тому процедури прийняття стратегічних рішень, вироблення і здійснення політики у сферах безпеки й оборони, вибір моделей зовнішньоекономічної діяльності залишаються прерогативами держави... Виборці не надто переймаються проблемами міжнародного політичного життя, зосереджуючись головним чином на економічних питаннях, зменшенні безробіття, підвищенні рівня життя» [1].

Повномасштабна війна в Україні, нестабільність і непрогнозованість розвитку ситуації на кордонах країн, що межують з росією, посилення впливу та зростання популярності правих сил і радикальних рухів у низці європейських країн, а відтак і трансформаційні

зміни зовнішньої політики Франції та сприйняття її французьким суспільством протягом останніх декількох років заслуговують на більш ґрунтовний аналіз. Опираючись на різні підходи, послуговуючись принципами історизму й об'єктивності, прагнемо досягти критичної оцінки розвитку та взаємодії французької держави і суспільства.

Російська агресія проти України посилила розуміння того, що сучасний світоустрій не є стабільним і прогнозованим, після 24 лютого 2022 року відбулися «численні і різючі зміни у світовій політиці і глобальній економіці, часто такі, які до цього навіть важко було уявити» [2]. Це змусило європейські країни активніше реагувати на безпекові виклики, змінювати політику «замирення» та розробляти більш сміливі і рішучі політики, спрямовані на підтримку демократичних свобод, права на незалежність і суверенітет України, як європейської держави, а також на активізацію і посилення європейської безпекової політики в цілому.

У цьому контексті для нашого аналізу найбільший інтерес представляє Франція, зокрема трансформація поглядів і рішень її політичного керівництва та суспільства щодо досягнення вагомих результатів у європейському вимірі зовнішньої політики держави, починаючи від посередництва Франції у врегулюванні збройного конфлікту³ на Сході Європи у 2014 році (організація «Нормандського формату» та укладання «Мінських угод») до постачання зброї⁴, надання фінансової підтримки⁵ та готовності відправляти військових інструкторів для підготовки військових в Україні.

Варто наголосити на тому, що механізм прийняття зовнішньополітичних рішень у Франції достатньо централізований, зосереджений у руках виконавчої гілки влади. Рішення стосовно розгортання військового контингенту за межами Франції приймаються Радою

³ Переважна більшість французів (політики, представники наукових кіл, пересічні громадяни) до цього часу називають війну Росії проти України *конфліктом*. Сам президент Франції Еммануель Макрон уперше сказав, що це *війна* лише у 2024 році.

⁴ До кінця 2023 року Франція передала Україні САУ Caesar, гаубиці TRF1, реактивні системи залпового вогню, міномети, а також снаряди та протитанкові системи. На початку 2024 року було анонсовано передачу літаків Mirage 2000-5.

⁵ У червні 2024 року Президентами Франції та України підписана угода про надання допомоги у відновленні української критичної інфраструктури та створення фонду на 200 млн євро, також першим віцепрем'єром України та міністром закордонних справ Франції підписана угода про розширення мандату Французького агентства з розвитку задля підтримки проєктів в Україні.

національної безпеки, яку очолює президент. Членами цієї Ради також є прем'єр-міністр, міністр закордонних справ, а також міністр оборони. Рішення реалізуються прем'єр-міністром та урядом під пильним наглядом президента та його оточення. Фактично ж повноваження стосовно розгортання військового контингенту сконцентровані у руках президента [3].

«З початку повномасштабного вторгнення французько-українські відносини пройшли кілька фаз з боку Франції — фазу страху, фазу співчуття, фазу солідарності. Сьогодні Франція увійшла у фазу сміливості» [4]. Ці слова А. Гетьманчук, керівниці Центру «Нова Європа», дуже влучно описують шлях, який проходить Франція часів президента Е. Макрона.

Щонайменше від початку року дійсно йдеться про значну активізацію Парижа і в питаннях протистояння російській агресії та розбудови нової євроатлантичної безпекової моделі із значним посиленням ролі Європи, і в питаннях консолідації європейських демократичних сил на тлі очевидного зростання впливу сил, які традиційно вважаються праворадикальними [5].

17 лютого 2024 року президенти Франції та України підписали безпекову угоду, а 23 лютого 2024 року позиція французького істеблішменту була чітко сформульована міністром закордонних справ Франції Стефаном Сежурне [6] під час виступу на Генеральній Асамблеї ООН: «Бути на боці України, це бути у таборі права, таборі миру та таборі безпеки».

Погляди багатьох французьких політиків дійсно зазнали змін, про що свідчать позитивні результати голосування у Сенаті та Національних зборах Франції щодо безпекової угоди з Україною. В результаті голосування 372 депутати проголосували «за», 99 — «проти». Утримався 101 депутат, у тому числі найбільша опозиційна політична сила «Національне об'єднання» М. Ле Пен. Фактично, проти цієї угоди голосували лише ультраліві депутати з «Нескороної Франції» Ж.-Л. Меланшона. За словами Надзвичайного та Повноважного посла України у Франції Вадима Омельченка, «насамперед, голосування підтвердило високий рівень солідарності французького суспільства. По-друге, дебати дозволили чітко побачити, хто прикривається пацифістською або ж псевдопроукраїнською риторикою, але насправді дотримується проросійської позиції» [7].

Водночас слід зазначити, що французьке суспільство, яке наразі дедалі активніше підтримує і схвалює популістські заклики пред-

ставників національних ультраправих та ультралівих партій, не є одностайним як щодо підтримки вищезазначеної політики президента Республіки, так і оцінки війни росії проти України.

Незважаючи на те, що в одній з європейських країн (Україні) не перший рік триває повномасштабна війна, пересічні французи все ще перебувають під «культурним» російським впливом, який здійснюється у тому числі і за допомогою пропаганди, дезінформації та поширюваного контенту в соціальних мережах російськими групами. Попри притаманне і добре відоме критичне мислення французів, вони довіряють інформаційним джерелам, які пов'язані з проросійськими медіа-засобами, та відверто проросійськи налаштованим французьким політикам, які щодня виступають на каналах національного телебачення і є рупором російських пропагандистів та «засобами» донесення наративів російської політики до громадян цієї європейської країни.

У цьому контексті тим більш неочікуваним, насамперед для самих французів, а також для інших європейців, стало прагнення французького президента повернути своїй державі провідну роль у формуванні «оновленої» Європи.

Відомий французький філософ, журналіст і кінематограф-документаліст Бернар-Анрі Леві зазначає, що «наразі у Франції точиться справжня ідеологічна війна між прихильниками політики чинного президента країни та тими, хто підтримує пропутінські ультраправі та ультраліві партії» [8]. Отже, можемо перекоонатися, що ситуація, яка склалася у французькому суспільстві, є яскравим доказом наскільки небезпечною може бути гібридна війна росії в Європі, а також пояснює чому рішучі заяви французького президента все ще викликають критику, а іноді і нерозуміння.

Втім, активізація підтримки України з боку Франції має цілком очевидні і навіть прагматичні причини. Ще у 2017 році Е. Макрон, після обрання президентом П'ятої республіки, став ініціатором амбітної політики, яка передбачала повернення Франції лідерських позицій в Європі. Щоправда на відміну від Шарля де Голля, який прагнув повернення величчя та одноосібного лідерства Франції на європейському континенті, Еммануель Макрон закликав доєднатися до побудови сильної Європи також і інші європейські країни, зокрема Великобританію і Німеччину, та запровадити передовсім сильну європейську безпекову політику. Таким чином заявка на посилення ролі Франції у світовій політиці була зроблена ще на початку першої каденції чинного президента.

Незважаючи на амбітні заяви та прагнення, через внутрішню турбулентність певних соціальних кіл (протести «жовтих жилетів») та пандемію COVID-19, Франції знадобилося чимало часу аби розпочати шлях до більш рішучої державної політики насамперед в рамках розбудови європейського безпекового виміру.

Отже, запропонована раніше Е. Макроном політика діалогу та зближення з росією почала мінятися кардинальним чином, і вже наприкінці лютого 2024 року президент Франції заявив, що існує ймовірність відправки військових з країн Європи в Україну.

Ідея створення сильної європейської безпекової політики є лише однією з причин відчутного зміщення акцентів у зовнішній політиці щодо росії та України. Не менш важливим є і бажання Еммануеля Макрона стати тим президентом, який виведе Францію в беззаперечні лідери на європейському континенті.

Поряд з цими факторами слід також згадати про те, що з другої половини 2023 року французькі компанії (*Danone, Renault, Auchan тощо*) почали втрачати російський ринок попри роками налагоджені відносини між підприємцями двох країн та відверто «лояльне» їхнє ставлення до російської агресії.

Більше того, останніми роками Франція почала стрімко втрачати позиції у країнах Центральної та Західної Африки в рамках політико-економічної та військово-технічної співпраці (*Малі, Буркіна-Фасо, Гвінея, Чад, Нігер*). Фактично, ми є свідками завершення епохи *Franco-afrrique*. Водночас росія, звісно, спростовує свою причетність і не визнає, що веде потужний інформаційний вплив на населення африканських країн щодо «згубної колоніальної політики» Франції в країнах Африки.

Отже ціла низка факторів призвела до зміни риторики французьких політичних кіл, що у свою чергу сприяє поступовій зміні сприйняття ситуації пересічними французами. У них з'являється більш чітка і реальна картина, що на разі склалася в європейському геополітичному просторі, а усвідомлення, що росія представляє загрозу для Франції та французів стає більш відчутним.

За даними дослідження *Odoxa-Backbone Consulting* (проведене наприкінці лютого 2024 року) 77% французів занепокоєні війною в Україні, водночас зазначається, що 51% — прагне, щоб Е. Макрон підтримував статус-кво і вважає Росію «неминучим злом, з яким необхідно змиритися». Натомість 36% — закликають главу держави вважати Москву «противником, якому треба протистояти», а 11% —

вважають росію союзником. Разом з тим 68% французів схилиються до думки, що главі держави не слід було оприлюднювати позицію щодо «можливості» відправки солдат західноєвропейських країн на територію України [9]. На думку Бернара-Анрі Леві, позиція президента Франції є надзвичайно хороброю, адже виступаючи із заявами про відправку інструкторів в Україну він не був впевнений не лише у підтримці країн-партнерів, але й у підтримці свого народу.

Водночас результати опитування, проведеного Elabe у березні 2024 року [10], свідчать, що 61% (!) французів переконані, що путін є реальною загрозою для Франції, 24% — вважають, що путін загрожує певним країнам ЄС, але не Франції, 15% — впевнені, що він не загрожує ані Франції, ані іншим країнам ЄС.

На питання щодо можливого нападу путіна на одну з країн НАТО (зокрема на прикордонні країни як то Фінляндія, Естонія, Литва, Латвія, Польща), 60% опитаних французів вважають, що це можливо протягом наступних років, 23% — що цього не трапиться, і 17% — не знають, чи це можливо.

Великий відсоток французів (54%) вважає, що потрібно продовжувати надавати допомогу Україні у її боротьбі з росією, однак ці ж самі французи висловлюють думку, що Франція не повинна заходити надто далеко, щоб не спровокувати конфлікт між Францією та росією.

Що до підтримки останніх заяв Е. Макрона, то лише 42% опитаних вважають, що президент Французької республіки мав рацію, змінивши риторику щодо Росії, навіть якщо це зумовить непорозуміння з іншими країнами-членами НАТО і призведе до посилення напруги між Францією і росією. Серед тих, хто не підтримує такі зміни зовнішньополітичного курсу французького президента, а це 57% опитаних, переважним чином є виборці Марін Ле Пен, Еріка Земмура, трохи менший їхній показник серед прихильників Жан-Люка Меланшона і партії «Республіканці».

Отже, результати соціальних досліджень свідчать, що сьогодні французькому суспільству притаманне більш реалістичне бачення загроз з боку москви як безпосередньо для Франції, так і для всієї Європи.

На особливу увагу заслуговують вражаючі результати опитування французької молоді (віком від 18 до 25 років) щодо їхньої готовності добровільно йти служити в армію [11]. Дослідження проводилися ще влітку 2023 року французьким Інститутом з питань стратегічних досліджень військової школи (*IRSEM*) і Генеральною дирекцією з питань міжнародних відносин і стратегії (*DGRIS*).

Відзначаються сильні тенденції у сприйнятті молоддю військових цілей: на питання «Чи будете ви готові долучитися до захисту вашої країни, якщо захист Франції потребуватиме участі у війні в Україні?» 51% опитаних відповіли схвально, 17% — «абсолютно точно, так» і 34% — «так, можливо». Не уточнюючи країну дислокації, 57% з числа опитаної молоді заявили, що готові піти до лав збройних сил «у разі війни».

«Відбувається підйом патріотизму, що відповідає потребі відчувати сенс, залученість, відчувати себе корисним... Відчуття, що конфлікт між Україною і росією на порозі Європейського Союзу, він представляє собою відчутну загрозу і свідчить, що вона є цілком реальною», — зазначила Анн Мюксель, директорка з дослідницьких питань Національного центру наукових досліджень Франції (*CNRS*) і керівниця Центру з питань політичних досліджень (*CEVIPOF*).

Більше того, майже третина молодих французів (31%) висловилися схвально щодо розміщення французьких військових в Україні (проти цифри у 17% серед опитаних віком від 50 років і більше).

Наведені результати опитувань свідчать, що наразі французьке суспільство дійсно не є однотайним щодо сприйняття війни росії проти України та реальної загрози з боку цієї тоталітарної держави для безпеки Франції, як однієї з європейських країн. Однак, було б несправедливо стверджувати, що ситуація лишається незмінною.

Незважаючи на шалений тиск російської та проросійської пропаганди, захмарні бюджети «агентів впливу», велику проросійську бізнес- та політичну спільноту в ЄС, ми бачимо як усе більше політиків та виборців починають розуміти, що таке росія та яку небезпеку вона несе європейським державам Європи й чому так важливо максимально підтримувати Україну у боротьбі за мир і незалежність.

Поступово і у французького суспільства настає розуміння, що порушення міжнародного права і демократичних свобод з боку тоталітарних режимів може поставити під загрозу існування демократичного світу, а також призвести до численних негативних наслідків, у тому числі і радикалізації європейського суспільства. Інтереси демократичних країн перед обличчям агресивної поведінки недемократичного світу опиняються під загрозою. Отже, захист національних інтересів, в тому числі і Франції, потребує дедалі більш рішучої політичної волі, підтриманої виборцями.

Завдяки рішучості Еммануеля Макрона Франція дійсно має всі шанси стати на чолі «коаліції рішучих у Європі» та повернути собі

статус світового гравця з власними цінностями, які захищає, та інтересами, які просуває. І беззаперечно добре, що це цінності демократичного і незалежного світу в рамках міжнародного права!

Список використаних джерел та літератури

1. Розумюк В. Громадянське суспільство і зовнішня політика. / В. Розумюк // Віче. 2015. № 2. С. 7–11.
2. Замятін В., Юришин В. Амбіції Франції на лідерство — реалістичність втілення. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/statti/ambitsii-frantsii-na-liderstvo-realistychnist-vtilennia>
3. Безпекова культура Франції: квінтесенція амбіцій та ілюзій. Аналітичний центр ADASTRA. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://adastra.org.ua/blog/bezpekova-kultura-franci-i-kvintesenciya-ambicij-ta-ilyuzij>
4. «Нова Європа» та Ifri провели III Форум Україна-Франція. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://neweurope.org.ua/tsentr-nova-yevropa-organizuvav-iii-forum-ukrayina-frantsiya/>
5. Замятін В., Юришин В. Амбіції Франції на лідерство — реалістичність втілення. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/statti/ambitsii-frantsii-na-liderstvo-realistychnist-vtilennia>
6. Discours de M. Stéphane Séjourné à l'Assemblée générale des Nations unies. [Electronic resource]. — Available at: <https://onu.delegfrance.org/la-france-se-tient-et-se-tiendra-aux-cotes-de-l-ukraine>
7. Кравченко О. Парламент Франції підтримав угоду про безпеку з Україною. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://lb.ua/world/2024/03/12/603050_parlament_frantsii_pidtrimav_ugodu.html
8. Підтримка БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ! Бернар-Анрі Леві про те, як Франція йде проти західного мейнстріму. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=v8kFDsIQUGw>
9. Lagrave M. Guerre en Ukraine: 68% des Français désapprouvent la prise de position d'Emmanuel Macron, selon un sondage. [Electronic resource]. — Available at: <https://www.lefigaro.fr/politique/guerre-en-ukraine-68-des-francais-desapprouvent-la-prise-de-position-d-emmanuel-macron-selon-un-sondage-20240229>
10. Les Français, Vladimir Poutine et la guerre en Ukraine. études & sondages. [Electronic resource]. — Available at: <https://elabe.fr/vladimir-poutine-guerre-ukraine/>
11. «Regain de patriotisme»: 57% des jeunes Français interrogés prêts à s'enrôler sous les drapeaux « en cas de guerre». [Electronic resource]. — Available at: <https://www.leparisien.fr/societe/regain-de-patriotisme-57-des-jeunes-francais-interroges-prets-a-senroler-sous-les-drapeaux-en-cas-de-guerre-12-04-2024-35ZK3VMTFFBJPKSWOQ433R675Y.php>

3.4. ТЕРОРИЗМ ЯК ПРОЯВ ДІАЛЕКТИКИ СТРАХУ І ВІРИ В ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ

(Коломісць, Олександр)

Однією з проблем що привокує до себе увагу більшості людей в усьому світі, є тероризм. Суть цього явища зводиться до примусу слабким щодо сильного діяти у своїх інтересах жахаючи його. Інтерес нашого дослідження лежить в області переходу від фанатизму до тероризму. Фанатизм, ґрунтується на впевненості у власній правоті і деструкції всіх «перешкод» пов'язаних з її досягненням. На відміну від віри, яка передбачає множинність можливих шляхів досягнення істинності, впевненість, по-перше, передбачає єдиний шлях в досягненні істини і по-друге, її носія набагато більше цікавить практичний результат її дії, ніж процес, як у випадку з вірою. Істинність і правота в буденному бутті людини є синонімами.

Таким чином, сутнісною відмінністю феномена впевненості від віри буде:

- 1) відсутність сумнівів, а відтак чіткість дій;
- 2) перехід від трансцендентного поля діяльності віри до фізичного світу, а відтак, до впевненої практичної реалізації ідеї «Раю на землі»;
- 3) завершеність і відповідно закритість світогляду, а отже стагнація в розвитку розгортання духу і зупинка його культуротворчої функції.

Проаналізувавши дії футбольних фанатів та терористів, ми знаходимо в них дуже багато спільного: і ті, й інші впевнені в перевазі своїх ідей, фетишів і тотемів над іншими, доводячи цю перевагу, вони черпають енергію в ненависті. Відмінностей фаната від терориста як проявів єднання впевненості і ненависті, на наш погляд, може бути декілька:

- 1) для спортивного фаната єднання впевненості і ненависті проявляється в акті спонтанної агресії;

- 2) для терориста — в акті залякування до стану жаху тих, кому терорист себе протиставляє. Агресія терориста спрямована саме на це.

Безумовним є присутність в діях терориста акту агресії, так само як і акту залякування, але лише тому, що вони невіддільні один від одного. Кінцева мета терориста — примусити «чужих» робити те, що йому потрібно нажахавши їх. Тоді як кінцева мета фаната — зняти напругу від переживання, за допомогою агресивних дій.

Аналізуючи ці два приклади, ми приходимо до усвідомлення сутнісної відмінності станів спонтанної агресії і жаху в соціумі:

1) Агресія є природним станом спортивного фаната і релігійного фанатика, вона являється наслідком, нехай на наш погляд і невірною, розгортання духу. Форми виходу агресії можуть бути різними:

а) зовнішня, коли футбольні фанати громлять усе на своєму шляху;

б) внутрішня, як то акт самобичування в історії християнства та інших релігій;

2) Стан жаху в соціумі, викликаний терористичними діями є як інструментом досягнення терористом своїх цілей, так і кінцевим сенсом його дій направлених на вихід власної агресії. Разом з цим варто розуміти, що тероризм може бути як емоційно безконтрольним, так і раціональним і логічним.

Аналізуючи екзистенційно-психологічне обличчя терориста в контексті метаантропології [6, с. 207–212], його можна віднести до типу людей граничного буття [6, с. 69–70]. Екзистенційні риси терористів схожі з рисами членів радикальних груп й релігійних сект, і можуть бути усвідомлені як фанатичні. Крім того, психологічно терористи схожі з солдатами на полі бою, переконаними в необхідності стояти до кінця. Входження терориста в граничне буття здійснюється через «стрибок», завдяки якому людина замикає буття в межі ситуації агресивного протиставлення себе, як результату єдності цінностей своєї культури, експансії цінностей чужої культури.

У рамках нашого дослідження слід дати дефініцію поняттям терор і тероризм (лат. *Terror* — страх, жах). Словник С. І. Ожегова дає наступне визначення: «Терор — залякування своїх політичних супротивників, що виражається в фізичному насильстві, аж до знищення» [5, с. 796].

Державний департамент США дає таке визначення тероризму: «Тероризм — це навмисне, політично мотивоване насильство, вчинене проти цивільних цілей субнаціональними групами або підпілними агентами» [13].

Однак ці визначення відводять нас від прояснення суті відмінності терору від тероризму. Ми пропонуємо дотримуватися визначення, даного Т. Орловою: терор — це дії сильних відносно слабких, а тероризм — слабких відносно сильних [4, с. 276]. Однак і в першому, і в другому випадках, в основі цих явищ лежить внутрішня впевненість у власній правоті і зовнішній жах, як знаряддя досягнення власних цілей, проявом яких, завжди є вбивства й руйнація, а не творення.

Тероризм, представляється нам найбільш радикальним проявом практичної реалізації фанатиками своїх ідей і цінностей. І тут ми можемо спостерігати одну цікаву особливість терору. У тій мірі, в якій терорист вибирає своєю зброєю жах, можна припустити, що, йдучи на ці крайні заходи, вони зневірилися в тому, що істина і справедливість можуть бути досягнуті якимось інакше. Таким чином, в основі терору лежить розчарування та зневіра в Іншого, а значить віруючий і терорист-фанатик, протилежні не лише в сутнісному аспекті, по відношенню до трансцендентного, але і в формальному, по відношенню до антонімів — віри та зневіри.

Також заслуговує на увагу питання: «Чому в результаті синтезу жаху і переконаності, як граничного прояви впевненості, представленого у вигляді свободи-свавілля, терористи-смертники вибирають варіант вільного залишення буття?»

Відповіддю на нього, на наш погляд, є той факт, що граничне буття передбачає також і можливість небуття. А постійне перебування в ньому, з одного боку притупляє жах перед небуттям, а з іншого, завдяки діалектиці впевненості і жаху, яка призводить не тільки до появи свободи-свавілля, а й до загострення віри до стану переконаної фанатичності. Тобто, на певній стадії свого розвитку віра перетворюється в упевненість, а впевненість — у переконаність. Це відбувається, поперше, через зациклення віри на саму себе і відмови від зовнішнього світу, а по-друге, алогічності її висновків. Останнє може бути результатом маніпулювання внаслідок підміни одних понять — іншими.

Витіснення феномена жаху зі свого граничного буття в буття буденне, загострення власної віри до стану впевненості і фанатизму, розмивання меж свободи до свавілля й анархії — ось ті чинники, які впливають на формування сутнісного портрета терориста-смертника. Вибір же на цю роль молодих людей з несформованою психікою, чи жінок бажаючих помститися за смерть близьких, або які зганьбили рід у мусульманському середовищі — це форми, за допомогою яких терористи-організатори маніпулюють свідомістю терористів-виконавців.

Наступним питанням, пов'язаним із зародженням тероризму, є культурні передумови цього явища як соціального феномена.

При взаємодії різних культур, можливі два варіанти розвитку подій:

- 1) відбувається асиміляція однієї культури до іншої;
- 2) відбувається знищення однієї культурної системою, іншою.

Підтвердження цієї думки ми знаходимо в «Зіткненні цивілізацій» С. Хантінгтона [8, с. 37].

У будь-якому випадку, зіткнення культур, несе загрозу їхній саможитності і цілісності, ставлення ж представників однієї культури до представників іншої, як мінімум, насторожене, а як максимум, вороже. Таким чином, у вигляді тероризму — проявляється гайгедерівська турбота [7, с. 106; 2, с. 207–211] про «своїх» у рамках однієї культури, і ворожість по відношенню до «чужих».

І тут ми стикаємося з питанням визначення: «Кого ж вважати терористом?» Бо, з точки зору представників однієї культури, терорист — це особа яка поширює жах, а з точки зору представників іншої — це герой, який бореться за цінності своєї культурної системи.

Спробуємо розібратися з цим питанням.

Страха смерті протистоїть «бажання бути хорошим», в абсолютних поняттях це прагнення до безсмертя. Усередині певної культури, абсолютні вищі цінності ототожнюються, а згодом підміняються реципієнтом, вищими цінностями цієї культурної системи, що породжує переконаність в істинності метанарратива.

Тероризм використовує як знаряддя впливу жах. Але цей феномен використовується для зовнішнього світу. Усередині своєї культурної системи, для утримання її в цілісності, терористи використовують феномен солідарності.

Таким чином, ми маємо:

1) систему соціальних відносин, побудовану на зовнішньому і внутрішньому колах, тобто аутсайдерів і інсайдерів;

2) протистояння феноменів страху смерті і солідарності, постають у світі як акти зовнішнього і внутрішнього кола культурних систем.

Термін «аутсайдер» в нашій роботі означає людину яка знаходиться не тільки позаду, але й іззовні по відношенню, як до соціальної групи, так і до певної ситуації (від англ. Outsider — сторонній) [10]. Знаходження іззовні щодо соціокультурної групи задано апіорі. Набагато більший інтерес викликає вихід індивіда із ситуації, як акт розгортання духу. На наш погляд, можливі кілька варіантів виходу:

1) «вихід як перемога над ситуацією» — можливий внаслідок героїчного пориву;

2) «вихід як осмислене покидання ситуації» — властиве мислителю.

Другий варіант, є наслідком роботи духу і дозволяє побачити ситуацію іззовні з безлічі позицій. Таким чином, для уникнення плута-

нини в подальшому, нам представляється необхідним введення нового терміна «метасайдер», як визначення мислителя що знаходиться іззовні по відношенню до певної ситуації, покинувши її внаслідок вольового акту та розгортання духу. У філософії Г. В. Ф. Гегеля, цей стан, більш за все, є об'єктивним станом духу.

Повертаючись до проблеми тероризму як культурного феномена, зауважимо, що дії терориста двополярні. Якщо одним полюсом напруги його духу є залякування аутсайдерів, то іншим — бажання визнання себе серед інсайдерів. І як найвища цінність цього визнання — набуття безсмертя в метанарратива даної соціокультурної групи. Це досягається двома шляхами:

- 1) через створення нових символічних форм;
- 2) через власну причетність до загальних ідентифікаторів.

Знайти безсмертя в культурному аспекті через створення нових артефактів культури може далеко не кожен індивід, так як для цього потрібно мати талант та волю до творчості й співтворчості.

Тому на допомогу культурі, в цьому питанні приходить феномен самоідентичності. Він є критерієм відповідності самого себе спільним цінностям культури, з якою людина себе ідентифікує. І в разі неможливості створення нових символічних форм, людина буденного буття використовує об'єднуючі метанарративи як то релігія, батьківщина, національність, рід, клас, партія, професія тощо.

Суть цього процесу добре показана за допомогою аналізу феномена страху перед дотиком, описаним Е. Канетті в роботі «Маса і влада» [1, с. 13, 19].

Людина, відчуваючи загрозу своєму існуванню, не просто шукає спосіб уникнути її, вона бажає позбутися стану тривоги. У цьому їй допомагає відчуття приналежності до чогось більшого, ніж вона є і що проіснує значно довше за її біологічне тіло.

Це можна прекрасно бачити на прикладі терористів-смертників. Навіть свідомо йдучи на знищення свого тіла, але будучи впевненими в приналежності свого Я спільній справі, вони долають страх смерті, ідентифікуючи себе з певним метанарративом.

Таким чином, метанарративи, як вищі культурні цінності, є кінцевою метою, а процес самоідентифікації, засобом до її досягнення. Сутністю ж процесу самоідентифікації є переконаність в те, що метанарративи представлені в цінностях власної культурної системи — істинні і вірні, на відміну від чужих.

Звідси ми можемо зробити висновок, що проблема діалектики страху і віри в сучасному світі, представляється тріадою відносин феноменів солідарності, віри і страху.

Діалектика феноменів солідарності зі «своїми» і переконаності, як граничного стану віри, у власне уявне безсмертя представляють явище внутрішнього кола. А діалектика феноменів страху перед смертю і переконаності в істинність цінностей своєї культурної системи, на відміну від чужої — явище кола зовнішнього. У такій конструкції ми бачимо, що феномен віри є сполучною ланкою двох вищих цінностей культурної системи:

1. Солідарності, як вищої цінності внутрішнього кола, покликаної об'єднувати індивідів у суспільство.

2. Свободи, як вищої цінності зовнішнього кола, необхідної для усунення загрози для своєї культурної системи, яка виникає через сам факт існування іншої системи та характеризується як чужа.

Однак не варто забувати той фактор, що мова йде про граничну ситуацію, в яку люди буденного буття були втягнуті всупереч їхній волі — у першому випадку, і граничному бутті терористів — у другому. Солідарність в повсякденному бутті проявляється через страх самоті. М. Гайдеггер визначає це як турботу щодо ближнього [7, с. 35, 37, 40–48]. У граничному бутті і в граничній ситуації, солідарність неможлива, через феномен самоті, а отже, на нашу думку, солідарність в ньому проявляється через самопожертву заради метанарратива. Віра ж буденного буття постає, у цьому випадку, в формі переконаності заснованій на марновірстві [2, с. 207–211; 3, с. 182–196].

Таким чином, одним із шляхів запобігання можливого тероризму, є недопущення переходу віри у переконаність. Другим шляхом, є зниження рівня агресії у представників інших культур. Цього можна досягти двома шляхами:

1) зниженням інтенсивності експансії чужої для потенційного терориста культури;

2) відкриттям для потенційного терориста з дитинства змісту і значення цінностей, чужих йому культур.

При розгляді діалектики страху і віри як явищ зовнішнього кола, ми бачимо, що страх, який генерується терористом, переростає в жах як граничного буття, відповідно буття людей зовнішнього кола, є для них граничним буттям, а затягування в нього людей — на трансцендентальному рівні, позбавляє їх свободи. Жах для людей зовнішнього кола, які потрапили під системний вплив терористів, стає станом

буття, а для самих терористів — інструментом впливу. Цей інструмент покликаний знерухомити представників чужої культурної системи, після чого, над ними можна буде домінувати.

Впевненість людини граничного буття — це, насамперед, віра в себе. Але, як зазначалося вище, віра терористів, маючи прикладний характер, знаходить якості переконаності і безапеляційності в тому, що все, що Я роблю, правильне і єдине можливе.

Не варто недовраховувати той факт, що співвідносячи власне Я з певним метанарративом, людина знецінює персональне буття. Крім того, вищі цінності західного світу як то: життя, свобода, власність для представника східного світу не є цінностями взагалі. Цінністю для них є такі метанарративи як сім'я, рід і релігія.

Звідси випливає, що вектор дії діалектики «прихильності-турботи» і марновірства, як феноменів внутрішнього кола культурних систем, завжди спрямований на об'єднання, зближення і ущільнення своїх представників в собі, тобто на рух до центру системи.

А вектор дії діалектики жаху і віри в істинність метанарратива як вищої цінності, вираженої через феномен свободи — на рух до межі системи.

Таким чином, в будь-якій культурній системі діють два різноспрямовані вектори сили. Вони в ідеалі повинні врівноважувати один одного для того, щоб система залишалася стабільною. Але, як можна бачити на прикладах історії імперій, ці вектора врівноважити неможливо. Тобто, прагнення до розширення своїх зовнішніх кордонів з одного боку, і прагнення до стиснення всередині себе з іншого, в ідеалі повинні привести до розриву культурної системи, що ми і спостерігаємо сьогодні.

Важливим фактором в явищі тероризму є питання мотивації його дій. З одного боку — це самопожертва заради метанарратива сім'ї і роду, а з іншого — це увічнення свого Я в цьому метанарратива. І тут з'являється феномен героїзації. Герой — це завжди переможець чудовиськ [6, с. 369], він залишиться затребуваним до того часу, доки в людському світі будуть виникати граничні ситуації. Водночас в метанарративі він буде жити, за його уявленням — вічно.

Чудовиська, з якими покликаний боротися і перемагати герой, це породження людського розуму, викликані страхом перед невідомістю за своє майбутнє, доповненим усвідомленням власної кінцевості.

Герой — це завжди людина граничного буття, завжди готовий до самопожертви. Як зауважує Н. Хамітов: «Герой долає самотність,

зливаючись з історією свого народу і людства» [11]. Повноту свого буття, архетип героя, знаходить тільки у війні [9, с. 43], а наділяючи суперників свого метанарратива рисами жакливості, людина, яка виходить воювати проти них, наділяється метанарративом рисами героїства.

Але оскільки чудовиська в більшості своїй — це не більше ніж плід уяви, рисами жакливості у свідомості людини «внутрішнього кола» наділяються найбільш яскраві представники «зовнішнього кола»: лідери націй, публічні люди й т.і. Таким чином, сакрально тероризм спрямовується проти цих конкретних «чудовиськ».

З цього випливає ще одне питання: «Чи можливий герой, як феномен для обох сторін кола,»внутрішнього» і «зовнішнього?»» На наш погляд, однозначно ні! Героя, що бореться з експансією чужої культури, творить метанарратив власної культури. Тобто, те що для «внутрішнього» кола буде героїчним вчинком, для «зовнішнього» кола — терористичним актом.

І ось, ми підійшли до найважливішої частини нашої роботи — діалектики феноменів героїзму й тероризму. Чи може герой поширювати жах? Безумовно, так! Його завдання — жакати жахаючих [7, с. 81–82]. Таким чином, він сам повинен бути «чудовиськом в квадраті». Саме, тому герої, як і всі люди граничного буття, не знаходять себе в буденності. Для комфортності свого перебування у світі, вони змінюють повсякденне буття на буття граничне, роблячи з нього граничну ситуацію для оточуючих і примушуючи їх у ній перебувати. І чим більше вплив героя, на метанарратив з яким і він, і навколишні співвідносять себе, тим більша кількість людей залучаються у граничну ситуацію, яку вони ж з часом роблять для себе граничним буттям.

Підсумовуючи все вищенаведене, зазначимо:

1) Кожен герой змушений або змінювати буття на угоду своєму жакливому Я, або починати війну проти нього, тобто проти самого себе. Вищою перемогою героя, є перемога над своїм чудовиськом і саме вона наближає героя до Абсолюту, роблячи його абсолютним героєм і звільняючи його від феномена жаху і виводячи з граничного буття. На цьому шляху реалізується кінцева цінність і сенс буття героя, відбувається примирення його з усім світом.

2) Жах, як об'єднуючий фактор для всіх видів тероризму є всього лише інструментарієм досягнення своїх цілей. Терорист не просто ставить свої, чи свої соціальної групи інтереси вище інтересів

соціуму в цілому, в їх досягненні він користується своєю власною шкалою цінностей, де мета виправдовує засоби. Суттю тероризму є реваншизм, як гранична форма ресентименту [6, с. 309–310]. Відповідно, профілактично протидіяти тероризму можливо на стадії формування цінностей — як через освіту, так і через ЗМІ. Йдеться насамперед про людську особистість в будь-якій культурі як вищій цінності, і про цінності творчості та співтворчості, які перемагають прагнення бути героєм руйнування і жаху.

Список використаних джерел та літератури

1. Канетти Э. Масса и власть / [пер. с нем. Л. Ионина]. М.: «Ad Marginem», 1997. 528 с.
2. Коломієць О. Зв'язок феномену віри з похідними феноменами людського буття / Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : Гілея, 2015. Вип. 97 (6). 489 с., с. 207–211.
3. Коломієць О. Екзистенціально-трансцендентальне розгортання людського духу як необхідна умова існування особистості: метаантропологічний аналіз // Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В.В. Лях. Випуск 9–10 (157–158). К., 2016. 200 с./ с. 182–196.
4. Орлова Т.В. Історія сучасного світу: Навч. посіб. К.: Знання, 2006. 551 с.
5. Толковый словарь русского языка / С. Ожегов, Н. Шведова. 4-е изд. доп. М.: А Темп, 2006. 944 с.
6. Философская антропология: словарь. / Под ред. д. филос. н., проф., Н.В. Хамитова. К.: КНТ, 2011. 472 с.
7. Хайдеггер М. Бытие и время. / Пер. с нем. В.В. Библихина. Харьков: Фолио, 2003. — 503 с.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Под общ. ред. К. Королева и Е. Кривцовой; пер. Т. Велимеев. М.: АСТ, 2014. 558 с.
9. Этика и эстетика. Словарь ключевых терминов / Н. Хамитов, С. Крылова С. Минева. К.: КНТ, 2009. 336 с.
10. Современная энциклопедия. — Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/6678>, (11.05.2018).
11. Хамитов Н. Одиночество мужское и женскоею — Режим доступу: <https://fil.wikireading.ru/9612> (10.04.2018).
12. U.S. Department of State. — Режим доступу: <https://fil.wikireading.ru/9612> (09.09.2018).

3.5. ФОРМИ ПРОЯВУ ТА ВИДИ ТЕРОРИЗМУ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

(Черненко, Олена)

Сьогодні тероризм став важливим фактором міжнародних відносин, ставши частиною як політичних, так і економічних світових процесів. Тероризм став чинником процесів глобалізації й способом поширення та реалізації свої інтересів та досягнення політичних цілей. Аналізуючи виникнення та розвиток тероризму від його витоків до сучасного стану, слід зазначити, що відбуваються зміни в структурі терористичних угруповань, у формах та методах терористичної діяльності. Досягнення науково-технічного прогресу сприяли змінам в інструментах, що терористи застосовують для пропаганди своєї ідеології. Засоби вчинення терористичних актів постійно вдосконалюються, впливаючи на ускладнення його форм та появу нових видів тероризму, що, своєю чергою спрямовано на створення загроз та негативних наслідків різного характеру, вражаючи більшу кількість жертв. Це вимагає безперервного вдосконалення та адаптації інструментів боротьби з тероризмом та запобігання йому, а також підкреслює необхідність активізації міжнародного співробітництва в цьому напрямі. для створення ефективних механізмів протидії та запобігання тероризму. Зважаючи на вищенаведене, актуальним є питання визначення форм прояву та характеристики видів тероризму в сучасних міжнародних відносинах.

Ступінь вивченості теми свідчить про те, що на проблеми визначення форм прояву та класифікацій тероризму в міжнародних відносинах звертали увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема М. Г. Азіз [2], К. А. Важна [3], П. Гілпод [5], О. М. Жеребець [6], Д. С. Лікарчук [9], В. А. Ліпкан [10; 11], Дж. М. Пост, К. Дж. Рубі, У. Д. Шоу [], В. І. Тимошенко [14] тощо. Проте, незважаючи на вклад, зроблений зазначеними авторами, ряд питань щодо підходів до розкриття форм прояву та видів тероризму як загрози в сучасних міжнародних відносинах залишаються відкритими.

Викладення основного матеріалу. Початок ХХІ століття ознаменувався терористичним актом в США 11 вересня 2001 року, коли учасниками терористичної організації «Аль-Каїда» був захоплений літак та направлений на вежі торгівельного центру в місті Нью-Йорк, а ще один літак — на будівлю Пентагону. У теракті загинули

2977 осіб, громадяни 77 країн. Теракт мав негативні наслідки на світові ринки, авіаційну та туристичну галузі, а також зміни в структурі систем безпеки в США та міжнародної безпеки в цілому. Відповіддю на теракт стало, зокрема, формулювання військової доктрини США, якою було закріплено право превентивної війни на іншій території, якщо є загроза безпеці США або союзників [1; 4].

Серед найгучніших терористичних актів ХХІ століття можна назвати й інші, що ілюстровані на рис. 1, яким притаманні різні форми прояву тероризму.

Рис. 1. Найгучніші теракти ХХІ століття [4]

Слід зазначити, що виділення форм прояву тероризму є достатньо умовним, оскільки вони досить рідко мають місце у «чистому» вигляді, а скоріше носять змішаний характер. Наприклад, захоплення та викрадення повітряного судна як самостійна форма тероризму, як правило, супроводжується взяттям як заручників пасажирів та екіпажу літака.

Розглянемо найбільш небезпечні форми прояву тероризму.

1) *Використання в терористичних цілях вибухових пристроїв.* Причини використання вибухових пристроїв терористами є очевидними, оскільки внаслідок їхнього використання завдаються значні збитки, що свідчить про «ефективність» терористичного акту, а виготовлення вибухових пристроїв не є занадто затратним. Істотне значення для терористів при застосуванні вибухових пристроїв це можливість їхнього застосування дистанційно та з годинниковим механізмом, а також те, що їхнє використання спричиняє широке медійне висвітлення, що поряд із загрозою їхнього повторення здійснює психологічний вплив на населення. Також використання вибухових пристроїв має особливу небезпеку, оскільки вони здатні руйнувати різні види транспорту, нерухомості, об'єкти критичної інфраструктури тощо [3; 15, с. 292].

2) *Викрадення повітряного судна та іншіе злочинне втручання у діяльність цивільної авіації.* Ця форма прояву тероризму є достатньо поширеною, адже тягне за собою значну кількість жертв та угон, захоплення, знищення об'єктів цивільної авіації та, як правило, має назву «повітряне піратство», «повітряний бандитизм», «повітряний тероризм» тощо, але в таких формулюваннях не передбачені у міжнародно-правових актах. Терористи можуть захоплювати повітряні судна, коли вони знаходяться на землі або в повітрі під час польоту, шляхом нападу на охоронців суден на землі чи на екіпаж судна, вчиняючи на них насильницький вплив чи здійснюючи насильство щодо пасажирів. Також формою прояву тероризму у даному аспекті може бути й кібератаки на управління повітряним судном та інші варіанти «незаконного втручання у діяльність цивільної авіації» [3; 15, с. 293].

3) *Захоплення та викрадення морського судна, та іншіе злочинне втручання у діяльність міжнародного судноплавства.* Піратство або пограбування і захоплення цивільних та морських торгових судів та їхніх пасажирів і екіпажів сягає своїм корінням давніх часів. Проте, не слід ототожнювати піратство та морський тероризм, який почав розвиватися на початку 60-х років XX століття. Їх зміст частково збігається, якщо одне й те саме діяння (захоплення морського судна) підпадає під норми про піратство Конвенції ООН з морського права 1982 року [7] та направленої проти міжнародного тероризму Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року [8]. Відмінностями же є те, що піратство завжди переслідує корисливі цілі, а його об'єктом екіпаж судна, пасажирів та майно, що знаходиться на борту, а також саме судно, якщо

воно у відкритому морі. Для кваліфікації як акт «морського тероризму» відповідно до Конвенції та Протоколом, підписаним у Римі 1988 року [8], діяння не має відповідати цим вимогам. Як приклад морського тероризму можна навести захоплення у 1985 році терористами італійського морського лайнера «Акілле Лауро» [15, с. 295].

4) *Захоплення заручників*. Поняття «заручник» тлумачиться як «обличчя, насильно кимось затримане на забезпечення того, що державою або організацією, до яких особа належить, буде виконано будь-які вимоги того, хто захоплює». Як правило, планування операції щодо захоплення заручників містить наступні дії: визначення мети захоплення та можливих шляхів її досягнення; підбір виконавців та співучасників терористичного акту; залучення коштів; розвідка та вибір об'єкта, перевірка наявності охорони на ньому, засобів зв'язку та маршрутів пересування, визначення місць нападу; врахування рівня ризику захоплення об'єкта. Важливе значення мають цілі та мотиви правопорушників. Терористи при захопленні заручників можуть висувати вимоги політичного характеру або вимоги викупу. При веденні переговорів із терористами та заходів щодо визволення заручників слід враховувати, що вони можуть здійснювати непередбачувані дії, навіть ірраціональні, а також застосовувати шантаж правоохоронних чи державних органів влади [3; 15, с. 296].

Вище наведено найбільш поширені та небезпечні форми прояву тероризму, але цим їхній перелік не вичерпується. Суспільство не стоїть на місці і науково-технічний прогрес зумовлює розвиток у кожній сфері суспільного життя, а тому сьогодні можна говорити про виникнення хімічного, ядерного, екологічного та інших видів тероризму, які розглянуті нижче.

Варто навести одну з найбільш деталізованих класифікацій тероризму (табл. 1).

Дещо інший підхід щодо класифікації тероризму наведено В. А. Ліпканом, який поділяє тероризм на види за наступними критеріями:

- «за територією вчинення тероризму (транснаціональний, тотальний, селективний, локальний);

- за рівнем організації актів тероризму (тероризм під керівництвом органів влади, тероризм опозиційних антирежимних груп, законотницький тероризм, державний міжнародний тероризм, системний внутрішньодержавний, інший внутрішньодержавний, стихійний, індивідуально-груповий тероризм);

– за елементами характеристики тероризму (за суб’єктами, за видами мотивів, за видами цілей, за засобами діяльності, за видами способів вчинення, за видами об’єктів, за змістом діяльності, за характером наслідків)» [14, с. 69–79; 11, с. 59–61].

Таблиця 1

Види тероризму

за засобами, які використовуються (збройний і незбройний)		
збройний	незбройний	
за ступенем організованості		
стихийний	структурований	
за соціальною характеристикою суб'єкта тероризму		
соціально-класовий	етнічний	релігійний
за сферою дії		
внутрішньодержавний	міждержавний	
за спрямованістю та глибиною соціальних перетворень		
реформістський	радикальний	консервативний
за масштабом		
одноразовий	масовий	
за ставленням суб'єктів тероризму до державної влади		
державний	недержавний	
за кількістю учасників		
індивідуальний	колективний	масовий
за джерелом ініціативи		
оборонний	агресивний	
за способами впливу на об'єкт		
демонстративний	інструментальний	
за інтенсивністю		
високоінтенсивний	середньоінтенсивний	низкоінтенсивний

Складено автором за [14, с. 73]

Транснаціональний (або міжнародний) тероризм, як зазначалося вище, це скоєння терористичними злочинними угрупованнями актів тероризму через кордони держав. Тобто замах відбувається на права та інтереси окремих людей та світової спільноти та супроводжується жорстокістю та нетерпимістю. Сучасні міжнародні терористи використовують у своїй діяльності новітні досягнення у сфері озброєнь, транспорту, зв'язку, здійснюють свою діяльність у значних масштабах та створюють загрозу для життя всього суспільства, а також стабільності всієї світової системи [14, с. 89; 5].

Тотальний (внутрішній) — це «здійснення політичних мотивованих убивств державних або громадських діячів цієї країни, посягання на її конституційні основи, створення і функціонування незаконних озброєних формувань, захоплення заручників без переміщення їх за кордон та ін.». Такий вид тероризму є розповсюдженим на території країни за умови слабкості органів державної влади, що не має ефективних інструментів протистояти терористичним угрупованням або перебуває у стані латентної війни з іншою державою. Державний тероризм створює обстановку залякування та пригніченості в державі, підриває стан безпеки держави [14, с. 91].

Селективний тероризм — це тероризм, що поширений на якійсь частині держави, тобто обмежений певною територією (наприклад, діяльність Ірландської республіканської армії, що здійснювали свої терористичні акти в Північній Ірландії — Белфасті, Лондонферрі та у прикордонні з Ірландською республікою [14, с. 92].

Локальний тероризм полягає в тому, що терористичні акти вчиняються на певному об'єкті чи визначеній місцевості і проти певної категорії осіб, але наслідки його та «ефект залякування» мають бути поширення на більш широкий загал та викликати резонанс (наприклад, діяльність баскської організації «Вітчизна та свобода» (ЕТА) [14, с. 92].

За суб'єктами розрізняють акти тероризму, що вчиняються: релігійними фанатиками; спеціально підготовленими особами або тими, що перебувають на державній службі; етнічними меншинами, що прагнуть до автономії («іредентизм»); визвольними рухами (наприклад, партизанська війна в певних країнах Латинської Америки); окремими особами чи організаціями [14, с. 93].

За видами мотивів виділяють: політичний; релігійний; націоналістичний; тероризм з мотивів помсти; тероризм як прагнення до самоствердження [10, с. 59].

За видами цілей розрізняється тероризм, що має своєю метою демонстративність, тобто привернення уваги до того, чим вони займаються; знесення або підтрим супротивника з метою отримання поступок; провокування до дій чи бездіяльності з метою зміни політики, яка проводиться у державі, здійснення вигідних терористам дій або утримання від них) [10, с. 60].

За засобами діяльності, які використовуються терористи, тероризм поділяється на той, що здійснюється за допомогою матеріальних (фізичні — підпали, вибухи, вбивства; інформаційні — пропаганда, залякування у засобах масової інформації; економічні — ембарго, санкції; технологічні — хімічна, бактеріологічна, ядерна зброя, тобто мова йде про технологічний тероризм; геноцидні (наркотичні засоби, хімічні отруйні речовини тощо) та нематеріальних (погрози, хибні повідомлення про підготовку вбивств, отруєнь та ін.) [10, с. 60].

За способами вчинення розрізняють такі види тероризму, як: «провокування збройного заколоту, повстання чи військового перевороту для захоплення влади; порушення системи державного управління за допомогою вбивств політичних лідерів, шантажу, навіювання жаху, відчаю; руйнування основ цивілізованого життя і створення хаосу у функціонуванні систем зв'язку та життєзабезпечення, транспортних засобів, роботі організацій та установ сучасного суспільства» [14, с. 94].

Також виділяють тероризм за спрямованістю на такий, що вчиняється проти безпеки осіб, держави чи майна [14, с. 94].

В. А. Ліпкан також виділяє види тероризму за змістом діяльності терористичних організацій на такий, що спрямований на забезпечення власного існування та на зміни у навколишньому середовищі [10, с. 62].

За характером наслідків тероризм поділяється на такий, що спричиняє шкоду життю та здоров'ю людей або погрозу завдання такої шкоди; шкоду матеріальну; як людські жертви так і моральну та матеріальну шкоду [14, с. 96].

За способом впливу Жеребець О. М. виокремлює такі види тероризму як: біологічний, бактеріологічний, морально-психологічний, екологічний та технологічний. Останній, зокрема, містить такі види як: ракетний, фізичний, ядерний, поштовий, телефонний, хімічний, інформаційний, кібертероризм тощо [6].

Так, інформаційний тероризм визначається в науковій літературі як злиття фізичного насильства та застосування інформаційних

систем в цілях вчинення терористичних актів, а також зловживання інформаційними системами і мережами [13, с. 98].

Медіа-тероризм — це використання засобів масової інформації з метою залякування та шляхом поширення інформації в інформаційному просторі для реалізації терористами своїх цілей [2, с. 15].

Кібертероризм, у свою чергу, визначається як акт тероризму, що полягає в широкомасштабних умисних атаках на комп'ютерні системи із використанням шкідливих програм та вірусів з метою створення збоїв в комп'ютерних мережах державних органів та органів міжнародних організацій, а також транснаціональних корпорацій [12, с. 66].

Також дослідники виділяють наступні види тероризму: державний (вчиняється тиранічним урядом держави); етнорелігійний (задля досягнення релігійних та націоналістичних цілей); воєнний (скоюється під час війни і має своїм спрямуванням знищення військового потенціалу противника, його економічне та військове послаблення з метою деморалізації населення); загальнокримінальний (вчиняється злочинними організаціями для примушення державної влади діяти в їхніх інтересах, залякування конкурентів та одержання матеріальних цінностей); партизанський (для визволення Батьківщини від загарбників); ідеалістичний (у цілях триумфу «великої» ідеї, що, як правило, притаманний терористам зі зламанною психікою; політичний (пов'язаний із боротьбою за владу та залякування політичного супротивника. Крім того, ознаками політичного тероризму є його нестабілізаційна, антисоціальна природа і здатність загострювати соціально-політичні протиріччя [6; 9].

Підходи до класифікації мають практичне значення задля того, щоб виробляти систему заходів протидії тероризму з урахуванням того чи іншого його виду, що підвищує ефективність впливу для запобігання та боротьби з тероризмом.

Висновки. Поділ тероризму на форми є умовним, адже, як правило, має місце поєднання декількох форм тероризму, наприклад, захоплення повітряного або морського судна та захоплення заручників, або використання вибухівки під час терористичної атаки та інформаційні або кібератаки на об'єкти. Найбільш небезпечними та поширеними формами прояву тероризму є: захоплення заручників; захоплення та викрадення морських та повітряних суден; використання вибухових пристроїв у цілях тероризму. Дослідниками розроблено чимало класифікацій тероризму на види за тими чи іншими

критеріями, які мають практичне значення, адже сприяють виробленню підходів до вдосконалення механізму протидії цьому явищу в залежності від характерних ознак певного виду тероризму. До новітніх видів тероризму можна віднести технологічний тероризм (що поділяється на ядерний, хімічний, інформаційний — кібертероризм та медіа-тероризм, ракетний, поштовий, телефонний), екологічний, біологічний та бактеріологічний, а також морально-психологічний.

Список використаних джерел та літератури

1. 20 років терактам 11 вересня в США. Хроніка подій. *Суспільне* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/61871-19-rokiv-teraktam-11-veresna-hronika/>.
2. Aziz M. H. Counter Terrorism Measures via Internet Intermediaries: A First Amendment & National Security Dilemma. *Journal of Law & Cyber Warfare*. 2015. Vol. 4, No. 2. P. 1–22.
3. Важна К. А. Проблеми визначення поняття й сутності тероризму в міжнародному праві. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. № 8. С. 137–151. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.249036>.
4. Вибухи та захоплення заручників: якими були найгучніші теракти XXI століття. 11 вересня 2021 року. *Слово і діло : аналітичний портал*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/11/infografika/svit/vybuchy-ta-zaxoplennya-zaruchnykiv-yakymy-buly-najhuchnishi-terakty-xxi-stolittya>.
5. Hilpold P. The fight against terrorism and SC Resolution 2178: Towards a more Hobbesian or a more Kantian international society? *Indian journal of international law*. 2015. Vol. 55. № 4. P. 535–555.
6. Жеребець О. М. Типологія сучасного тероризму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 274–276. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/72.pdf.
7. United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 Overview and full text. URL: https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_overview_convention.htm.
8. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation. Concluded at Rome on 10 March 1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_220#Text.
9. Лікарчук Д. С. Політичний тероризм: форми прояву. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. Випуск 6. С. 32–43. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/218770/218421>.
10. Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України. К. : Знання, 2000. 184 с.
11. Ліпкан В. А. Тероризм: юридична дефініція та зміст. *Тероризм і боротьба з ним. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників : міжвідомчий науковий збірник / під ред. А. І. Комарової, Ю. В. Землянського, В. О. Євдокимова, М. О. Потебень-*

ка, М. В. Джиги, С. В. Ківалова, Ю. А. Кармазіна, Ю. П. Соловкова, О. О. Крикуна. К., 2000. Т. 19(1). С. 50–86.

12. Мітін В. І. Інформаційний тероризм на сучасній міжнародній арені. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2 (24). 1 т. С. 65–68.

13. Post J. M., Ruby K. G., Shaw E. D. From Car Bombs to Logic Bombs: The Growing Threat from Information Terrorism. *Terrorism and Political Violence*. 2000. Volume 12. Issue 2. P. 97–122. DOI: 10.1080/09546550008427563.

14. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В. К. Грищука. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 328 с.

15. Тимошенко В. І. Тероризм як об'єкт політико-правового дослідження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 289–298.

IV. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ

4.1. ІДЕАЛ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

(Вихованець, Зоріна)

Кожна держава сучасного світу в умовах глобалізаційних перетворень постійно попадає в певні лінії напруги з періодичними загостреннями та вибухами у вигляді локальних конфліктів і війн. Відповідно історично незмінною залишається проблема виживання і соціального захисту як окремої людини, так і населення країни в цілому. Повномасштабна війна України проти Російської Федерації за свій суверенітет і територіальну цілісність підняла проблематику соціального захисту населення до «червоного» рівня напруги, а хвилі шквального цунамі розійшлися по всій земній кулі. Довосенний період державного будівництва вирізнявся малоефективними результатами дій та рішень у соціальній політиці, наявністю в ній колосальної корупційної складової, у цілому невизначеною орієнтацією на конкретну модель соціально-економічного розвитку. Сьогодні військовий стан додатково стає безпрецедентним викликом для виживання кожного громадянина України, а наступним випробуванням буде нестабільна соціально-економічна ситуація повоєнного відродження країни, де в особливо критичній ситуації опиняться соціально незахищені верства населення. «Чуття справедливості потрібне окремій державі у трьох її завданнях: при заснуванні демократії, в її інституційному та законодавчому розвитку і для дій у межах функціонування інституцій і законів» [2, с. 315], — такий підхід повністю імponує внутрішньому суперечливому стану українського суспільства. Зрозуміло, що мова не йде тільки про систему соціального захисту в Україні, хоча необхідно відмітити неймовірне досягнення державної соціальної політики березня-квітня 2022 року, коли люди вчасно отримували пенсії, соціальні виплати та заробітну плату в бюджетних організаціях у момент критичної ситуації повномасштабного вторгнення ворога. Метою нашого аналізу є спроба дослідити проблему соціальної захищеності людини у світі різноманітних цивілізаційних викликів, які стосуються не тільки матеріальної підтримки її існування, а й комфортного соціокультурного простору для повноцін-

ного розвитку особистості та збереження глибинного ментального підґрунтя свого роду задля стабільного майбутнього держави.

В умовах розгортання глобалізованого світу зростає значення і визнання міждисциплінарних досліджень проблеми впливу ціннісно-світоглядних пріоритетів як індивідуального, так і суспільного характеру на процес цивілізаційного поступу. Важливою ознакою сучасних аналітичних досліджень соціально-економічної системи стає їхнє поступове звільнення від механічної моделі використання моральних норм у межах економічного сцієнтизму та надання нової якості структурам, які б відповідали сучасним вимогам інформаційного суспільства. Зазначені підходи знаходять своє відображення у працях таких західних філософів, як Дж. Ролз, Д. Белл, Ф. Хайек, П. Фесрабенд, Дж. Сорос, Р. Нозік, П. Козловски та ін. Базовими для даного дослідження стали праці теоретико-методологічного рівня таких відомих українських філософів як Н. П. Доній, С. Б. Кримський, М. І. Михальченко, М. В. Попович, О. В. Тополь та багатьох інших. У процесі звернення до української філософської традиції було з'ясовано, що ідеї соціальної захищеності людини та економічної справедливості в культурі Київської Русі представлені у таких відомих пам'ятках як «Правда Руська», де було засвідчено наявність першої вітчизняної соціальної платформи, та економічному «молінні» Данила Заточника. Подальший аналіз особливостей розвитку принципів соціальної справедливості спостерігається у світоглядних підходах С. Оріховського-Роксолана, І. Вишенського, П. Могили, Л. Барановича, І. Гізеля, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди та інших українських мислителів різних історичних епох.

Звертаючись до сучасної проблематики теоретико-методологічних підходів у сфері соціальної захищеності людини в суспільстві, можемо виділити структурно-функціональний, конфліктологічний, психодинамічний, а також конструкціоністський напрями (Дж. Кітсьюз, Дж. Бест, Дж. Холстайн). Всі вони зосереджують дослідницьку увагу на природі соціальних проблем та механізмах їхнього ефективного вирішення. У свою чергу, основним завданням соціальної роботи в ХХІ ст. стає «подальший розвиток й удосконалення наявних форм, методів, способів і прийомів діяльності, що використовуються фахівцем для вирішення соціальних проблем клієнтів, стимулювання активізації їхніх сил для зміни несприятливої життєвої ситуації. Подальша розробка методів соціальної роботи зумовлена й необхідністю науково-дослідних пошуків з боку фахівців як у рамках суспільства, так й у масштабах малих груп» [5, с. 32].

Отже, у глобальному суспільстві високих технологій система соціального захисту набуває дуалістичного характеру: з одного боку, соціальна політика переслідує мету підтримання та розвитку здібностей людини для самореалізації меншої найбільш активної та конкурентно-орієнтованої частини працездатного населення, а з іншого, залишається суттєвий сегмент нужденних громадян, які так само мають право на відповідну долю суспільних благ. Безперечної актуальності сьогодні набуває тематика вирішення історичної дилеми ефективного співіснування діаметрально протилежних соціальних полюсів сучасного соціуму, а також знайти шляхи встановлення їхнього суспільного порозуміння в складних умовах глобалізованого світу та гарантувати людству впевнений шлях у майбутнє.

Дослідження проблеми соціальної захищеності людини безпосередньо спирається на системний аналіз соціально-економічної ситуації певної країни з урахуванням історичних особливостей процесу інтегрування даного соціокультурного простору в цивілізаційний процес. Важливо розрізняти типи соціально-економічних етапів розвитку, вивчати специфіку поведінки людини у різних історичних обставинах, аналізувати пролонгований результат впливу таких ситуацій на становлення соціуму. Наприклад, процес формування культури соціального захисту в системі державних інституцій виділяється в окрему діяльнісну сферу з відповідним правовим забезпеченням лише в період розвитку капіталістичних відносин і вперше аналізується в роботах Д. МанDEVІЛЯ. Далі питання процесу моральної нейтралізації максимального досягнення прибутку та соціального звільнення працівника розглядається у контексті системи прав власності в роботах Г. Гегеля та І. Фіхте, а «чисте підприємництво» знаходить своє пояснення в максимі «категоричного імперативу» І. Канта, який за визначенням створює механізм відповідності реальних мотивів поведінки людини всезагальному моральному закону: «вчиняй так, щоб ти завжди відносився до людства і в його обличчі, і в особі будь-кого іншого так само як до цілі та ніколи не відносився б до нього тільки як до засобу» [3, с. 270]. Якщо людина буде зневажати даний принцип, то вона не тільки затримає цивілізаційний поступ, а просто не зможе вижити, тобто забезпечити собі певний соціальний захист. І. Кант шукає етичний консенсус, який погодив би між собою такі двоєдині складові як цинічний практицизм людини й ефективний ціннісний підхід свободного вибору. Поступово створюється відповідні можливості такого поєднання в якісно нових умовах глобалі-

зованого світу, тобто виникає ситуація об'єднання на основі демократично-правових норм індивідуальних бажань кожного суб'єкта громадянського суспільства з базовими матеріально-ціннісними надбаннями певної держави. По-суті, поступово нівелюється механізм примусу окремої людини, завдяки тому, що моральні принципи стають загальновизнаними та нормативно обумовленими, а їхні критерії раціональності виводяться з об'єктивних цілей індивіда.

Завжди соціальна справедливість, як базовий принцип соціального захисту, вважалася одним з регуляторів взаємовідносин між людьми з приводу розподілу, перерозподілу, обміну, дарування, а також була головним атрибутом структури соціальних цінностей. В умовах сучасного цивілізаційного поступу принцип соціальної справедливості набуває статус визначальної норми суспільного життя, як міри соціального добра для кожного, завдяки пропорційному співвідношенню заслуг людини перед суспільством та винагороди за них. Історично соціальна справедливість аналізувалась у формі вирішення проблеми рівності людей, а перший її зміст був відображеним у древньому звичаї взаємної відплати, тобто поступай по відношенню до інших так, як вони поступають по відношенню до тебе — це правило тальйону (від лат. *Talio* — помста). Але яким-би не було бажання людей в забезпеченні соціальної справедливості тільки завдяки зовнішньому розподіленню благ в системі тальйону, воно не враховує внутрішні зміни суспільних відносин на основі принципової взаємодії у площині «добро — зло». У даному контексті необхідно відзначити, що у вітчизняних реаліях варварської повномасштабної війни наше суспільство у тій або іншій формі «українського масаду» знову до нього повертається, як до одного з правил взаємовідносин між людьми на рівні стереотипу. Коли йдеться про генезу поняття абсолютності етичних норм на нашій території вважається, що їхню основу створюють незмінні християнські уявлення про благочестя й гріховність, а розуміння соціальної справедливості виходить на проблему боротьби «добрих» та «злих» начал у людині. Такі уявлення є дещо спрощеними, бо на відміну від західноєвропейського підходу того часу, де суспільство розглядалось, як природна форма невпинної війни без переможців та переможених, вітчизняні мислителі заперечували механічний характер суспільного життя, екзистенціальний стан людини має родинно-генетичну основу. Вони розглядали взаємовідносини на засадах обміну діяльністю, тобто люди об'єднуються між собою завдяки різним видам суспільної діяльності

в специфічні соціальні групи. Більше того, в українських землях було характерним явищем постійний перехід, наприклад, селян до складу козаків, а ті часто переходили у стан міщан, причому «духовна еліта» складалася з вихідців із різних соціальних верств.

Отже, саме в українських землях починається процес формування індивідуальної господарської свободи, конкуренції, власності тощо, що складає сучасну основу розвинутого ринкового господарства з яким безпосередньо пов'язана категорія соціальної справедливості.

Сучасний політичний контекст проблеми соціальної справедливості та захищеності людини аналізується з точки зору вирішення дилеми між пріоритетом сильною влади і свободи людини у суспільстві. Історичний аспект ідеї свободи завжди асоціюється з соціальним незадоволенням та революційними катастрофами, які спрямовані на досягнення ідеальної рівності в суспільстві. Прикладом можуть бути уявлення про соціальну рівність у період так званого соціалістичного будівництва, коли політичні заборони, правова несвобода та інші вади суспільного життя не відвертали великі маси населення від ідей комуністичного майбутнього. У даному випадку звинувачення народних мас у неможливості зрозуміти реалії свого життя, часто видається за «нелюбов» до демократичних свобод і пропонується політика їхнього просвітництва. Такий підхід нагадує марксистську доктрину виправлення народних мас, які не усвідомлюють своїх інтересів, і методологічно від нього не відрізняється. Сучасний спрощений підхід до ситуації прив'язаності певних верств населення до ідеалу рівності за рахунок обмеження їхніх прав і свобод лише підтверджує висновок про те, що будь-який суспільний стан не може бути ідеальним і задовольнити вимоги всіх людей одразу. В умовах глобалізації відбувається процес формування простору відкритого публічного спілкування, який створює нові реалії сучасного демократичного суспільства, а «складовими такого інституційного механізму реалізації свободи можуть бути автономні соціально-комунікативні інститути, ліберально-демократичне державне регулювання та наявність громадянського суспільства з широкими нормативно-правовими повноваженнями і утвердженими правилами відповідальності для всіх членів суспільства» [1, с. 8]. Свобода через рівність і завдяки їй, свобода в рівності була ідеалом багатьох людей, але вони відкинули інше важливе положення — свободу бути нерівними, а, відповідно, можливості бути краще ніж є сьогодні.

Отже, сприйняття та оцінка принципу соціальної справедливості може змінюватися як стихійно, так і свідомо, але конкретне розуміння

таких підходів залежить від історично сформованого світогляду, правил життєбудівництва і народних звичаїв. В умовах сучасного цивілізаційного поступу, коли відповідні звичаї можуть мати сумнівний стосовно морально-етичних принципів характер, стає суспільно прийнятним процес поступових змін таких правил заради загальноновизнаних стандартів справедливості.

Спроби гуманітарного вирішення протиріччя між станом соціальної захищеності людини і сучасним механізмом функціонування ринкової економіки піддають сумніву не тільки кейнсіанську та неокейнсіанську модель державного втручання, а й інші форми впливу на сферу соціально-економічних відносин, покладаючись на стихію конкурентної боротьби. Такі моделі забезпечують принцип реалізації господарської свободи, але у практичному плані призводять до непередбачуваних результатів суспільного визнання, яке пов'язане з тим, що конкуренція може створювати ситуацію ворожнечі та агресії у стосунках між людьми. Ф. Хайек заперечує такий варіант розвитку подій і стверджує, що конкуренція і ринок у кінцевому результаті призводять до економічного процвітання, благами якого можуть користуватися всі громадяни, включаючи постраждалих у процесі конкурентної боротьби, саме за рахунок ефективного функціонування системи соціального захисту.

Відомий сучасний філософ Дж. Ролз порівнює справедливість з істиною: так само як істина є головною доброчесністю думки, так само справедливість є першою доброчесністю суспільних інститутів. Справедливість розуміється ним не тільки як чесність і правильність, а як процесуально-конституційна система правових норм. Соціально-політична концепція справедливості головним принципом залишає чесність з необхідними складовими процедурного характеру, пропонує обов'язкову наявність принципу рівності. Виходячи з таких міркувань, Дж. Ролз дотримувався принципу справедливого розподілу суспільних благ, який має відбуватися з рівною користю для всіх членів суспільства: «кожна особистість володіє заснованою на справедливості недоторканністю, яка жодним чином не може бути порушена навіть процвітаючим суспільством» [4, с. 19]. Враховуючи зазначені положення теорії справедливості Дж. Ролза, можна сформулювати два визначних соціальних принципи громадянського життя. Перший пов'язується з правом кожної людини мати рівні можливості за рахунок функціонування значного простору базових свобод, але за умови нормативного забезпечення можливості користування

подібними правами всіма членами суспільства. Другий принцип має забезпечити таку конкурентну організацію соціальної й економічної нерівності, щоб можна було визначити об'єктивні переваги найбільш успішних суб'єктів підприємницької діяльності. Причому характер таких тез не завжди сприймається безперечно, наприклад, альтернативний проєкт теорії справедливості пропонується в концепції Р. Нозіка. Закріплюючи за державою роль «нічного сторожа», функцією якого є контроль над законодавчою системою і прагнення забезпечення повної безпеки громадян, визнається право на суспільний авторитет лише власників, тобто встановлюються жорсткі межі для соціально-економічної мобільності людей даної спільноти. Таке економічне співвідношення рівності і соціальної справедливості повинно мати конструктивний характер нерівності в господарській мотивації і економіко-правових можливостях, офіційно закріплених у суспільстві та відповідному розподілі матеріальних і духовних благ. Як бачимо, рівність не завжди і не для всіх виступає пріоритетом, а тому рівність у соціально-економічній сфері не може бути досягнута ціною обмеження економічної активності та виправданям низького рівня життя більшості громадян. У свою чергу, нерівність у матеріальних статках може бути основою компенсації переваг для кожної людини, наприклад, високому прогресивному податку на багатство. Однак, у разі високого рівня оподаткування для забезпечення громадян, без відповідної моральної й соціальної мотивації економіко-господарської діяльності, такі умови нерівності будуть несправедливими вже по відношенню до них.

Отже, процес формування ціннісної моделі сучасного соціального захисту людини повинен базувати на таких положеннях комплексного підходу: по-перше, досягнення етичного консенсусу між цинічним практицизмом людини та свободою вибору у соціально-економічній діяльності задля досягнення основних принципів соціальної справедливості; по-друге, оформлення нормативно-правового забезпечення формування своєрідної «конституції свободи» як морального виміру господарської діяльності людини в глобалізованому світі, що пов'язує собою дві такі найважливіші складові, як добро та користь; по-третє, суспільне визнання основних критеріїв економічної справедливості як вирішення проблеми «власності» і «влади» в національно-культурному, історичному та політичному розрізі; по-четверте, розробка програмної стратегії соціальної захищеності людини у післявоєнний період, яка має бути дарованою кожному громадя-

нину країни, сприяючи тим самим цивілізованому повороту до національно-культурного самозабезпечення свого народу в контексті світових соціально-економічних надбань та творчої реалізації особистості в різних сферах суспільного та індивідуального життя.

Список використаних джерел та літератури

1. Герасимова Е.М. Доктрина реалізації свободи в демократичному суспільстві: ідеал і реальність // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 2 (32). К.: НАУ, 2020. С. 5–9.
2. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ: ППС-2002, 2007. С. 315.
3. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного». Соч. В 6 т. М., 1964. Т. 2. 436 с.
4. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. 536 с.
5. Соціальна робота зі спеціальними групами клієнтів: навчальний посібник / Герасимова Е.М., Доній Н.Є., Тополь О.В. Чернівці: ЧНТУ, 2015. 154 с.

4.2. ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОГРАМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

(Васюта, Олена)

Війна в Україні стала випробуванням для людства на всіх його рівнях: міждержавному, міжнаціональному, міжрегіональному, міжособистісному. Зруйновані не лише міста, села, інфраструктура, школи і будинки, але й долі та життя людей, їхні соціальні зв'язки, сталий устрій існування, впевненість у завтрашньому дні і в самому собі, своїх силах, своїй цінності.

Довготривалість та запеклість бойових дій на території України породжує все нові виклики як для соціально-економічної сфери держави, так і для фахівців у галузі соціально-психологічної роботи, допомоги, реабілітації та соціального забезпечення, адже пролонгованість такого стресу у часі негативно впливає не лише на психоемоційний стан людей, але і цілісність їхньої власної психологічної «Я»-конструкції. Під час таких подій, не залежно від того, де перебуває людина і чи є безпосередній ризик для її життя, вона починає ототожнювати себе з усім народом і переживає страшенний біль, приймаючи чужі

страждання за свої, забороняє собі відкрито проявляти позитивні емоції, відпочивати і відволікатися від засобів масової інформації та інших зовнішніх процесів у повній мірі, як це необхідно для відновлення життєвих сил. Крім того, на погіршення такого стану впливає відсутність у більшості людей навичок у галузі здоров'язбереження та оздоровлення, реабілітації, саморегуляції, підтримки власного фізичного, психічного і соціального здоров'я, психогігієни, психоемоційної саморегуляції, самонавіювання та самозаспокоєння, психологічної розрядки, елементарних і доступних основ здорового способу життя та організації сприятливих умов для власного відпочинку [1, с. 32–33].

Враховую всі ці обставини, доцільною є реалізація соціально-психологічних програм реабілітації жінок, які відчувають себе пригніченими і розгубленими, не можуть повноцінно жити, працювати і виконувати звичайні повсякденні справи, перебуваю під постійним гнітом страху та потребують якісної фахової допомоги. Програма «Я-курс», яка представляється її автором у даній статті, розроблена з урахуванням головних принципів формування здоров'язберігаючої компетентності та містить широкий інструментарій соціально-психологічного супроводу, здійснення корекції психоемоційного стану та надання соціально-психологічної допомоги, а також розкриває учасникам яскравий, багатогранний світ терапії, де кожна людина за час участі у програмі зможе обрати прийнятний для себе метод відновлення і оволодіє навичками корекції власного психоемоційного стану, які зможе використовувати поза межами курсу, що і є головною метою даної програми (оволодіння навичками самовідновлення, гармонізації і стабілізації власного психоемоційного стану у повсякденному житті тощо). Враховуючи те, що війна триває і стан кожної людини постійно кардинально змінюється залежно від отриманої інформації та погіршення або покращення умов, в яких ця людина перебуває, такі навички є надважливими.

Особливістю програми «Я-курс» є орієнтація на відновлення цілісності особистості та окреслення власних кордонів, фокус на потребах та психоемоційному стані кожного учасника, відновлення його психосоціального здоров'я, оволодіння навичками з самостійної стабілізації психоемоційного стану та відновлення своїх життєвих сил. Курс розроблений для жінок середньої вікової категорії, які постраждали внаслідок бойових дій на території України і підходить як для запровадження у волонтерських центрах для біженців за кордоном,

для реабілітації тимчасово переміщених осіб і тих, хто не полишав своїх атакованих міст постійно перебуваючи на території України.

Враховуючи той факт, що здоров'я людини визначається у всьому світі як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб і фізичних дефектів [2]. Згідно цього визначення, всі аспекти здоров'я тісно взаємозв'язані. Психічні розлади серйозно позначаються на фізичному самопочутті людини та її соціальних стосунках, тоді як фізичні недуги (особливо тривалі важкі захворювання), можуть привести до соціального відчуження і психічних розладів [3, с. 147]. В контексті же даної програми реабілітації жінок, які отримали соціально-психологічні травми, упор робиться саме на ці сфери здоров'я, адже (за умови відсутності фізичних травм) саме ці сфери зазнали найбільшого травмування і саме вони потребують уваги. Тим не менш, дана програма орієнтована саме на гармонізацію всіх процесів в організмі учасниць проєкту, тому, попри на очевидну свою спрямованість на корекцію психоемоційного стану жінок, гармонізація і стабілізація усіх сфер життя шляхом оволодіння певними навичками здоров'язбереження і є головною метою реалізації даної програми «Я-курс».

Таким чином, серед головних завдань даної програми можна виділити такі основні:

- діагностика психоемоційного стану та відслідковування змін під час проходження програми соціально-психологічної реабілітації;
- допомога в усвідомленні реальної ситуації щодо травмованості та психоемоційного стану, в якому жінка перебуває на початку занять;
- визначення найгостріших проблем у різних сферах життєдіяльності та корекція поведінки і світосприйняття задля гармонізації власного життя, покращення соціального, психологічного, духовного здоров'я;
- ознайомлення із загальними та альтернативними методами підтримки і зміцнення власного здоров'я у звичайних та екстремальних умовах;
- надання індивідуальної та групової консультаційної допомоги щодо власного здоров'я та основних принципів функціонування усіх його складових;
- зниження рівня напруги від стресу та підвищення рівня стресостійкості;
- вироблення алгоритмів дій в екстремальних та надзвичайних фізичних та психологічних ситуаціях;

– оволодіння новими знаннями, уміннями та навичками щодо організації власного життя в умовах постійного стресу та ризику для життя, ознайомлення в цьому контексті з новітніми методиками здоров'язбереження;

– пошук джерела ресурсів для подальшої успішної реалізації власних планів, задумів, проєктів та організації особистого життя;

– віднайдення душевного спокою та рівноваги за допомогою занять і тренінгів;

– оволодіння методами і навичками побудови довірливих стосунків з оточуючим світом, освідомлення важливості опори «на себе» та ознайомитися з програмами допомоги жінкам, що опинились і складних життєвих обставинах;

– за допомогою творчих занять отримати нові навички та розвинути творчі здібності, які здатні регулювати ресурсність та наповненість жінок-учасниць проєкту;

– заведення нових знайомств в колі людей зі схожими труднощами в життєвому просторі, що є додатковим елементом підтримки в рамках терапії та після її закінчення;

– розкриття потенціалу внутрішнього світу учасниць за допомогою спектру різних методик і методів та здатності переживати емоції і транслювати їх іншим, відчувати і зрозуміти, що відбувається з ними у моменті «тут і зараз» в різних життєвих ситуаціях;

– отримання навичок зі зміщення фокусу уваги зі складного інформаційного потоку, пов'язаного з війною в Україні задля концентрації на виконанні конкретних задач.

Такі знання і навички допоможуть жінкам-учасницям проєкту віднаходити спокій і гармонію у повсякденному житті самостійно без участі спеціаліста, стати впевненішими в своїх силах, нададуть розуміння того, що світ соціально-психологічної реабілітації та супроводу різнобарвний, сповнений цікавих і яскравих занять та з існуючих методик кожна людина може обрати дієву для себе, таким чином підтримуючи баланс життєвих сил поза межами закладу з реалізації даної програми, а також, за потреби обрати той напрям соціально-психологічної роботи з фахівцями, який буде дієвим в місці їхнього постійного або тимчасового проживання.

Різноманітність методик і технік соціально-психологічної реабілітації представлена різними методами діагностики на різних етапах реалізації програми (12 год.), індивідуальними та груповими (робота терапевтичних груп: 3 зустрічі, 6 год.) консультаціями,

лекціями (4 заняття, 4,5 год.), тренінгами (3 заняття, 6 год.), арт-терапією (малюванням (9 занять, 10 год.), музикотерапією (2 заняття, 2 год.), психодрамою (2 заняття, 2 год.), бібліотерапією та кіно терапією (1 год.), проєктивними методиками (хібукі-терапією (2 заняття, 2 год.), метафоричними асоціативними картами (2 заняття, 2,5 год.), медитаціями (2 заняття, 2 год.), дихальною гімнастикою (2 заняття, 2 год.), кімнатою психологічного розвантаження (15 хв. щодня для кожної учасниці) та роботою творчих студій (26 год.). Програма розрахована на 21 день щоденного відвідування занять з орієнтовною кількістю одночасно приймаючих участь 50-ти осіб. Весь комплекс заходів у межах програми «Я-курс» можна умовно поділити на 5 видів роботи: діагностика, консультування, соціально-психологічний супровід, коучинг, робота творчих студій.

У рамках даної програми діагностика виконує 3 важливі функції і проходить і 3 етапи: «початковий» етап (здійснюється перед початком курсу з метою розпізнавання ступеню травмованості учасниць та надання характеристики соціально-психологічного стану, окреслення бажаних результатів терапії); «серединний» етап (діагностичний зріз в середині курсу реабілітації з метою перевірки ефективності програми та необхідності призначення додаткових індивідуальних консультацій); «підсумковий» етап (перевірка динаміки покращення психоемоційного стану учасниці проєкту відносно зафіксованих початкових значень, дослідження ступеню досягнення поставлених раніше цілей). Основними методами діагностики у даному випадку є анкетування, спостереження, бесіда, тестування. Фахівець має право самостійно визначати додаткові способи діагностики в залежності від складності кожного окремо взятому випадку.

Консультування за програмою «Я-курсу» поділяється на індивідуальне і групове. Індивідуальне є обов'язковим на етапі знайомства учасниць проєкту із програмою реабілітації і за можливості поєднується з «початковим» етапом діагностики. Подальший графік індивідуальних консультацій визначається спеціалістом відповідно до виявлених потреб кожної з учасниць (як соціально-психологічний супровід). Групове консультування передбачає участь у терапевтичних групах (до 10-осіб одночасно, тому кількість таких груп визначається необхідністю), якщо на етапі знайомства під час індивідуальної консультації була виявлена потреба у цьому або запит.

У рамках цього проєкту соціально-психологічний супровід є складовою процесу реабілітації в цілому і в широкому розумінні

проявляється у комплексній взаємодії всіх занять та заходів, а у вузькому — це контроль (аудит) психоемоційних станів кожної з учасниць всіма фахівцями, які проводять будь-які заняття на всіх етапах програми. Якщо ведучий, тренер, педагог інший з фахівців помічає погіршення психоемоційного стану учасниці або інші зміни соціально-психологічного характеру, яких не було раніше, спеціаліст має повідомити провідного психолога проєкту для визначення подальшої програми реабілітації конкретної учасниці.

Найбільш широко представлений у даній програмі реабілітації коучингу. До головних його методів, що використовуються під час «Я-курсу» є: лекції на актуальні соціально-психологічні важливі теми; тренінги з володіння навичками відповідно до загальної концепції даної програми реабілітації; арт-терапія в її різних її проявах (малювання оригінальними техніками на різні теми, психодрама, музикотерапія, казкотерапія, бібліотерапія та кінотерапія); інші проєктивні методики (хібуки-терапія та метафоричні карти); стабілізуючі методики: медитації, дихальна гімнастика, кімната психологічного розвантаження.

Програмою курсу заплановані 4 лекції на такі теми, як: «Стрес та його вплив на організм людини», «Вплив позитивних і негативних емоцій на наше життя», «Самореалізація в житті жінки», «Війна і спокій: як бути?». Перша лекція проводиться на початку курсу задля усвідомлення учасницями проєкту власних психоемоційних процесів та необхідності й важливості свідомого включення в процес реабілітації. Подальші лекції заплановані перед тренінгами і мають на меті актуалізацію їхніх тем. Тренінги заплановані на вихідні дні, адже потребують повного включення в процес і є тривалими у часі. План проведення тренінгів побудований таким чином, щоб послідовно від стану травмованості через стабілізацію психоемоційного фону привести людину до розвитку, розквіту і нових сенсів життя. Також тематика тренінгів нерозривно пов'язана з темами інших видів коучингу, тому послідовність є важливою: «Дозволь мені вийти» (пропрацювання негативних емоцій, викликаних важкими подіями); «Колесо життєвого балансу» (усвідомлення задоволеності своїм рівнем та якістю життя у різних сферах життєдіяльності, пошук шляхів для реалізації своїх планів щодо зміни ситуації); «Гармонія» (стабілізація всіх сфер життєдіяльності людини).

Методи арт-терапії представлені різними формами, а основним є метод малювання на різні теми: «Біль в моєму серцеці», «Місце, де

живуть мої страхи», «Мій маленький монстрик», «Кактус», «Моя родина», нейромалюнок «Вільна-Я», «Дерево життя», «Місце моєї сили», нейромалюнок «Я-ідеальна». Всі 9 занять повністю відповідають послідовності та тематиці лекційних занять і тренінгів, разом з ними являють собою основу соціально-психологічної реабілітації учасниць проєкту. До інших методів арт-терапії «Я-курсу» відноситься: психодрама та її різновид казкотерапія (по 1 заняттю для ознайомлення з методом та його потенціалом); музикотерапія (носить ознайомчий характер); бібліотерапія та кінотерапія (розширення меж розуміння впливу на свідомість та підсвідомість людини зовнішніх факторів та намірів і вчинків інших людей). До інших проєктивних методик доцільно віднести два сучасні, оригінальні і актуальні методи: хібукі-терапія (ізраїльська психотерапевтична методика «обіймів», рекомендовані 2 заняття) та робота з метафоричними асоціативними картами (роботи з підсвідомістю людини, рекомендовані 2 заняття на тему «Стосунки» і «Самореалізація»).

До стабілізуючих методик варто зарахувати медитації, дихальну гімнастику та кімнату психологічного розвантаження (за умови можливості її організації). Метою використання даних методик є стабілізація психоемоційного стану, навчання методикам саморегуляції, заспокоєння, самонавіювання та гармонізації і балансу між усіма сферами життєдіяльності людини, самостійного їхнього коригування поза межами проєкту і використання найефективніших для кожної учасниці окремо таких методів у повсякденному житті. У рамках «Я-курсу» пропонується проведення двох медитативних занять на такі теми: «Скарбничка» (підвищення самооцінки) і «Човник» (віднайдення душевного спокою та рівноваги). Дихальна гімнастика представляє собою сучасний вид психофізичної реабілітації, яка допомагає скорегувати психоемоційний стан людини за допомогою вправ на взаємодію тіла і психіки і є потужним механізмом у вирішенні таких задач, як вивільнення від негативних емоцій, знання психологічних і фізичних блоків, гармонізація психоемоційного стану, очищення свідомості, самоактуалізація і пізнання себе, пошук шляхів у вирішенні складних життєвих задач. Тематика занять з дихальної гімнастики: вивільнення від негативних емоцій, блоків і віднайдення балансу; практика дихальної гімнастики для корекції ваги та покращення стану фізичного здоров'я. Кімната психологічного розвантаження значно пришвидшує процес реабілітації і покращує її ефективність, адже на відміну від занять, де учасниці проєкту беруть активну участь, такий

вид заняття має зворотній ефект і його метою є повне розслаблення, відключення від усіх подій, припинення «внутрішнього діалогу» та психоемоційний відпочинок.

Робота творчих студій, яка є окремим видом реабілітаційних заходів. Залучення учасниць до роботи творчих студій є невід'ємним компонентом і запорукою успішності програми, адже саме цей вид діяльності є елементом соціального включення в процес колективної творчості. Така робота допомагає оволодіти новими навичкам задоволення, розвинути творчий потенціал, проявити свої здібності і отримати соціальне схвалення за матеріальний результат своєї діяльності. Враховуючи важливість такого виду корекції, рекомендовано проводити заняття за декількома напрямками, щоб кожна з учасниць проєкту могла залучитися до того виду діяльності, який їй подобається: рисунок (графіка і живопис, «антистрес»); плетіння (із бісеру, шнурів та інших матеріалів); саморобки

Дана програма соціально-психологічної реабілітації «Я-курс», яка описана в даній статті розроблена для очної участі у ній жінок, постраждалих внаслідок війни в Україні. Також, у рамках роботи інтерактивної онлайн-платформи ГО «Міжнародний університет здорових відносин» розробляється програма соціально-психологічної реабілітації «Я-курс online». Дана програма передбачає роботу даної організації у двох напрямках: реалізація програми з надання соціально-психологічної реабілітації онлайн та підготовку фахівців відповідно до розробленої програми для реалізації її у різних відповідних закладах (волонтерських пунктах в Україні та за кордоном), державних і недержавних установах та закладах відповідного напрямку роботи, закладах санаторного типу та інших. Загалом же така програма реабілітації є ґрунтовною, а її важливість і актуальність важко переоцінити.

Список використаних джерел та літератури

1. Васюта О. І. Особливості формування компетенцій здоров'язбереження в процесі підготовки фахівців спеціальності «соціальне забезпечення». Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. Ніжин: ТОВ «Вид-во Аспект Поліграф», 2018. № 1–4. С. 26–35.
2. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946. URL: <http://ips.ligazakon.net/document/MU46004>.
3. Topol O., Vasiuta O. Health preservation as a key competence of future specialists of social sphere. Гілея: (науковий вісник) : зб. наук. пр. К.: Вид-во «Гілея», 2019. Вип. 151 (№ 12) Ч. 2. Філософські науки. С. 146–149.

4.3. ОСОБЛИВОСТІ КОНСУЛЬТУВАННЯ В МЕТОДІ ТРАНЗАКЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

(Клименко, Юлія; Шевчук, Оксана)

Транзакційний аналіз — це терапевтичний підхід з психоаналітичним підґрунтям, розроблений Еріком Берном у 1950-х роках. Міжнародна Асоціація Транзакційного Аналізу визначає ТА як «теорія особистості та системна психотерапія для особистісного зростання та зміни особистості». Транзакційний аналіз зарекомендував себе як надзвичайно ефективна модель, яку використовують фахівці в різних сферах: в консультуванні, в психотерапії, організаційному розвитку, коучингу.

ТА поєднує доступну теорію розвитку людини і ефективний практичний підхід, центрований на можливостях росту і розвитку. ТА працює на припущенні, що всі люди «пишуть» сценарії їхньої власної історії з самого початку життя. Вроджені схильності, весь життєвий досвід — позитивний і негативний, послання, які дитина отримує від опікунів, усе формує сценарій. Сценарій визначає напрям і спосіб розгортання нашого життя. В повсякденному житті сценарій може проглядатися в психологічних іграх.

Практика транзакційного аналізу базується на філософських поглядах про людину та про цілі змін. Ці філософські погляди можна представити у трьох положеннях: 1) усі люди в порядку (ОК); 2) усі люди мають здатність думати; 3) люди самі обирають свою долю і можуть змінювати свої рішення. Виходячи із цих положень ТА пропонує наступні принципи роботи: контрактний метод та відкрита комунікація. Розглянемо детальніше представлені філософські положення та принципи роботи.

Всі люди в порядку. Це положення означає, що кожна людина достойна, має цінність і гідність. Це положення у більшій мірі стосується суті людини, ніж її поведінки. Час від часу ми не можемо поважати або прийняти те, що людина робить, але ми завжди поважаємо і приймаємо те, ким людина є.

У стосунках консультант — клієнт це означає, що і клієнт і консультант мають рівні права. Ніхто з них не вищий і не нижчий іншого. Така позиція має спільне підґрунтя із Роджеріанським «безумовним позитивним ставленням», що реалізується у його клієнт-центрованому консультуванні [3]. У ТА також підкреслюється важливість

для консультанта у тому, щоб підтримувати безумовне позитивне ставлення до себе (я в порядку, я ОК), поряд з позитивним ставленням до клієнта (ти в порядку, ти — ОК).

Усі люди мають здатність думати. Усі, окрім людей з важкими ушкодженнями мозку, мають здатність думати. Це означає, що кожна людина має здатність вирішувати, що вона хоче від життя. Кожна людина несе основну відповідальність за наслідки своїх рішень.

Модель рішень. Кожна людина сама вирішує, якою буде її поведінка, думки і почуття, і зрештою, власна доля. Ніхто не може бути змушений діяти, думати і відчувати себе певним чином діями інших людей чи оточенням, окрім випадків фізичного примусу і насилля. Виходячи з цієї моделі, ТА зосереджує увагу на особистій відповідальності за почуття, думки і поведінку.

Зазначена модель також є основою теорії психопатології в ТА. Будучи малою дитиною, людина вибирає способи реакції на тиск оточення. Це положення пов'язане з процесом особистісних змін у дорослому житті. Оскільки дисфункційні моделі були вибрані людиною, людина може змінити їх, прийнявши інші рішення.

Таким чином ТА постулює, що люди можуть змінюватись. І такі зміни можуть бути справжні і тривалі. Зміни відбуваються не лише шляхом усвідомлення застарілих рішень чи моделей. Людина може прийняти рішення про заміну цих патернів новою поведінкою, новими думками або почуттями, що відповідають можливостям і ресурсам дорослої людини.

Контрактний метод. Оскільки люди є рівними між собою і кожен несе особистісну відповідальність, консультант та клієнт несуть спільну відповідальність за процес змін. Щоб підсилити це положення у ТА заключають контракт. Клієнт зазначає ціль, якої він хоче досягти, а також визначає, що він готовий робити для того, щоб досягти цілі. Консультант визначає чи він готовий працювати з клієнтом задля досягнення обраної мети, і чи зобов'язується використовувати свої професійні навички найкращим чином під час спільної роботи.

Відкрита комунікація. У практиці ТА консультант тримає свої записи відкритими для клієнта. Така відкрита комунікація допомагає клієнту грати рівну роль з консультантом у процесі змін.

Напрямок лікування. Лікування у даному контексті означає «соціальне лікування», процес зміни особистості. Фраза «напрямок лікування» означає відкритий вибір терапевтичних процедур, обраних у результаті діагностики, а також їхня реалізація задля досягнення

цілі контракту. Сучасна практика ТА надає великого значення необхідності вибору та дотриманню напрямку лікування.

План лікування — відкритий та поінформований вибір терапевтичних процедур є завжди свідомий та чіткий процес для консультанта в парадигмі ТА. Він містить рішення про послідовність лікування, порядок, в якому різні етапи роботи будуть здійснені. Існують певні визначені кроки, які здійснюватиме консультант, слідуючи терапевтичному плану.

Усвідомлення процесу. ТА наголошує на необхідності бути уважним до процесів, які відбуваються у комунікації, поряд із змістом комунікації. Важливо звертати увагу на те, як люди розповідають, а не лише на те, що люди розповідають.

Ерік Берн закликав практиків ТА «думати по-марсіанськи». Він пропонував уявити маленьких зелених чоловічків, які прибули зі своєї планети, щоб вивчити, дослідити землян. Марсіани не вчили, що та чи інша поведінка людини *повинна* означати. Вони просто спостерігають за землянами і відмічають результати, до яких призводить поведінка. Виходячи з цього вони роблять висновок про те, що насправді означає ця комунікація. Консультант повинен розвинути навик «думати по-марсіанськи»: спостерігаючи людську поведінку і взаємодію без упередження і попереднього уявлення. Це навик, яким природно володіє кожен малюк. У процесі зростання та виховання нас систематично обмежують у використанні цього навика («Розглядати інших неввічливо!»), і ми втрачаємо це навик, через те, що не використовуємо його [1].

Працюючи консультантом ТА, ми заново навчаємося звертати пильну увагу на невербальні прояви клієнта: особливості дихання, напруження в тілі, зміни пози. Ці прояви можуть спостерігатися протягом коротких проміжків часу, вони можуть змінюватися щосекунди.

Важливо також звертати увагу на вибір слів людиною. Це відноситься до оцінки того, як люди розповідають. Наприклад, фрази: «Це мене засмучує» і «Я засмучуюсь через це» мають різне значення.

Соціальний та психологічний рівні. У ТА розрізняють два рівні комунікації: соціальний рівень та психологічний рівень. Спілкуючись, люди часто передають одночасно більше одного послання. Як ілюстрацію цьому пропонуємо короткий діалог між клієнтом і консультантом:

Консультант: «Отже, чи виконаєте ви завдання, яке ми щойно погодили?».

Клієнт: *(перериває візуальний контакт, злегка трясє головою):*
«Так, виконаю».

Інтуїтивно консультант відчуває, що клієнт повідомляє дещо більше, ніж те, що заявлено словами. ТА використовує ряд ключових ідей для розуміння таких послань. Ми проілюструємо це приклад за допомогою ключових ідей.

Ключові ідеї.

Послання на соціальному та психологічному рівні

1. Усе спілкування відбувається на двох рівнях: соціальному та психологічному.

2. Послання на соціальному рівні — це таке значення комунікації, що умовно прийняте в колі людей, які задіяні в комунікації. В нашому прикладі послання клієнта на соціальному рівні є таким, що він погоджується виконати завдання.

3. Послання на психологічному рівні — це справжнє значення комунікації. Це послання спочатку можна уловити інтуїтивно. Зазвичай ви продовжуватимете задаючи питання наскільки точним є судження. У зазначеному прикладі консультант сприйме повідомлення клієнта як: «Ні, я не буду його виконувати» або «Я маю багато сумнівів».

4. Часто, але не завжди, послання на соціальному рівні передається за допомогою буквального значення слів, а послання на психологічному рівні передаються невербальними сигналами. У нашому прикладі похитування головою та переривання зорового контакту передають послання на психологічному рівні.

5. Якщо на соціальному та психологічному рівні передається одне й те саме послання, можна говорити про конгруентність цих двох рівнів. У нашому прикладі ми спостерігали б конгруентність, якби клієнт зберігав візуальний контакт і наприклад, кивнув головою.

6. Якщо послання, яке передається на психологічному рівні відмінне від того, що передається на соціальному рівні, мова йде про не конгруентність між двома рівнями, а послання на психологічному рівні можна назвати прихованим посланням. У нашому прикладі похитування голови клієнта заперечило його згоду робити завдання, а відтак було сигналом не конгруентності. Можливі приховані послання були запропоновані в пункті 3.

7. Поведінковий результат будь-якої комунікації визначається психологічним, а не соціальним рівнем.

Ерік Берн [1, 227] визначив цьому ідею як «правило комунікації». Берн наполягав на тому, що послання на психологічному рівні — це завжди «справжнє послання». Стосовно нашого прикладу це означає, що якщо консультант хоче знати, що клієнт насправді має на увазі, він повинен звертати увагу на приховані послання, а не на послання на соціальному рівні.

З першого погляду твердження про те, що результат комунікації завжди залежить від психологічного рівня, може здатися надто огульним. Однак, дослідники, що вивчають мову тіла та тілесні сигнали, доводять, що тілесні сигнали справді завжди повідомляють про те «що справді відбувається» [4].

На думку Еріка Берна, практик ТА повинен бути «справжнім лікарем. Він не мав на увазі, що тільки лікарі можуть бути консультантами в ТА. Він мав на увазі, що консультант, який практикує ТА повинен бути готовий брати на себе певну відповідальність, що також очікується від лікаря. «Справжній лікар», на думку Берна, повинен:

- орієнтуватися перш за все на зцілення клієнта;
- бути здатним планувати лікування таким чином, щоб на кожній фазі знати, що він робить і з якою метою він це робить;
- брати відповідальність за благополуччя клієнта в межах своєї професійної компетентності.

Патрісія Кроссман [2] і Клод Стайнер [25, 58–67] запропонували концепцію «Трьох Р» (від англ. Permission, Protection and Power), які ефективний консультант повинен забезпечувати у своїй роботі. Три Р представляють наступне: дозвіл, захист та сила.

Дозвіл. Щоб забезпечити для когось дозвіл, необхідно забезпечити його новими посланнями про нього самого, про інших людей та про світ загалом. Ці послання реалістично описують ресурси і можливості дорослої людини. Клієнт може використати їх для заміни старих обмежуючих чи деструктивних послань, які могли бути засвоєні в дитинстві. Наприклад: «Ти можеш думати і приймати рішення»; «Ти цінний. Ти вартий любові»; «Ти можеш вижити і задовольняти свої потреби, навіть не працюючи важко весь час»; «Будучи дорослою людиною, ти виживеш, навіть без підтримки твоїх батьків».

Консультант може надавати клієнту дозволи словами. Але більш важливо моделювати дозволи конгруентно. Це означає, що те, що говорить консультант повинно співпадати з тим, що він робить. Тобто консультант повинен надавати однакові послання як на соціальному, так і на психологічному рівнях.

Наприклад, консультант надає наступний дозвіл: «Ти можеш ясно думати».

Можна сказати це словами клієнту. Зі словами або без них, клієнт прийме цей дозвіл тоді, коли консультант показує своєю поведінкою, що він повністю впевнений в тому, що клієнт може ясно думати. Наприклад, одним із шляхів для моделювання цього дозволу буде послідовне запрошення думати за себе. Консультант повинен утримуватися від спокуси «думати за клієнта». Наприклад, якщо ви задали клієнту питання, а він виглядає спантеличеним, ви не будете одразу пропонувати власні варіанти відповіді. Натомість ви чекатимете, що клієнт знайде власну відповідь. Ще одним елементом моделювання буде демонстрація того, що консультант сам може думати ясно. Щоб бути конгруентним у моделюванні дозволів для клієнтів, консультант сам засвоїти дозвіл, який він пропонує клієнту.

Захист і сила. Якщо клієнт приймає новий дозвіл, він буде виступати проти директив, наданих йому батьками у дитинстві. Несвідомо клієнт може переживати цю зміну як ризиковану і навіть таку, що загрожує життю. Він може боятися втратити підтримку інтерналізованого родителя, викликавши тим самим якусь катастрофу, на зразок зникнення, вмирання чи покинутості. Таким чином, не усвідомлюючи цього, він може прагнути до захисту від уявної катастрофи. І такий захист може надати консультант. Це також передбачає, що консультант має достатньо сили щоб забезпечити потрібний захист та підтримку.

Припустимо, ви працюєте з клієнтом, який прагне до свободи у вираженні почуттів. Ви, як консультант, надаєте йому дозвіл «Це нормально показувати твої почуття безпечним для тебе способом». Але припустімо також, що клієнт у ранньому дитинстві вирішив наступне: «Якщо я покажу свої почуття, моя мама покине мене і ніколи не повернеться, отож я помру». Не усвідомлюючи цього, клієнт може прагнути до цієї дитячої мотивації до приховування своїх почуттів. Якщо він використає нове послання, яке ви пропонуєте, дитяча частина в ньому повинна бути впевнена, що ви можете захистити його від помирання та самотності. Клієнт може досягти цього переконання, якщо ця дитяча частина в ньому сприймає вас як такого, що має силу і може надати потрібний захист.

Захист і сила, як і дозволи, надаються насамперед конгруентним моделюванням. Ви маєте бути впевнені, що володієте більшою силою, ніж уявний родитель клієнта. Ви повинні почуватися безпечно у вашій здатності захистити клієнта і підтримати клієнта у процесі змін.

Поряд з внутрішньою впевненістю, сила і захист також повинні проявлятися у стилі роботи. Консультант володіє силою і тоді, коли знає, що він робить і для чого він це робить. Ця якість також проявляється в помірній кількості та різноманітності інтервенцій.

Як одному з елементів захисту, у ТА приділяють багато уваги запобіганню трьох трагічних сценаріїв. Вони є наступними: вбити себе або зашкодити собі; вбити іншу людину або зашкодити іншій людині; збожеволіти. Для цього використовується процедура «Захриття аварійних люків».

Захист для клієнта також означає, що консультант повинен забезпечити фізичну безпеку. Наприклад, якщо під час сесії виникає необхідність фізично виразити гнів, консультант може надати захист клієнту, облаштувавши кімнату так, щоб клієнт не завдав шкоди ані собі, а ні консультанту. Існують ще два складових захисту, що являють собою конфіденційність та ефективну систему медичного та психіатричного переадресування.

Щоб бути повністю ефективним, консультант повинен вирішити власні терапевтичні питання. Це пояснюється важливістю конгруентного моделювання у наданні дозволу, захисту та сили. Консультант може допомогти клієнту досягти певної цілі тільки в тому обсязі, у якому він сам досяг її.

Це означає, що консультант повинен звертатися до консультацій або до психотерапії, як тільки він усвідомлює наявність певних невирішених особистісних проблем. Якщо консультант усвідомлює наявність невирішеної особистісної проблеми, що стосується або певним чином пов'язана з роботою із певним клієнтом, консультант зобов'язаний перенаправити клієнта до іншого спеціаліста.

Дуже важливо також проходити супервізію. Якщо консультант працює в методі транзакційного Аналізу, то в ідеалі супервізором може стати акредитований супервізор в ТА. За допомогою супервізії консультант може зорієнтуватися, наскільки ефективними були його інтервенції і яким чином можна було діяти ефективніше, також супервізія допомагає виявити так звані «сліпі зони», тобто те, що оминуло увагу консультанта. Супервізія надає підтримку та дозволяє уникнення «винаходження колеса заново».

Насамкінець, передбачається, що консультант, який у своїй практиці використовує транзакційний аналіз, буде керуватися його основоположними філософськими положеннями про те, що всі люди в порядку, здатні мислити та обирати хід розвитку свого життя, а також

змінювати неефективні стратегії своєї поведінки. Консультант у методі транзакційного аналізу звертає увагу на соціальний та психологічний (прихований) рівні комунікації. Для забезпечення безпеки та ефективності в роботі з клієнтом фахівець опирається на концепцію «захисту, дозволу та сили». Постійна і регулярна супервізія роботи консультанта є невід’ємною частиною професійної та безпечної практики консультанта у методі транзакційного аналізу.

Список використаних джерел та літератури

1. Berne, E. (1966). *Principles of group treatment*. Oxford University Press. 400 p.
2. Crossman, P. (1966). Permisson and protection. *Transactional Analysis Journal*. № 5, 19. P. 152–4.
3. Rogers, C. (1961). *On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy*. Boston. 345 p.
4. Scheflen, A. E., & Scheflen. A (1972). *Body language and the social order: Communication as behavioral control*. Prentice-Hall. 376 p.
5. Steiner, C. (1974). *Scripts People Live: transactional analysis of life scripts*. New York: Grove Press. 678 p.
6. Stuart, I. (2013). *Transactional Analysis Counselling in Action*. SAGE Publications. 280 p.
7. Офіційний сайт Міжнародної Асоціації Транзакційного Аналізу. URL: <https://www.itaaworld.org/>

5.1. ЕПІДЕМІОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

(Теремецький, Владислав; Хайнацький, Євген)

Протидія поширенню коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) в Україні обумовила потребу консолідації зусиль суб'єктів публічного управління та громадських інститутів для подолання пандемії цієї хвороби. Одночасно із впровадженням заходів надзвичайного характеру до чинного законодавства було внесено низку змін і доповнень. Попри негативний досвід, отриманий Україною під час формування системи заходів протидії поширенню COVID-19, епідеміологічне благополуччя населення і досі забезпечується законом, прийнятим у 1994 році, а наукові підходи щодо сутності категорії «епідеміологічне благополуччя» залишаються застарілими і потребують перегляду.

Категорія «епідеміологічне благополуччя» не є новою в українському науковому обігу. Однак врегулювання питань епідеміологічного благополуччя на правовому рівні фактично ще не було предметом комплексних наукових досліджень. Серед науковців, які тією чи іншою мірою розглядали у своїх працях питання протидії соціально-небезпечним та інфекційним захворюванням можна назвати: З. С. Гладуна, І. С. Демченка, С. В. Книша, Б. О. Логвиненка, Г. В. Муляр, С. Г. Стеценка, В. Ю. Стеценко, В. І. Теремецького, Д. М. Шатковську та багатьох інших. Утім у роботах вітчизняних фахівців проблема епідеміологічного благополуччя переважно розглядається у призмі загальних досліджень медико-правового характеру та залишається недостатньо вивченою, незважаючи на все більш зростаюче значення.

Охорона здоров'я в Україні сьогодні організована за принципами профілактичної медицини, що відповідає загальносвітовим тенденціям попередження захворювань. Суттєвим поштовхом, який обумовив потребу перегляду організаційних, медичних, правових, економічних та інших заходів, без сумніву, стала пандемія COVID-19, яка охопила майже усі держави світу.

У своєму виступі на Всесвітній асамблеї охорони здоров'я у 2020 році Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі — ВООЗ), Т. А. Гебреїсус заявив, що за даними ВООЗ у світі зареєстровано понад 4,5 млн випадків захворювання COVID-19

і понад 300 000 осіб (станом на травень 2020 року) померли від цього вірусу. Наведені цифри не можуть передати всієї картини пандемії, адже наслідки пандемії для здоров'я людей виходять далеко за рамки захворювань і смертей від вірусу. Порухення в роботі систем охорони здоров'я загрожують перекреслити десятиліття прогресу в боротьбі з материнською і дитячою смертністю, ВІЛ, малярією, туберкульозом, неінфекційними захворюваннями, психічними розладами, поліомієлітом і багатьма іншими надзвичайними загрозами здоров'ю людей. Доповідач наголосив на тому, що пандемія COVID-19 є значно більшим явищем, ніж криза у сфері охорони здоров'я. Внаслідок пандемії втрачені або зруйновані життя і засоби для існування людей, сотні мільйонів людей втратили роботу, широко поширилися страх і невпевненість, а світовій економіці загрожує найбільший спад з часів Великої депресії [1]. Варто погодитись із тим, що епідемічні і пандемічні загрози виходять за межі суто медичних питань та потребують концентрації зусиль для вирішення проблем громадського здоров'я на державному і міжнародному рівнях.

Важливою та невід'ємною складовою системи охорони здоров'я будь-якої держави є забезпечення епідеміологічного благополуччя населення. Останнє потрібно розглядати не лише як медико-правову категорію, а вважати епідеміологічне благополуччя населення невід'ємною частиною національної безпеки держави, що і буде обґрунтовано на теоретико-правовому рівні у представленому дослідженні.

У вітчизняному законодавстві, головним чином, використовуються складноутворені категорії на кшталт: «санітарно-епідеміологічне благополуччя», «санітарно-епідеміологічний стан», «санітарно-епідеміологічний нагляд» тощо. Безумовно, санітарія та епідеміологія значною мірою пов'язані між собою, але ототожнення вказаних понять та їхнє використання в терміносполученні — «санітарно-епідеміологічний» сьогодні не можна вважати правильним.

Пояснюючи власну позицію, нагадаємо, що Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-XII визначає санітарне та епідемічне благополуччя населення як стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарними нормами [2]. Як впливає з визначення, поняття санітарного благополуччя та епіде-

мічного благополуччя поєднуються законодавцем у єдиний стан досяжний для громадського здоров'я на певній території.

На теоретичному рівні слід відзначити позицію К. С. Юнакової, на думку якої санітарне законодавство являє собою сукупність нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення; які видаються органами державної влади, встановлюють санітарні правила і норми, а також права й обов'язки органів охорони здоров'я у сфері організації та проведення державного санітарного нагляду і санітарно-протиепідемічних заходів, які є обов'язковими для виконання усіма учасниками правовідносин, незалежно від їхнього юридичного статусу [3, с. 12]. Отже, вчена поєднує санітарне та епідеміологічне благополуччя населення в контексті санітарного законодавства України.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «санітарний» у декількох значеннях: 1) стосовний до санітарії; 2) здійснюваний відповідно до вимог санітарії. Водночас санітарія розуміється як: 1) система заходів, скерована на охорону громадської гігієни, на поліпшення умов праці й побуту населення; 2) система заходів, скерована на охорону чистоти певного середовища [4, с. 1293]. Водночас слово «епідеміологічний» у словнику визначається як прикметник до слова «епідеміологія», тоді як епідеміологія є медичною дисципліною, що вивчає закономірності виникнення та поширення інфекційних хвороб і розробляє методи боротьби з ними [4, с. 353].

З наведених тлумачень можна помітити зв'язок, але не тотожність термінів «санітарія» та «епідеміологія». Разом з цим санітарія є більш широкою категорією, яка охоплює також питання добробуту населення і охорони праці. Водночас епідеміологія має справу виключно із запобіганням та протидією інфекційним захворюванням, тобто є вузкою за змістом.

Загалом, у вітчизняній традиції ці поняття вживаються у поєднанні — «санітарно-епідеміологічний», тоді як зарубіжна і міжнародна практика здебільшого їх розділяє. Прикладом цього можуть слугувати тимчасові рекомендації ВООЗ «Епідеміологічний нагляд за COVID-19» від 07.08.2020. У цьому документі коротко представлені поточні рекомендації ВООЗ з ведення епідеміологічного нагляду в сфері публічної охорони здоров'я за коронавірусною інфекцією COVID-19 [5].

На організаційному рівні обов'язки держави щодо забезпечення санітарного і епідеміологічного благополуччя поділяються між двома основними суб'єктами — Державною службою України з питань

безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) [6] та державною установою «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» [7]. Ситуацію, що склалася не можна вважати оптимальною, адже санітарні питання, де визначальною має бути медична складова, віднесені не до повноважень Міністерства охорони здоров'я, а до Держпродспоживслужби. Також незрозумілим є те, чому надважливе питання організації епідеміологічних заходів віднесено не до органу влади із реальними повноваженнями щодо застосування заходів примусу, а до державної установи.

Цілком слушним з цього приводу є точка зору І. С. Демченка, який зауважує, що інституційна спроможність захисту населення України від інфекційних захворювань та здійснення функцій із реалізації державної політики у цій сфері фактично паралізована, оскільки передача повноважень Державної санітарно-епідеміологічної служби відбулась неналежним чином [8, с. 201].

Отже, не вдаючись до більш детального аналізу адміністративної правосуб'єктності наведених вище інституцій, можна констатувати недостатню увагу до обох напрямів (санітарія та епідеміологія), де негативний досвід, який отримала Україна у протидії COVID-19, мав би слугувати каталізатором змін. Утім, на жаль, і досі спостерігається відсутність новацій у забезпеченні епідеміологічного благополуччя населення.

На нашу думку, потрібно з'ясувати, чи має епідеміологічне благополуччя населення виступати складовою національної безпеки України? Відповідь на це питання частково наводилася на початку дослідження, де Генеральний директор ВООЗ наголошував на тому, що пандемія COVID-19 значною мірою дестабілізує економічні та соціальні засади публічного життя, призводить до системних кризових явищ. Очевидно, що і для вітчизняної економіки протидія пандемії COVID-19 стала значним дестабілізуючим фактором. Дивлячись на епідеміологічне благополуччя під іншим кутом, можна провести паралель між станом економіки та політичною стабільністю, які значною мірою пов'язані між собою. Не можна забувати також питання боєготовності Збройних Сил України, де великий відсоток осіб, хворих на COVID-19 та інші небезпечні інфекційні захворювання, може дестабілізувати і суттєво погіршити стан обороноздатності держави загалом.

Варто погодитись із думкою Б. О. Логвиненка, що належне забезпечення громадського здоров'я має бути включене до пріоритетів

державної політики України у сфері національної безпеки шляхом внесення змін і доповнень до Закону України «Про національну безпеку України» [9, с. 209]. Наведена думка є слушною, адже саме забезпечення епідеміологічного благополуччя населення є більш прийнятним для законодавчого закріплення як складової національної безпеки держави. Нашу пропозицію можна пояснити тим, що забезпечення стабільного епідеміологічного стану є більш конкретизованим завданням, на яке має скеровуватись діяльність уповноважених суб'єктів, тоді як питання санітарного законодавства чи громадського здоров'я загалом є надто широкими.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII визначає державну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. Також національні інтереси України визначені цим законом, як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [10].

Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» фундаментальними національними інтересами України визначені: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [10].

Зауважимо, що незважаючи на акцент на «зростання рівня та якості життя населення», наведений національний інтерес представлений лише в економічній площині, тоді як цілком очевидним є те, що без належного рівня здоров'я населення неможливо досягнути високих економічних показників. Частина 4 згаданої статті також оминає епідеміологічну складову: «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо» [10].

Незрозумілим є питання чому кібербезпека становить національний інтерес, а здоров'я населення — ні? У ч. 5 ст. 3 закріплено, що загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України [10]. Утім чому рішення Ради національної безпеки і оборони України, що стосуються протидії поширенню COVID-19 та потенційно можуть стосуватися інших небезпечних захворювань, не вважаються загрозами для національної безпеки України не зрозуміло.

Аналіз законодавчих положень дозволяє констатувати, що протидію пандемії COVID-19 та іншим інфекційним захворюванням, спалахи яких потенційно можуть відбутися в Україні необхідно віднести до потенційних загроз невоєнного характеру. Водночас не можна не погодитися з тим, що епідеміологічне благополуччя населення є надважливим інтересом людини, суспільства і держави, від стану якого залежить сталий розвиток держави загалом. Тим паче дивного є позиція законодавця, який оминув питання охорони здоров'я у проаналізованому нами законі.

З урахуванням викладеного, можна зробити такий висновок: 1) у сфері охорони здоров'я продовжують спостерігатися численні проблеми, пов'язані з недостатньо ефективним нормативно-правовим забезпеченням епідеміологічного благополуччя населення; 2) дослідження проблемних питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення потребує диференціації на всіх рівнях: науковому, організаційному, правовому; 3) поточний стан справ потребує розмежування санітарних і епідеміологічних заходів у діяльності уповноважених суб'єктів як заходів загального (санітарні) та спеціалізованого (епідеміологічного) спрямування; 4) чинна на сьогодні система розподілу повноважень між суб'єктами, на яких покладається забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя вимагає багаторівневої трансформації; 5) стабільний стан національної безпеки України не може бути досягнутий без урахування епідеміологічного благополуччя населення.

Список використаних джерел та літератури

1. WHO Director-General's opening remarks at the World Health Assembly. 18 May 2020. WHO. — Режим доступу: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-world-health-assembly>
2. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII (у редакції від 03.06.2021). Відомості Верховної Ради України від 05.07.1994. № 27, Ст. 218.
3. Юнакова К.С. Санітарне законодавство в структурі нормативно-правових актів України. Український науково-медичний молодіжний журнал. 2014. № 2 (81). С. 11–17.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
5. Тимчасові рекомендації ВООЗ «Епідеміологічний нагляд за COVID-19» від 07.08.2020. — Режим доступу: <https://www.euro.who.int/ru/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/publications-and-technical-guidance/2020/public-health-surveillance-for-covid-19-interim-guidance,-7-august-2020>
6. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667 (у редакції від 03.06.2021). Сайт Верховної Ради України, 2021. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>
7. Статут державної установи «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України»: наказ Міністерства охорони здоров'я від 30.06.2020 № 1483 (у редакції від 03.06.2021). Сайт Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України, 2021. — Режим доступу: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/Statut_2020.pdf
8. Демченко І.С. Інституційна спроможність захисту від інфекційних захворювань в Україні. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 196–205.
9. Логвиненко Б.О. Громадське здоров'я як пріоритет державної політики України у сфері національної безпеки. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 13.03.2020). С. 208–209.
10. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (у редакції від 03.06.2021). Відомості Верховної Ради України від 03.08.2018. № 31, Ст. 241.

5.2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ЛЮДИНИ

(Румянцев, Олексій)

Належне правове регулювання трансплантації повинно забезпечити проведення багатьох медичних операцій з пересадки органів людини. Подібні операції можуть суттєво покращити здоров'я великої кількості пацієнтів. Водночас, незаконна торгівля органами людини є кримінальним правопорушенням. Для недопущення будь-яких зловживань під час трансплантації органів людини необхідний належний контроль над діяльністю закладів охорони здоров'я, які уповноважені проводити такі операції. Саме тому вивчення проблем ліцензування діяльності з трансплантації органів людини характеризується актуальністю.

Особливості правового регулювання трансплантації органів і тканин людини висвітлені у працях М. В. Щирби, М. М. Новицької, І. В. Міщук, В. І. Пішти, В. І. Теремецького, М. С. Брюховецької та інших дослідників. Так, М. М. Новицька при вивченні основних змін до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини [1, с. 132–137] звертала увагу на запровадження інституту ліцензування закладів охорони здоров'я, які планують проводити операції з трансплантації органів людини. Визначенню проблем ліцензування діяльності з трансплантації органів присвячена праця В. І. Пішти [2, с. 101–104]. Названі праці становлять найбільшу цінність для нашого дослідження оскільки їхні автори безпосередньо звернулися до проблеми ліцензування проведення операцій з трансплантації органів людини.

Праці інших дослідників стосуються загальних проблем трансплантації органів в Україні. Заслужовує на увагу стаття В. І. Теремецького, А. Ю. Ковальчук та інших співавторів, присвячена проблемам формування правової бази для врегулювання різних видів відносин у сфері трансплантації органів людини [3, с. 147–152]. І. В. Міщук досліджувала проблеми розвитку трансплантології органів і тканин людини та законодавчі шляхи їхнього подолання [4, с. 65–70]. Загальна характеристика договірного регулювання у сфері трансплантації органів висвітлена у статті М. С. Брюховецької [5, с. 117–120]. У працях названих науковців певною мірою згадуються проблеми ліцензування діяльності з трансплантації органів і тканин людини. Водночас окрес-

лена у цій статті тематика не була предметом їхніх наукових пошуків. Джерельною базою для підготовки цього дослідження є наукові статті у періодичних виданнях, українські та міжнародні нормативно-правові акти.

Проблеми трансплантації органів людини привертають увагу дослідників вже достатньо давно. Зокрема, актуальною є проблема розширення кількості закладів охорони здоров'я, які здійснюють трансплантацію. Дослідники відзначають, що організація та проведення операцій з трансплантації законодавством чітко не врегульовані. В Україні станом на початок 2019 року працювали лише п'ять центрів трансплантації, в яких здійснювалися операції з трансплантації нирок, печінки та серця. В Україні переважає трансплантація від живого донора — родича, а трансплантація від донора — трупа майже не практикується [3, с. 148]. Сьогодні доцільно розширювати мережу лікарень, які б могли здійснювати трансплантацію органів людини шляхом закупівлі необхідного обладнання та підготовки кваліфікованих фахівців. Водночас заклад охорони здоров'я, який бажає проводити операції з трансплантації органів людини, повинен пройти певну перевірку і отримати дозвіл на здійснення таких операцій оскільки вони є достатньо складними.

Серед проблем розвитку операцій з пересадки органів в Україні М.В. Щирба визначає тотальний дефіцит донорських органів, мінімальний рівень реалізації права трансплантації від живого донора, низький рівень пропаганди донорства, ментальні та національні чинники [6, с. 27]. Водночас існують і суто правові проблеми здійснення медичних операцій з пересадки органів і тканин людини. Так, Г. В. Чеботарьова наголошує, що порушення прав пацієнтів у сфері медичної діяльності може стати підставою для притягнення до кримінальної відповідальності. В окремих випадках порушення порядку трансплантації органів може бути кваліфіковане як кримінальне правопорушення [7, с. 39]. Саме для запобігання вчиненню злочинів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини відповідні відносини повинні бути врегульовані законодавством.

Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі — Закон № 2427-VIII) набрав чинності з 01.01.2019 [8]. Цей закон визначає суб'єктів надання медичної допомоги у сфері трансплантації органів і тканин людини, засади державного управління у вказаній сфері, умови і порядок застосування трансплантації та інші аспекти цієї діяльності. Відповідно до Закону

№ 2427-VIII запроваджено низку нововведень у порівнянні з попереднім законодавством, яке регулювало трансплантацію органів людини. М.М. Новицька стверджує, що інноваційною нормою Закону № 2427-VIII є можливість будь-якого закладу здоров'я усіх форм власності здійснювати операції з трансплантації органів людини за умови отримання ліцензії [1, с. 135]. Дійсно, у нормі ч. 1 ст. 6 Закону № 2427-VIII серед суб'єктів надання медичної допомоги у сфері трансплантації перелічені заклади охорони здоров'я, які мають ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право надавати медичну допомогу із застосуванням трансплантації [8]. Отже, законодавець передбачав можливість отримання ліцензії на трансплантацію органів людини.

У попередньому Законі України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 (далі — Закон № 1007-XIV) не було передбачено жодної норми про можливість ліцензування закладів охорони здоров'я, які проводять операції з пересадки органів. Натомість, у ч. 1 ст. 8 Закону № 1007-XIV було закріплено, що для проведення операцій з трансплантації органів людини медичні заклади повинні пройти акредитацію у встановленому законодавством порядку. Перелік державних і комунальних закладів охорони здоров'я, а також наукових установ, які пройшли акредитацію, затверджується Кабінетом Міністрів України [9]. Перелік наукових установ та закладів охорони здоров'я, які мали право проводити операції з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 24.04.2000 [10]. Водночас у вказаній постанові не було встановлено критеріїв, за якими заклади охорони здоров'я і наукові установи потрапляли до вказаного переліку.

Зауважимо, що у Декларації стосовно трансплантації людських органів, прийнятій Всесвітньою медичною асамблеєю у жовтні 1987 р. відсутня вимога щодо ліцензування або отримання іншого дозволу для проведення операцій з трансплантації органів людини. Однак у п. 6 Декларації встановлена вимога, щоб операції з трансплантації органів проводились у медичних установах, які мають відповідне обладнання [11]. Отже, заклад охорони здоров'я повинен підтвердити наявність у нього відповідного обладнання. Держава повинна контролювати наявність такого обладнання у медичних закладах, які проводять операції з трансплантації органів людини.

Аналіз тексту Закону № 2427-VIII доводить про відсутність спеціальної норми, яка б зобов'язувала заклади охорони здоров'я отримати окрему ліцензію на трансплантацію органів людини або певний додаток до ліцензії на здійснення медичної практики. Згідно з п. 15 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензуванню в Україні підлягає медична практика [12]. Окремого виду діяльності з трансплантації органів, що підлягає ліцензуванню, у цій статті не закріплено. Відповідно до ст. 47 Основ законодавства про охорону здоров'я застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині здійснюється у визначеному законом порядку [13]. Обов'язок закладів охорони здоров'я отримувати ліцензію для трансплантації органів людини у цій статті не встановлено.

Надання медичної практики в Україні врегульовано Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з медичної практики [14]. Цей нормативно-правовий акт встановлює організаційні, кадрові та технологічні вимоги до закладів охорони здоров'я, які бажають надавати населенню медичні послуги. Але в ньому відсутні спеціальні вимоги, які необхідно виконати закладам охорони здоров'я для отримання ліцензії на трансплантацію органів людини.

Водночас окремі заклади охорони здоров'я в Україні здійснюють діяльність з трансплантації органів людини. Їхня діяльність регламентована постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проєкту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів» від 05.09.2018. Згідно з п. 1 і п. 2 цієї постанови діяльність з трансплантації органів людини як пілотний проєкт протягом 2018–2021 рр. мають право здійснювати низка наукових установ та закладів охорони здоров'я [15]. Цей перелік періодично доповнюється і наразі містить 34 некомерційні установи. Водночас потрапляння певного закладу до вказаного переліку не обумовлено проходженням процедури отримання ліцензії на трансплантацію органів людини. У вказаній постанові не передбачено критеріїв, за якими заклади охорони здоров'я або наукові установи потрапляють до списку організацій, що мають право проводити операції з трансплантації органів.

М.С. Брюховецька звертає увагу на те, що трансплантація органів підлягає договірному регулюванню. Між закладом охорони здоров'я з одного боку та пацієнтом-реципієнтом з іншого боку укладається договір про трансплантацію органів та інших анатомічних

матеріалів [5, с. 119]. Відзначимо, що вказаний договір може бути укладеним не з будь-яким медичним закладом, а лише з тим, який включений до пілотного проєкту фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів. У майбутньому такий договір можна буде укласти із тією лікарнею, яка отримує ліцензію на здійснення медичної практики з трансплантації органів людини

В. І. Міщук вказує на те, що існуючої мережі державних та комунальних закладів охорони здоров'я недостатньо для надання якісних послуг у сфері трансплантації органів і тканин людини, існують проблеми на регіональному рівні, відсутня координація мережі таких закладів охорони здоров'я. Дослідниця пропонує розширити мережу закладів охорони здоров'я, уповноважених здійснювати трансплантацію, приватними медичними закладами на підставі отримання ними ліцензії [4, с. 68]. В.І. Пішта наголошує, що необхідно якнайшвидше розробити проєкт Ліцензійних умов здійснення господарської діяльності з трансплантації органів людини та винести його на громадське обговорення [2, с. 103]. Пропозиція науковця заслуговує на увагу та підтримку.

Відповідно до п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 2427-VIII Кабінету Міністрів України було доручено привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом, зокрема переглянути ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики. Необхідно було встановити вимоги до ліцензіатів щодо обов'язкової наявності в закладах охорони здоров'я, в яких проводиться вилучення анатомічних матеріалів людини для трансплантації, відповідної матеріально-технічної бази та обладнання. Зокрема, обладнання для констатації смерті мозку людини, а також устаткування і транспортних засобів для перевезення анатомічних матеріалів людини в межах України [8]. Однак наразі до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики не внесено відповідних змін. Окремого нормативно-правового акта про особливості ліцензування діяльності з трансплантації органів людини не встановлено. Водночас як зазначає М.А. Тихонова, лише 5% відділень інтенсивної терапії в Україні обладнані необхідним устаткуванням констатації смерті мозку [16, с. 10]. Вказана ситуація значно ускладнить отримання медичними закладами ліцензії на такий різновид медичної практики, як трансплантація органів людини.

Отже, нині в Україні відсутній окремий підзаконний акт, який би регулював умови отримання закладами охорони здоров'я ліцензії

на трансплантацію органів людини. До чинних ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики не внесені відповідні зміни. Не визначено технологічних, організаційних і кадрових вимог до закладів охорони здоров'я, які бажають надавати медичну допомогу у сфері трансплантації органів людини. Не визначено орган влади, уповноважений видавати ліцензії на здійснення діяльності з трансплантації органів людини. Протягом 2018–2021 років триває пілотний проєкт щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. Водночас цей пілотний проєкт скоро завершується. Актуальності набуває питання щодо ліцензування медичної практики з трансплантації органів людини.

Список використаних джерел та літератури

1. Новицька М.М. Основні зміни до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 132–137.
2. Пішта В.І. Деякі особливості ліцензування господарської діяльності у сфері трансплантології // Забезпечення прав людини четвертого покоління: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 30.04.2020) / Ужгородський національний університет, 2020. С. 101–104.
3. Теремецький В.И., Ковальчук А.Ю., Федоренко Т.В., Орловская И.Г., Слюсар К.С. Формирование правовой базы для урегулирования различных видов взаимоотношений в сфере трансплантологии и ее общин принципов. *Georgian Medical News*. 2019. № 2 (287). С. 147–152.
4. Мішук І.В. Проблеми розвитку трансплантології органів і тканин людини та законодавчі шляхи її подолання. *Право і суспільство*. 2015. № 6–2. С. 65–70.
5. Брюховецька М.С. Загальна характеристика договірного регулювання посмертного донорства. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 117–120.
6. Щирба М.В. Донорство і трансплантація в аспекті прав пацієнтів. *Національний юридичний журнал. Теорія і практика*. 2018. № 2. С. 25–28.
7. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правова характеристика предметів злочинів у сфері медичної діяльності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 2. С. 37–42.
8. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>
9. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України від 16.07.1999 № 1007-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>
10. Деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини»: постанова Кабінету Міністрів України

від 24.04.2000 № 695. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2000-п>

11. Декларація стосовно трансплантації людських органів: прийнята 39 Все-світньою медичною асамблеєю Організації об'єднаних Націй 30 жовтня 1987 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_330

12. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

13. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

14. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п>

15. Деякі питання реалізації пілотного проєкту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів: постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2018 № 707. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/707-2018-п>

16. Тихонова М.А. Сучасні проблеми реалізації в Україні права на трансплантацію від померлого донора. *Теорія і практика правознавства*. 2020. № 1 (17). С. 1–15.

5.3. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ

(Кравченко, Оксана; Войтовська, Алла)

З епохи Просвітництва доведено, що жінки та чоловіки різні, але «доповнюють одна одну». Ця модель проблематична, оскільки традиційні чоловічі риси (напористість, раціональність, агресивність) цінуються вищим і асоціюються з помітними соціальними ролями. Традиційні жіночі риси (вихованість, чутливість, інтуїтивність) асоціюються з покiрністю та менш соціально значущими ролями.

Численні огляди та аналізи літератури [6, 7] постійно показують, що чоловіки і жінки більше схожі, ніж відрізняються, коли йдеться про безліч психологічних характеристик та психічне функціонування. До них відносяться: когнітивна діяльність, математичні здібності, особистісні характеристики, соціальна поведінка, емоції, агресія та лідерство.

Проблеми гендерної нерівності знайшли відображення у дослідженнях С. Гришак, І. Іванової, І. Мунтяна, Н. Приходькіної, Т. Семігіної, П. Терзі та ін.

Науковцям необхідно переключити увагу з жінок на зміну характеру гендерних відносин, розвінчання гендерної полярності та просування більш м'якої мужності. Хлопчики та чоловіки також виграють від цього, оскільки це запропонує їм більше варіантів того, якими вони можуть бути. Для цього необхідні профілактичні стратегії, спрямовані на боротьбу із прихованим та відкритим сексизмом, що призводить до гендерної нерівності.

Т. Говорун зазначає, що розширення участі жінок в освітніх системах не призвело до «чіткого та послідовного» переходу до успіху на ринку праці або вищого соціально-економічного статусу. Це пояснюється ширшими економічними, соціальними та політичними факторами, включаючи непропорційну концентрацію чоловіків чи жінок у деяких освітніх галузях чи професійних секторах, «при цьому жінки часто опиняються на менш прибуткових за доходами та статусом робочих місцях» [3, с. 15].

Існує «сильна недопредставленість» жінок у галузі науки, технології, інженерії та математики (STEM). У всьому світі менше чверті студентів, які вивчають STEM, становлять жінки [1].

На вибір професії жінками часто все ще впливають культурні бар'єри, наприклад сприйняття STEM як чоловічої дисципліни. Навпаки, в освіті, охороні здоров'я, мистецтві, гуманітарних та соціальних науках спостерігається перепредставленість жінок, йдеться у звіті. Більше того, можливості жінок працювати в останніх, швидше за все, краще, враховуючи те, що на ринку праці діють ті ж гендерні стереотипи [1].

Студенти-чоловіки, як і раніше, обирають високооплачувані спеціальності та отримують вищі заробітки після закінчення навчання, ніж жінки. У США 57% студентів вищих навчальних закладів — жінки, але середній заробіток жінок без поправок становить 78% від заробітку чоловіків. Вибір ступеня та галузі навчання пояснює від 15% до 25% розриву у заробітках між чоловіками та жінками серед випускників вищих навчальних закладів. Іншими факторами є перерви в кар'єрі, пов'язані з доглядом за дітьми та інші види неоплачуваної роботи по дому [4].

У багатьох країнах жінки, як і раніше, не представлені у керівних професорсько-викладацьких складах та органах, що приймають

рішення у сфері вищої освіти. Цей факт пояснюється не лише тим, що в минулому жінки мали нижчий доступ до освіти, а й часто є ознакою інституційної культури, яка не є інклюзивною і не спрямована на широкі соціальні та культурні зміни для досягнення більшої гендерної рівності. Традиційні процеси набору викладачів, які заохочують лінійні, безперервні академічні траєкторії із повною зайнятістю, сприяють недопредставленості жінок на старших академічних посадах.

Однак є деякі ознаки того, що жінки досягають прогресу. Наприклад, кількість провідних університетів, очолюваних жінками, зростає, але все ще становить менше однієї п'ятої провідних навчальних закладів.

У дослідженнях [2, 5] боротьба зі стереотипами ставиться вище за політичні заходи. Останні включають квоти у вищій освіті для студентів, що належать до вразливих груп, розширення стипендій та грошових виплат, а також безкоштовний доступ до початкової освіти та ін.

Подібно до того, як заклади вищої освіти мають політику доступу до різноманіття та інклюзивності, вони повинні мати аналогічну політику для повної професійної участі жінок у вищій освіті. Це свідчить про те, що вищий навчальний заклад є роботодавцем, який надає рівні можливості, і що він заохочує академічний розвиток жінок.

Крім того, існує негативний зв'язок між зайнятістю та освітою. Незважаючи на зростання визнання жінок у сфері вищої освіти, подальший прогрес вимагає надання стипендій та проведення культурних реформ, таких як визнання жінок у сфері вищої освіти у суспільстві та наукових колах та зміна уявлення про те, що вступ до вузу не є жіночим.

Дані, отримані університетами від випускників, які надходять на роботу, показують, що чоловіки вже через 15 місяців після закінчення університету почали заробляти в середньому на 10% більше жінок, і що серед випускників з однаковою кваліфікацією зберігається великий розрив в оплаті праці [6]. Якщо ми хочемо боротися з цією нерівністю, нам необхідно зруйнувати стереотипи про кар'єру, через які молоді жінки не можуть здобути більш високооплачувану професію. Необхідно також зробити велику роботу, щодо забезпечення прозорості роботодавців у питаннях оплати праці та просування по службі.

Молоді жінки та чоловіки мають загалом рівний доступ до послуг, але рішення про те, чи використовувати їх і як, приймається в умовах гендерних обмежень на освіту та ринок праці. Ці обмеження розвиваються в рамках гендерної системи, яка формує рівень освіти

та ранню кар'єру безліччю способів через індивідуальні, інтерактивні та інституційні процеси. Коли інституційні механізми, такі як фінансування вищої освіти, змінюються, наслідки цього проникають у гендерну структуру та впливають на гендерні організації, такі як коледжі, що призводить до потенційно різних наслідків для жінок та чоловіків.

Говорячи про середню освіту, Німецький фонд населення світу зазначив, що «завершення середньої освіти має сильну кореляцію з тим, що дівчата пізніше виходять заміж і відкладають першу вагітність» [7, с. 21]. Хоча доступ до якісної освіти важливий для дівчаток і жінок, запобігання гендерному насильству та рівності через освіту, безумовно, також залишається пріоритетом.

Крім того, враховуючи широку участь жінок у діяльності, що приносить дохід, освіта для дівчаток і жінок має особливе значення, особливо при спробі повернути назад гендерні моделі дискримінації. Без освіти не лише неможливо досягти гендерної рівності, а й розширення можливостей здобуття освіти для всіх може допомогти стимулювати продуктивність праці та тим самим знизити економічну вразливість бідних домогосподарств.

Незважаючи на зростаючу суспільну свідомість і політичні зусилля, гендерна рівність ще не повністю утвердилася в західних суспільствах. Попередні дослідження [2] показали, що ворожі та доброзичливі сексистські установки, засновані на традиційних гендерних стереотипах, відіграють ключову роль у відтворенні гендерної нерівності.

Гендерні установки, такі як сексистські, часто ґрунтуються на стереотипних уявленнях про гендер і можуть сприйматися як форма упередження. У суспільствах, які представляють себе як толерантні, сексистські установки набувають амбівалентної форми. Крім соціально менш прийнятного ворожого способу вираження сексистських установок, виник і доброзичливий варіант. Ворожий і доброзичливий сексизм співіснують і є теоретично взаємодоповнюваними та взаємопідсилюючими ідеологіями. Обидві форми сексизму спрямовані на підпорядкування жінок, хоча це по-різному.

Ворожий сексизм спрямовано збереження панування чоловіків над жінками шляхом підкреслення влади чоловіків. Він виявляється у кричущому і образливому ставленні до жінок, які порушують традиційні ролі. Жінки, які не відповідають традиційним (гендерним) ролям, сприймаються як загроза домінуючому становищу чоловіків. Ворожий сексизм відкрито утримує жінок у підлеглому становищі і є провісником сексуальних домагань і насильства стосовно жінок.

Доброзичливий сексизм — це тонша форма сексизму, яка виявляється, начебто, позитивно. Він виявляється у підкресленні ролі чоловіків у захисті та забезпеченні жінок, зводячи їх на п'єдестал у лицарському стилі. Цей захист і любов дається в обмін на підпорядкування жінок традиційним гендерним ролям.

Ця форма сексизму породжується батьківськими і традиційними віруваннями, які сприймають жінок як прекрасних і чистих, але ніжних і дорогоцінних, тому потребують захисту з боку чоловіків. Саме цей позитивний характер і наполягання на взаємодоповнюваності чоловіків і жінок робить доброзичливий сексизм соціально більш прийнятною формою сексизму. Отже, він також є непомітним механізмом, що увічнює гендерну нерівність. Доброзичливий сексизм спонукає жінок надавати пріоритет відносинам (родина, діти тощо), а не досягненню освітніх чи професійних цілей та підриває сприйняття жінками своїх компетенцій та досягнень.

Оскільки доброзичливий сексизм є соціально більш прийнятною формою сексизму проти ворожого сексизму, він схвалюється представниками обох статей. Неодноразово було продемонстровано, що і чоловіки, і жінки набирають більше середнього балу за шкалою доброзичливого сексизму в кількох країнах. Чоловіки та хлопчики постійно отримують вищі бали за шкалою ворожого сексизму, ніж жінки та дівчата. У більш загальному плані, у науковій літературі показано, що поєднання доброзичливого та ворожого сексизму пов'язане з ідеологіями виправдання системи, які є ієрархічним, легітимізуєчим міфом, що зміцнює групову нерівність. Це свідчить, що сексизм немає у соціальному вакуумі, де статус і влада немає значення, і що вивчення сексистських установок у соціологічних рамках має сенс.

Концепція доброзичливого сексизму виникла з ідеї, що доброзичлива форма необхідна виправдання негативу, що виражається ворожим сексизмом, і навіть у результаті загального несхвалення відкритого висловлювання ворожих сексистських установок [2]. У дитинстві ця взаємозалежність ще є необхідною для міжгрупових відносин.

Молоді люди проводять більшу частину свого часу у школі, яка формує важливий контекст соціалізації. Школа функціонує не лише як агент соціалізації, а й як інститут, який докладает зусиль для зміцнення (гендерної) рівності, знайомить учнів з егалітарними ідеями та потенційно протистоїть гендерним стереотипам. Підлітковий вік супроводжується зростанням сексуального потягу та романтичного інтересу до потенційних партнерів. Гендерні ролі очікування

у близьких (гетеросексуальних) романтичних відносинах та побаченнях, як правило, мають яскраво виражений традиційний та стереотипний характер. Куртуазна і лицарська (але водночас сексистська) поведінка чоловіків високо цінується жінками, тоді як пасивна і делікатна поведінка з боку жінки (поводження себе як «принцеса») очікується чоловіками. Доброзичливий сексизм підкреслює уявлення та романтичну ідею про те, що чоловіки та жінки — це дві частини єдиного цілого. Попередні дослідження показали [2, 6], що досвід романтичних відносин пов'язаний із підтримкою доброзичливих сексистських установок більшою мірою.

Соціальні характеристики мають особливе значення пояснення відмінностей у сексистських установках в дівчаток і хлопчиків. Навчання гендерної рівності має починатися з моменту вступу дітей до школи і продовжуватись протягом усього навчання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективою для подальших досліджень є вивчення зарубіжного досвіду, щодо гендерної освіти та подолання сексизму.

Список використаних джерел та літератури

1. Войтовська А. І. Гендерні аспекти соціалізації студентства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2017. № 1–2. С. 31–38.
2. Гендер і освіта і: навч.-метод. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 256 с.
3. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: автореф. дис. ... докт. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 28 с.
4. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру: навч. посіб.* / відп. ред. Скорик М. М.]. Київ: К.І.С., 2004. С. 132–156.
5. Кравченко Оксана, Войтовська Алла, Лисенко Анна, Сарнацька Аліна. Формування гендерно недискримінаційного середовища в умовах закладу вищої освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. № 1 (8). С. 160–170.
6. Левченко К. Б. Гендерна рівність: філософсько-правовий аналіз. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2013. 48 с.
7. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2022. 65 с.

VI. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ТА РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

6.1. СОЦІАЛЬНА РОЛЬ ЦЕРКВИ У СУСПІЛЬСТВІ: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

(Саган, Олександр)

Проблематика участі церков (релігійних організацій) у вирішенні соціальних проблем тієї чи іншої країни широко висвітлена у науковій та богословській історіографії — як вітчизняній, так і закордонній⁶. Проте певною проблемою історіографії цього питання є її конфесійна диференційованість та недостатня увага до досліджень такої соціальної діяльності на теренах України. Тому у даному огляді ми акцентуємо увагу на методологічних аспектах та розглянемо українську специфіку нинішньої соціальної роботи церков.

Насамперед слід зауважити, що релігійні організації (нинішні та історичні) ніколи не обмежувалися лише навчанням релігії та здійсненням культових відправ. Від початків свого існування вони були включені як у формування владних структур (безпосередня участь у здійсненні влади або ж надання світській владі сакрального статусу) так і у формування базових принципів суспільних взаємовідносин.

⁶ Див.: Соціальна доктрина церкви. Зб. статей. Львів, Свічадо. 1998. 300 с.; Черенков М. Європейська Реформація та український євангельський протестантизм. Генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності. Одеса: Христ. просвіта, 2008. 566 с.; Сергійко В. Соціально-етичне вчення християнства: тенденції розвитку, конфесійні особливості: дис. к.філос.н.: [спец.] 09.00.11 «Релігієзнавство»; ІФ НАНУ. К., 2003; Зубкова Ю. Еволюція соціального вчення католицької церкви у 60–70-ті рр. XX ст. та механізм його реалізації // Український історичний журнал. 2002. № 6. С. 61–76; Панько О. Особливості соціальної роботи релігійних організацій: соціально-філософський аналіз // «Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences», 2022, 5 (2). С. 65–75. та ін. Іноземні дослідники: Baker, C., Beaumont J. (2011). Postcolonialism and Religion: New Spaces of «Belonging and Becoming» in the Postsecular City. Postsecular Cities: Space, Theory and Practice. // https://www.academia.edu/16727552/Postsecular_Cities_space_theory_and_practice; Crisp B. (2013). If a holistic approach to social work requires acknowledgement of religion, what does this mean for social work education? Promoting Health and Well Being in Social Work Education. // https://www.academia.edu/34365397/If_a_holistic_approach_to_social_work_requires_acknowledgement_of_religion_what_does_this_mean_for_social_work_education14/; Nistor P. (2019). Social Services Offered by Faith-based Organizations in the Post-Secular Society. Postmodern Openings. <https://doi.org/10.18662/po/95> та ін.

Ці принципи згодом закріплювалися у Святому письмі, догматах та еkleзіологічних канонах. Відтак служіння ближньому (у найрізноманітніших формах) для більшості церков часто є практичною реалізацією основ їхнього віровчення.

Фактично до XIX ст. більшість соціальних послуг у суспільстві надавалися релігійними організаціями (освіта і просвіта, формування системи виховання, опіка каліками та хворими, виживання сиріт, догляд за немічними, створення бібліотек, музеїв тощо). Перенесення у XX ст. релігії у сферу суто приватну спричинила усунення релігійних організацій від значної частини напрямів соціального служіння. Процес секуляризації, як справедливо зазначає румунський дослідник Антоніо Санду, перетворив благодійність і милосердя із релігійних у загальнолюдські цінності. Відтак допомога ближньому і милосердя переходять із християнського витрактування у площину етики, стають «соціальною відповідальністю».⁷

Постсекуляризація XXI ст. поступово повертає релігійним організаціям втрачені позиції. Знову релігійні та світські цінності починають сприйматися як взаємодоповнюючі явища (феномен партнерства бачиться передусім у соціальній сфері). Релігія у свідомості більшості людей, хоч і не перестає бути приватною справою, але сприймається як потужний ресурс, який здатний здійснювати великі соціальні проекти, оскільки має для цього відповідні потенції (значні людські, адміністративні й фінансові ресурси, часто — міжнародну фінансову й політичну підтримку тощо). Важливим є й той факт, що, маючи у своєму арсеналі зрозумілі більшості населення духовні й моральні цінності, релігійні організації можуть мобілізувати для вирішення актуальних проблем значну кількість вірян.

З іншого боку, у XXI ст. втрачає підґрунтя звинувачення (з боку антиклерикальних кіл та невіруючих) церков у намаганні використати благодійність у прозелітичних цілях (набуття нових прихильників). Адже принциповою зміною акцентів у нинішній благодійній діяльності релігійних організацій стає нівелювання фактору належності потребуючого допомоги до тієї чи іншої релігійної спільноти, яка й надає допомогу. Більше того, виконання великих соціальних проектів інколи об'єднує вірян різних релігійних організацій і навіть невіруючих.

⁷ Sandu A. (2013). Deconstruction of Charity. Postmodern ethical approaches. *Journal For the Study of Religions and Ideologies*. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.academia.edu/81796368/> С. 79.

Ці та інші фактори призводять до того, що релігійні організації (на відміну від поширених уявлень) вже давно перестали розглядати свою соціальну роботу як можливість прозелітичної діяльності чи навіть посилення свого впливу у суспільстві. Як зазначають деякі дослідники, виконання деяких соціальних проєктів може навіть певним чином секуляризувати релігійні організації, оскільки останні «повинні відповідати стандартам і нормам, встановленим для різних категорії послуг». Це, своєю чергою, несе небезпеку віддалення вірян від релігійної місії, перетворюючи її у соціальну.⁸

Відтак у методології питання необхідно зазначити:

– Церква (релігійна організація) невіддільна від суспільства, оскільки її члени, включаючи клір, за незначними винятками (не адаптовані іноземці), є невіддільною частиною цього суспільства. Тому більшість соціальних проблем не просто відомі релігійним організаціям, але останні безпосередньо включені як у їхні наслідки, так і у їхнє вирішення, наскільки це є можливим згідно чинного законодавства.

– Починаючи із XIX століття деякі релігійні організації (найперше — римсько-католицька) розпочали теоретичні дискусії щодо: розуміння і можливого реагування на деякі новітні соціальні явища чи радикальні зміни у суспільстві; форм участі чи протидії цим явищам; доцільності чи можливості включення у вирішення соціальних питань нового типу (безробіття, безхатченки тощо). Певним підсумком цих дискусій стала низка так званих «соціальних» папських енциклік різних часів, найвідомішими із яких є перші з них — «*Sapientiae christianae*» (1890) та «*Rerum Novarum*» (1891) папи Лева XIII. Нині базові постулати соціальної науки католиків зібрані у «Компендіумі соціального вчення Церкви» («Компендіум Соціальної доктрини Церкви»). Ця збірка була ініційована папою Іваном Павлом II та опублікована у 2004 р. Папською Радою Справедливості і Миру.

– За прикладом католиків, протестантські та православні церкви, а згодом і мусульманські та іудейські релігійні центри також розробляють документи, в яких у контексті з іншими богословськими питаннями або окремо розглядаються й соціальні питання. Деякі із цих документів так і називаються — «соціальні доктрини / концепції» або «основи соціальних концепцій / доктрин».

⁸ Панько О. Особливості соціальної роботи релігійних організацій: соціально-філософський аналіз // «Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences», 2022, 5 (2). С. 67.

– Найбільш актуальні соціальні питання, навколо яких нині ведеться дискусія і які тією чи іншою мірою відображені у соціальних доктринах релігійних організацій: мир і війна в ядерну епоху; тероризм; демографічні вибухи; якість і кількість продуктів харчування та інших ресурсів; проблеми екології та виживання людства; зловживання наркотичними речовинами; людська сексуальність і визначення статі; статус і захист людського ембріона; права тварин; шлюб і розлучення, родинні проблеми; добробут дітей; СНІД; еутаназія; життя в мультикультурному і полірелігійному суспільстві тощо.

Соціальна робота церков (релігійних організацій) у суспільстві має різноманітні форми і її можуть проводити як безпосередньо клірики (служителі культу), так і делеговані церквами миряни. У деяких релігійних організаціях на певні напрями за окремою програмою готуються клірики, які несуть спеціальне соціальне служіння. У християнських церквах та деяких інших релігійних організаціях це служіння називається капеланським, і воно може мати різні напрями: військове (найбільш відоме та поширене), пенітенціарне (душпастирська опіка і духовне виховання засуджених), медичне, освітнє, молодіжне, сирітське тощо.

Окремим напрямом роботи багатьох релігійних організацій є сфера допомоги людям із наркотичною чи алкогольною залежністю, а також соціальне служіння у боротьбі з епідемією ВІЛ/СНІДУ. Йдеться як про душпастирську та профілактичну роботу у державних та приватних медичних закладах, так і про створення релігійними організаціями власних реабілітаційних центрів. Не менш важливим напрямом роботи релігійних організацій є догляд за немічними, літніми та неповносправними людьми, а також догляд дітей-інвалідів та сиріт (створення при монастирях і крупних громадах сиротинців), організація відпочинку для дітей із бідних сімей, фінансування і обслуговування безкоштовних їдальнь та безкоштовних притулків для безхатченків тощо. У цьому ж переліку слід також згадати і про установи, створені релігійними організаціями, в яких доглядають смертельно хворих людей (хоспіси та подібні притулки).

У більшості країн соціальна робота церков і релігійних організацій регулюється чинним законодавством та давніми церковними й суспільними традиціями. Не є винятком у цьому й Україна. Тут соціальна робота у суспільстві також регулюється чинним законом України «Про соціальні послуги» (2019).⁹ Згідно закону, релігійні

⁹ ЗУ «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

організації в Україні є надавачами соціальних послуг, беруть участь у підвищенні кваліфікації персоналу тощо.

Проте релігійні організації були надавачами цих послуг і безвідносно закону. Ще з початку незалежності України багато релігійних громад розгорнули волонтерський рух із надання адресної соціальної допомоги (включаючи медичну та патронажну) хворим, самотнім пенсіонерам, сиротам тощо.

Окремо слід виділити зусилля українських релігійних організацій щодо подолання в країні епідемії ВІЛ/СНІДу. До вирішення цієї проблеми долучилася Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яка співпрацює у цьому питанні із Міністерством охорони здоров'я України та Об'єднаною програмою ООН з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС). Таке об'єднання можливостей найбільших церков країни дало можливість сформувати та вже із 2007 р. почати впроваджувати «Концепцію участі Церков та релігійних організацій України (ВРЦіРО) у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу» та «Стратегії участі Церков та релігійних організацій України (ВРЦіРО) у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу». Ця робота поступово призводить до позитивних змін у суспільстві, передусім у профілактиці ВІЛ/СНІДу.

Інший напрям соціальної діяльності релігійних організацій — це створені релігійними організаціями (переважно протестантськими та харизматичними течіями) реабілітаційних центрів для нарко- і алкоголезалежних громадян. З різних причин (претензії правоохоронних органів, інколи невдале лікування, зміна віри та перехід до громади, у якій людина вилікувалася, дискредитація з боку наркодилерів тощо) ці центри мають неоднозначну репутацію у суспільстві. Найбільшою проблемою є те, що ці заклади часто не мають необхідних дозвілних документів для діяльності (через штучно створені складнощі їхнього отримання) та достатньої кількості ліцензованих лікарів. Це створює корупційні ризики, оскільки до таких центрів є підвищена увага та претензії правоохоронних органів (звинувачення у незаконному утриманні осіб в реабілітаційних центрах тощо).¹⁰ Проте позитивна роль таких центрів безсумнівна, а їхня результативність вища, ніж у аналогічних державних центрах.

¹⁰ У Харкові відправили під домашній арешт керівників центрів для наркозалежних // Укрінформ. 2021, 19 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3299529-u-harkovi-vidpravili-pid-domasnij-arest-kerivnikiv-centriv-reabilitacii-narkozalezni.html>; Керівник реабілітаційного центру спростовує катування наркозалежних // ТСН. 2017, 31 березня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kerivnik-reabilitaciyogo-centru-sprostovuye-katuvannya-narkozaleznih-ce-trudoterapiya-906110.html> та ін.

Подібна ситуація із будинками милосердя чи будинками для старших людей. Такі заклади також часто не мають необхідних дозвільних документів через складнощі їхнього отримання, хоча умови для проживання там кращі, ніж у державних закладах.¹¹ Релігійні організації у більшості областей країни мають подібні соціальні проекти. Не менш популярні є будинки сімейного типу для дітей-сиріт (переважно у протестантських і харизматичних напрямках) та сиротинці при монастирях¹² й інших релігійних організаціях. Проте нині ще не створений ефективний механізм документального оформлення таких релігійних за своєю суттю установ (в умовах відділення церкви від держави). Тому достатньо частими є випадки, коли клірики стають опікунами дітей не як релігійні діячі, а як фізичні особи.¹³

Одна із найболючіших суспільних проблем українського суспільства — корупція — також не залишається поза увагою релігійних лідерів. Згідно віровчень релігійних організацій це — великий гріх, внутрішня загроза для України. Тому боротьба з корупцією була однією із головних тем на зустрічі у квітні 2016 р. ВРЦіРО із Президентом України П.Порошенком. УПЦ Київського патріархату закликала відлучати від причастя хабарників (2014 р.), а Українська Греко-Католицька Церква прийняла Пасторальну програму протидії корупції та створила Центр протидії корупції, який покликаний формувати суспільну думку щодо несприйняття віруючими корупційних дій (2016 р.).

Ці та інші питання тією чи іншою мірою відображені у найбільш значимих в українських реаліях соціальних документах церков, які діють в країні:

— «Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)» (Джерела християнського суспільного вчення та служіння. Львів: Вид-во УКУ, 2008. 711 с.).

¹¹ Альтернатива інтернатам: у Львові при УКУ восьмий рік працює унікальний будинок для людей з інвалідністю // Український католицький університет, 2021, 15 червня. URL: <https://ucu.edu.ua/news/alternatyva-internatam-u-lvovi-pry-uku-vosmyj-rik-pratsyuje-unikalnyj-budynok-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/>; Будинок престарілих з європейськими стандартами облаштувала релігійна громада на Вінниччині ЄС PICY, 2016, 18 квітня. URL: https://risu.ua/budinok-prestarilih-z-yevropeyskimi-standartami-oblashtuvava-religiyna-gromada-na-vinnichchini_n79042 та ін.

¹² Дитбудинок при Вознесенському монастирі в Банченях (400 вихованців). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KNrKqLURS6s>

¹³ Як у Калуші священник опікується сиротами // МІСТО, 2019, 23 липня. URL: <https://mi100.info/2019/07/23/yak-u-kalushi-svyashhenyk-opikuyetsya-syrotamy-foto/>

- «Соціальна концепція мусульман України» (2017 р.).¹⁴
- «Основи соціального вчення Церкви Адвентистів Сьомого Дня в Україні».¹⁵
- «Компендіум Соціальної доктрини Церкви» (схвалений Конференцією римсько-католицьких єпископів України та Синодом єпископів Української греко-католицької церкви)¹⁶ та інших подібних документах.

Говорячи про включення українських церков і релігійних організацій у соціальне служіння, не можна обминути увагою їхню активну участь в обох Майданах («Помаранчевому» та «Революції Гідності»),¹⁷ а також роботу із формування на міжнародній арені позитивного іміджу України. До початку нинішньої російсько-української війни мова йшла переважно про зустрічі представників українських церков й релігійних організацій із відповідальними особами закордонних держав щодо європейських перспектив України, ролі релігійного фактору у суспільному житті, затвердження угод про асоціацію України та Європейського Союзу тощо. Важливим завданням було також протидіяти на міжнародному рівні московській пропаганді, яка намагалася подати події в Україні як спроби державного перевороту тощо.

З початком війни завданням було показати саме аспект російської агресії щодо України (а не «громадянської війни») та необхідності надання гуманітарної допомоги Україні. Широкомасштабне вторгнення інтенсифікувало не лише міжнародну активність українських церков, але й характер їхньої роботи із закордонними колегами. Після 2022 р. лише представники ВРЦіРО зробили десятки адвокаційних поїздок по всьому світу, в яких розказували про реалії

¹⁴ Соціальна концепція мусульман України // Офіційний сайт ДУМУ «Умма». URL: <https://umma.in.ua/ua/node/1890>

¹⁵ Основи соціального вчення Церкви Адвентистів Сьомого Дня в Україні. К.: Джерело життя. 2004. 215 с.

¹⁶ Компендіум Соціальної доктрини Церкви. К., 2008. 565 с.. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_p_c_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_uk.pdf

¹⁷ Див.: Майдан і Церква. Упорядники О. Филипович і О. Горкуша. К. 2015. 656 с.; Денисенко А. Майдан і Церква: досвід духовної взаємодії // РІСУ, 2015, 23 листопада. URL: https://risu.ua/maydan-i-cerkva-dosvid-duhovnoji-vzayemodiji_n77081 та ін.

війни, жахи російської окупації та просили про допомогу Україні, передусім військову та матеріальну.¹⁸

Зрозуміло, що із початком війни (2014 р.) логічним зміщенням акцентів у соціальній роботі більшості україноцентричних церков стала волонтерська робота та розвиток передусім військового й медичного капеланства. Проблемною частиною цієї роботи стало відсутність законодавчого супроводу роботи кліриків. Відтак капелани перебували на фронті (у часи «Антитерористичної операції» чи «Операції об'єднаних сил») фактично на волонтерських засадах, без належного страхового і матеріального забезпечення. Через систему ротаций, ще до 2022 р., на передовій побувало понад тисячу капеланів. Із прийняттям Закону України «Про Службу військового капеланства»¹⁹ багато проблем із забезпеченням капеланів вдалося вирішити. Проте, зважаючи на підвищені вимоги закону до кандидатів, нині різко зменшилася їхня кількість — багато вакансій не заповнені, а кілька навчальних закладів які готують капеланів, мають обмежені можливості щодо набору бажаючих.

Більш нагальним, аніж у попередні роки, для церков стало питання підготовки кадрів для соціально-психологічної реабілітації не лише своїх вірян, але й усіх потребуючих. І це не тільки робота із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) військовослужбовців. Це й робота із сім'ями, які втратили годувальника чи доглядають інваліда війни, дітьми, які втратили батьків, батьками, які втратили дітей, спростування завідомо неправдивої інформації російської пропаганди, масово тиражованої ворогом стосовно України тощо. Окрім психологічної роботи, церкви також активно включилися у вирішення проблем з облаштуванням тимчасово переміщених осіб, забезпечення їх необхідними засобами для виживання тощо.

Ця робота почалася далеко не у 2022 році, а від самого початку війни. Зокрема «Eleos-Ukraine» (синодальне управління соціального служіння УПЦ КП), за підтримки української діаспори у США, започаткували проєкт «Дорога додому» (2015 р.), який опікувався демобілізованими солдатами із травмованою психікою (повертав їх у мирне життя). Через рік ця ж церква відкрила «Центр практичної

¹⁸ Див., напр.: Рада Церков завершила адвокаційний візит до Бразилії // Офіційний сайт ВПЦіПО, 2024, 25 травня. URL: <https://vrciro.ua/ua/events/uccro-completes-advocacy-visit-to-brazil>

¹⁹ ЗУ «Про Службу військового капеланства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20>

допомоги захисникам України AXIOS», який займається підтримкою демобілізованих та членів їхніх родин. Благодійний фонд «Карітас-Львів» (УГКЦ) за підтримки низки благодійних фондів, у 2016 р. розпочав проєкт «Комплексна освітньо-консультативна програма з допомоги внутрішньо переміщеним особам та ветеранам АТО» (правова, фінансово-економічна та психологічна допомога). РКЦ відкрила «Центр психологічного відновлення для людей з травмою війни «ПРОМИР» (2017 р.) тощо. Завдяки цим ініціативам вдалося напрацювати адаптовані методики опіки внутрішньопереміщених осіб, роботи із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), дієві моделі реабілітаційних центрів тощо, що стало важливою складовою роботи із людьми, а, отже, стримання ворога в перші місяці повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. Нині подібних проєктів релігійних організацій в Україні функціонує кілька десятків і їхнє число росте.

Не менш важливим питанням в умовах війни є й чітка богословська аргументація необхідності захисту Батьківщини. Адже й донині багатьох глибоко віруючих, які шанують 10 християнських заповідей та подібні настанови в інших релігіях, турбує питання можливості вбивства людини, навіть якщо ця людина — ворог і заслуговує на таку участь. Сам факт наявності такого роду питань засвідчує потребу-запит, а, отже, необхідність прийняття чітких і зрозумілих пересічним віруючим соціальних доктрин своїх церков чи релігійних організацій. І провідну роль у цьому процесі, на наш погляд, має відіграти Православна Церква України.

Адже, якщо послуговуватися даними соціології, а йдеться про опитування «Центру Разумкова», проведене у листопаді 2023 р., понад 42% жителів України відносять себе до ПЦУ. (у 2020 р. таких було 20%). Серед всіх православних — 70% відносять себе до ПЦУ (у 2020 р. ця цифра становила 32%).²⁰ До цього можна додати і той факт, що майже 80% квот військових капеланів (близько 180 посад) нині закріплені саме за ПЦУ. Як бачимо, широкомасштабне вторгнення стало значним чинником стрибкоподібного росту довіри всього українського суспільства саме до ПЦУ.

Виходячи із цих фактів можна стверджувати, що значна частина українців нині очікує саме від ПЦУ провідної ролі в духовно-моральних налаштуваннях суспільства. Фактично йдеться про те, що

²⁰ Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2023 (Інформаційні матеріали). URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya-F.pdf>

інстинкт самозбереження нації в умовах бездіяльності її еліт, шукає альтернативні шляхи порятунку, одним із яких вбачається саме у місії церкви як суспільного провідника. До речі, ця ситуація для України не є новою — в її історії, в часи бездержавності, такі випадки вже були. Проте, на жаль, ПЦУ поки що не має власної соціальної доктрини. Наразі у 2020 р. Священним Синодом Константинопольського патріархату був затверджений документ «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви», яку загалом можна вважати соціальною доктриною всього Вселенського православ'я. Проте цей документ потребує осмислення (узгодженість із місцевою еклезіологією) та адаптації до наявних церковних й культурних традицій кожної Помісної православної церкви. І цей процес ПЦУ лише розпочала.

На відміну від ПЦУ, УПЦ Московського патріархату (далі — УПЦ МП) має соціальну доктрину, де тема війни розкривається достатньо однозначно і чітко. Це — «Основи соціальної концепції УПЦ МП». Зокрема там говориться: «Християнський патріотизм одночасно виявляється щодо нації як етнічної спільноти і як спільноти громадян держави. Православний християнин покликаний любити свою Вітчизну, яка має територіальний вимір... Патріотизм православного християнина повинен бути дієвим. Він виявляється в захисті Вітчизни від ворога, праці на благо Вітчизни, піклуванні про упорядкування народного життя, у тому числі шляхом участі у справах державного управління. Християнин покликаний зберігати й розвивати національну культуру, народну самосвідомість» (Розділ II., п. 3).²¹

Як бачимо, концептуально все правильно. Але проблема в тому, що текст «Основа соціальної концепції УПЦ МП» був буквально (без змін і навіть із збереженням структури) просто перекладений українською мовою із соціальної доктрини власне Московського патріархату (прийнятої Архиєрейським собором Російської ПЦ у 2000 р.) і поданий українським православним як соціальне вчення української церкви. Відтак стає зрозумілим, чому це соціальне вчення для України не спрацювало — під Батьківщиною більшість кліру УПЦ МП та багато їхніх вірян розуміли, а деякі й донині розуміють Росію. І об'єднання православних церков навколо «однієї чаші» («євхаристійне єднання»), про що нині багато говориться в контексті об'єднання православних в Україні, на наш погляд, відбудеться лише тоді, коли у головах тих віруючих, які нині «травмовані» «руським міром»,

²¹ Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. К.: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. 80 с.

співпадуть поняття «Україна» та «Батьківщина». А цей процес, як показує час, не такий швидкий.

Наскільки ефективно здатні нинішні церкви виконувати не лише релігійну, але й соціальну місію у вирішальний час буття українського суспільства — покаже час. Адже ця місія передбачає й значні обтяження. І це не лише різноманітна капеланська і волонтерська робота, а також не лише написання й виконання власних соціальних доктрин, які повинні відповісти на нагальні питання в умовах війни і повоєнного часу. Окрім всього цього — це ще й має бути голос проти «неправди сильних світу цього» (викриття соціальних негараздів суспільства), що вимагатиме й значної громадянської мужності від очільників та кліриків найавторитетніших церков і релігійних напрямів.

І ще один аспект соціальної діяльності релігійних організацій, який є важливим для нашої країни — це повоєнна відбудова і розбудова Української держави. Окрім проблем, які виникли і виникатимуть на контрольованих Україною територіях, маємо ще одне надважливе завдання — реанімація (духовна і матеріальна) нині окупованих територій та людей, які там проживають. Цю роботу із деокупації потрібно починати всьому українському суспільству уже зараз — від прийняття законодавчої бази до усвідомлення того, що і у якій послідовності буде відбуватися на звільнених територіях, особливо тих, які пережили понад десятиріччя окупації.

Адже ми повинні розуміти, що принцип «справедливого покарання» вимушено поступиться принципу «вибору меншого зла» чи й взагалі прощення. Базові принципи свободи совісті вимагатимуть від України не переймати методи й підходи до вирішення питань нинішньої Росії, де нехтують як свободою совісті, так й іншими правами й свободами людей. Але також важливо не повторювати помилки, які були зроблені Українською державою, коли вона дозволила деяким церквам, передусім УПЦ МП, перетворитися на політичний чинник, стати «політичним православ'ям», рупором та складовою ідеології «руського міра».

Відтак, деокупація в головах віруючих, очікується, буде проведена передусім кліриками церков. І тут на перше місце вийде якість підготовки та мотивація церковних кадрів, які слід готувати уже зараз, в т.ч. й для деокупованих територій.

Підводячи підсумок, зазначимо, що церкви та релігійні організації від часу свого виникнення активно включені у соціальне служіння, оскільки для більшості із них це — реалізація догматів їх-

нього віровчення. Методи і ступінь включення у соціальні процеси залежать від: моделі державно-церковних відносин; заангажованості релігійних інституцій у політичні та суспільні процеси; кадрових та матеріальних можливостей певного релігійного напрямку; історичного періоду, який переживає та чи інша країна.

Нині українці мають, на нашу думку, дещо завищені очікування щодо можливостей релігійних організацій вирішувати більшість соціальних проблем, які накопичуються у суспільстві в умовах війни. Церкви не можуть і не мають можливості й потреби підміняти собою державні інституції хоча б тому, що це може зашкодити самим церквам.

Церкви потребують постійного вдосконалення вже існуючих або ж прийняття нових зрозумілих пересічному вірянину соціальних доктрин. Також повинна бути окрема програма із роз'яснення цих доктрин. Оптимальним варіантом для реалізації соціальних доктрин є формування партнерських відносин держави із релігійними організаціями.

Запит на соціальні послуги Церкви у повоєнній Україні буде зростати. Це буде пов'язано із об'єктивним збільшенням кількості випадків посттравматичного стресового розладу, яке зачіпатиме не лише тих, хто зараз воює на фронті, але й практично всіх жителів України, в т.ч. й біженців, які нині за межами України. Важливу роль у цій роботі буде відігравати готовність кліриків до виконання своєї місії. І над цим треба працювати уже зараз.

Список використаних джерел та літератури

1. Соціальна доктрина церкви. Зб. статей. Львів, Свічадо. 1998. 300 с.
2. Черенков М. Європейська Реформація та український євангельський протестантизм. Генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності. Одеса: Христ. просвіта, 2008. 566 с.
3. Сергійко В. Соціально-етичне вчення християнства: тенденції розвитку, конфесійні особливості: дис. к.філос.н.: [спец.] 09.00.11 «Релігієзнавство»; ІФ НАНУ. К., 2003.
4. Зубкова Ю. Еволюція соціального вчення католицької церкви у 60–70-ті рр. XX ст. та механізм його реалізації. Український історичний журнал. 2002. № 6. С. 61–76.
5. Панько О. Особливості соціальної роботи релігійних організацій: соціально-філософський аналіз. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 2022, 5 (2). С. 65–75.
6. Baker, C., Beaumont J. (2011). Postcolonialism and Religion: New Spaces of «Belonging and Becoming» in the Postsecular City. *Postsecular Cities: Space, Theory and Practice*. — URL: https://www.academia.edu/16727552/Postsecular_Cities_space_theory_and_practice.

7. Crisp B. (2013). If a holistic approach to social work requires acknowledgement of religion, what does this mean for social work education? Promoting Health and Well Being in Social Work Education. URL: https://www.academia.edu/34365397/If_a_holistic_approach_to_social_work_requires_acknowledgement_of_religion_what_does_this_mean_for_social_work_education14/.

8. Nistor P. (2019). Social Services Offered by Faith-based Organizations in the Post-Secular Society. Postmodern Openings. URL: <https://doi.org/10.18662/po/95> та ін.

9. Sandu A. (2013). Deconstruction of Charity. Postmodern ethical approaches. Journal For the Study of Religions and Ideologies. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.academia.edu/81796368/> С. 79.

10. Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

11. У Харкові відправили під домашній арешт керівників центрів для наркозалежних // Укрінформ. 2021, 19 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3299529-u-harkovi-vidpravili-pid-domasnij-arest-kerivnikiv-centriv-reabilitacii-narkozaleznihtn.htm>.

12. Керівник реабілітаційного центру спростовує катування наркозалежних. ТСН. 2017, 31 березня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kerivnik-reabilitacijnogo-centru-sprostovuye-katuvannya-narkozaleznihtce-trudoterapiya-906110.html> та ін.

13. Альтернатива інтернатам: у Львові при УКУ восьмий рік працює унікальний будинок для людей з інвалідністю. Український католицький університет, 2021, 15 червня. URL: <https://ucu.edu.ua/news/alternatyva-internatam-ulvovi-pry-uku-vosmyj-rik-pratsyuje-unikalnyj-budynok-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/>.

14. Будинок престарілих з європейськими стандартами облаштувала релігійна громада на Вінниччині ЄС РІСУ, 2016, 18 квітня. URL: https://risu.ua/budinok-prestarilih-z-yevropeyskimi-standartami-oblashtuvala-religiyna-gromada-na-vinnichchini_n79042 та ін.

15. Дитбудинок при Вознесенському монастирі в Банчених (400 вихованців). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KNrKqLURS6s>.

16. Як у Калуші священник опікується сиротами. МІСТО, 2019, 23 липня. URL: <https://mi100.info/2019/07/23/yak-u-kalushi-svyashhenyk-opikuyetsya-syrotamy-foto/>.

17. Соціальна концепція мусульман України. Офіційний сайт ДУМУ «Умма». URL: <https://umma.in.ua/ua/node/1890>.

18. Основи соціального вчення Церкви Адвентистів Сьомого Дня в Україні. К.: Джерело життя. 2004. 215 с.

19. Компендіум Соціальної доктрини Церкви. К., 2008. 565 с. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_uk.pdf.

20. Див.: Майдан і Церква. Упорядники О.Филипович і О.Горкуша. К. 2015. 656 с.

21. Денисенко А. Майдан і Церква: досвід духовної взаємодії. РІСУ, 2015, 23 листопада. URL: https://risu.ua/maydan-i-cerkva-dosvid-duhovnoji-vzayemodiji_n77081 та ін.

22. Див., напр.: Рада Церков завершила адвокаційний візит до Бразилії. Офіційний сайт ВРЦіРО, 2024, 25 травня. URL: <https://vrciro.ua/ua/events/ussro-completes-advocacy-visit-to-brazil>.

23. Закон України «Про Службу військового капеланства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20>.

24. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2023 (Інформаційні матеріали). URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya-F.pdf>.

25. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. К.: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. 80 с.

6.2. СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ СПІЛЬНОСТІ

(Полєхіна, Вікторія)

Моральне і культурне оновлення суспільства, політичні і економічні перетворення зумовлюють процес духовного відродження, викликають потребу у вдосконаленні всіх ланок життя, особливо навчання та виховання молоді, її соціальної адаптації. Це створює, по суті, нові соціально-педагогічні умови роботи тих соціальних інститутів, що займаються підготовкою молоді до життя, ефективності її соціалізації.

Серед інших в означеному контексті заслуговує на увагу сім'я — одна із найдавніших форм спільності людей. Це середовище формування та розвитку особистості, в якому здійснюється соціальне відтворення населення та способу його життя, — є середовищем формування й розвитку особистості.

Соціальна політика щодо підтримки молоді сім'ї визначена у Конституції України, Сімейному кодексі України та у ряді законів, постанов Кабінету Міністрів України, в яких розкриваються ідеї утвердження почуття обов'язку батьків, дітей, забезпечення кожної дитини належним сімейним вихованням тощо.

Проблема підготовки молоді до створення сім'ї знаходиться у полі зору науковців різних галузей. Молода сім'я, особливості її функціонування і розвитку досліджувались соціологами (Н. Головатий,

І. Демент'єва, І. Кон, Н. Юркевич та ін.), демографами (А. Антонов, В. Медков), психологами (Т. Андреева, О. Бодальов, О. Бондарчук, І. Гребенніков, С. Ковальов, Б. Шапіро тощо), соціальними педагогами (Т. Алексеєнко, Т. Голованова, Л. Гридковець, А. Капська, В. Кравець, В. Кузь, В. Постовий та ін.).

Зміст, форми, методи, умови і проблеми підготовки молоді та молодшої сім'ї до сімейного життя розкриваються у дослідженнях А. Алексеєнко, Т. Говорун, І. Кона, І. Трубавіної та ін.

Аналіз наукової літератури з формування психолого-педагогічних аспектів батьківства у молоді показав, що існує велика кількість досліджень щодо змісту, форм, методів підготовки до усвідомленого виконання батьківських ролей молоддю та молодшою сім'єю.

Соціальна робота з сім'єю — це система взаємодії соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, яка спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення її можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Соціальна робота з молоддю відрізняється складністю чіткого визначення об'єкта її діяльності. По-перше, через відсутність чіткого визначення вікових меж молоді (як соціально-демографічної групи), які історично і соціально обумовлені і даний час включають період від 14 до 35 років. Встановлення вікових меж завжди умовно та індивідуально, а також залежить від географічних, регіональних, національних, історико-культурних (традиції і звичаї народів) і навіть політичних чинників. Особливо це відноситься до періодів дорослішання. У сучасному суспільстві перехід від дитинства до дорослості, тобто молодість, підрозділяється на два етапи: підлітковий вік і юність (ранню і пізню). Хронологічні межі цих вікових груп визначаються абсолютно по-різному. Згідно ж ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [3], молодь, молоді громадяни — це громадяни України віком від 14 до 35 років.

Молодь — соціально-диференційована соціально-демографічна група, котрій притаманні специфічні психологічні, фізіологічні та культурні властивості. Ці властивості визначаються не лише віковими особливостями, але й тим, що соціально-економічне, соціально-політичне становище молоді, її духовний світ, система ціннісних орієнтацій перебувають на стадії становлення.

Молодь — це соціально-демографічна група, що переживає період становлення соціальної зрілості, адаптації до світу дорослих і майбутні зміни. У цей період людина переживає важливий етап сімейної і позасімейної соціалізації, процес становлення особистості, навчання, засвоєння цінностей, норм, установок зразків поведінки, прийнятих у даному суспільстві. Згідно Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодь — громадяни України віком від 14 до 35 років [1].

Поняття «молодь» значною мірою базується на врахуванні особливостей психологічного розвитку людини. За даними вчених приблизно з 14 років молода особа починає усвідомлювати власні соціальні права, місце в суспільстві, своє призначення. До 18 років практично завершується формування основних психофізичних особливостей людини, а до 24 припиняються процеси росту людського організму і формується соціальний статус особи, що передбачає, наприклад, в умовах України здобуття до цього віку освіти і певного фаху, проходження обов'язкової військової служби і набуття певного трудового і життєвого досвіду.

Відповідно до цього, життя молододі людини умовно поділяється на кілька *періодів*, зокрема деякі вчені вирізняють *три основні*: так званий період пошуку; протягом другого періоду молода людина інтегрується в суспільство; третій період розпочинаються інтенсивна творча праця молододі людини, завершується її соціалізація та становлення (коли, здебільшого, обрано фах, здобуто освіту, набуто професійних навичок, створено сім'ю, є власне житло).

Молодість — це не тільки біологічний, але й соціальний процес, що діалектично пов'язаний саме з відновленням суспільства як у демографічному, так і соціальному плані. Тобто молодь є не просто об'єктом — спадкоємцем матеріальних і духовних багатств суспільства, але й суб'єктом — перетворювачем суспільних відносин.

Визначити сутнісні риси молоді можна як через виокремлення основних етапів соціалізації особистості, так і через виявлення характеристик, притаманних різним групам молоді. У першому випадку може йтися про час повноліття, настання правової відповідальності, початок трудової діяльності, створення сім'ї, досягнення соціально-економічної незалежності від батьків та ін. У другому — передбачається розподіл молоді на внутрішньовидові групи, кожна з яких має власні специфічні характеристики.

Суттєвою рисою молоді є те, що значна її частина не має власного соціального статусу, перебуває на стадії «статусного мораторію»,

характеризується або попереднім соціальним статусом, тобто соціальним положенням батьків, або своїм майбутнім статусом, пов'язаним із професійною підготовкою. Молодь входить у життя в умовах уже чинних соціальних інститутів, які не завжди відповідають її потребам, що призводить до виникнення криз і конфліктів [1].

Важливим питанням є визначення вікових параметрів молоді. Вони залежать як від історичних особливостей, традицій, так і від рівня соціально-економічного розвитку країни: нижня межа визначається біологічною, статевою зрілістю; верхня — визначається з огляду на юридичне повноліття, закінчення навчання, здобуття професії, одруження та набуття економічної незалежності.

Визначення поняття «молодь» важливе не тільки для вироблення єдиного підходу до встановлення вікових меж молоді, а й для з'ясування питання про сутність молоді, її місце у соціальній структурі суспільства, соціальних показників, в яких відображається специфіка соціального статусу молоді [2, с. 6].

Молодь як соціальна спільнота — це сукупність людей молодого віку в усіх сферах їхньої діяльності й виявах їхнього духовного життя. Більш коректним є поділ молоді на внутрішні групи за соціально-професійними та віковими ознаками у взаємодії з їхнім духовним світом і поведінкою. Такий підхід дає змогу адекватніше аналізувати окремі контингенти молоді під час емпіричних соціологічних досліджень [7, с. 116–120].

Як специфічна соціально-демографічна група суспільства молоді визначається не лише віковими межами, а й тим, яке місце вона посідає в соціальній структурі суспільства, а також особливостями соціального розвитку. Молоді притаманні основні та другорядні особливості. До основних належать: фізіологічні, психологічні, вікові й соціальні характеристики. Другорядні пов'язані з основними і виявляються залежно від суспільно-корисної діяльності, місця проживання, соціального статусу людини тощо [3].

У житті молодої людини умовно можна виділити три основних періоди: період пошуку — коли молода людина сама для себе визначає та приймає рішення стосовно навчання і сфери професійної діяльності; період інтеграції в суспільство — пов'язаний із першими роками професійної діяльності; період інтенсивної творчості та продуктивної діяльності [3].

Для реалізації соціальної роботи з молоддю сім'єю Українським державним центром ССМ (соціальних служб для молоді) розроблено

програму діяльності центрів соціальних служб для молоді по соціальній роботі з молоддю сім'єю в Україні, обов'язковою для виконання всіма центрами ССМ. Згідно із програмою визначені 4 основні напрями роботи соціальних служб з молоддю сім'єю: підготовка молоді до сімейного життя; робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків; допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання; соціальна реабілітаційна робота з сім'єю.

Розроблена система роботи з молоддю сім'єю сприяє удосконаленню соціальної роботи з усіх напрямів. Розглянемо кожен з них окремо.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічні, юридичні, економічні, медичні знання з питань становлення особистості, розвитку комунікативних навичок, формування статево-рольової ідентифікації, корекції особистих проблем, духовного виховання, створення власного іміджу, знання медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики цих захворювань, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, народження здорових дітей тощо.

Робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків — це діяльність центрів ССМ по удосконаленню взаємостосунків у сім'ї, профілактиці дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, реалізації програми планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, формування здорового способу життя сім'ї, організація її вільного часу, допомога в організації сімейного господарювання та побуту, створення іміджу кожної сім'ї, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, надання соціальної допомоги, соціальний патронаж різних за типами неблагополучних сімей, благодійні акції та допомога малозабезпеченим, багатодітним сім'ям та ін.

Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у наданні допомоги у вирішенні складних питань родинної педагогіки. Це підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей, юридичні проблеми цих взаємостосунків.

Соціальної допомоги потребують неповнолітні та самотні матері, неблагополучні сім'ї, сім'ї з дітьми-інвалідами, прийомними

усиновленими дітьми, вихователі дитячих будинків сімейного типу, сім'ї, в яких виховуються «важкі» діти, а також обдаровані діти, сім'ї із нестандартними дітьми, де дитина зазнала різного виду насильства (фізичного, психічного, сексуального) та ін.

Питання сімейної психотерапії (соціальна реабілітаційна робота з сім'єю) найбільш складний напрям діяльності центрів соціальних служб для молоді. Подружня психотерапія має індивідуальний характер і зорієнтована на подружню пару та її проблеми. Вона допомагає досягти гармонії у взаємостосунках, врегулювати подружні взаємини.

Робота у цьому напрямі передбачає соціальну реабілітацію сімей і дисгармонію у сімейних взаємостосунках, наявністю конфліктних ситуацій, де члени сім'ї зловживають алкоголем наркотичними речовинами, мають різні види нервових захворювань, що створює загрозу для стабільності сім'ї. Існують сім'ї, які потребують соціально-психологічної допомоги їй внаслідок тимчасових або затяжних труднощів (серйозні тривалі захворювання членів сім'ї, майнові втрати, нервово-психічні захворювання, різні конфлікти серед подружніх пар та ін.)

По всіх напрямках соціальної роботи з молоддю сім'єю центри ССМ систематично друкують матеріали у місцевій пресі, рекламують роботу, ведуть тематичні передачі по телебаченню.

До теперішнього часу склалися чотири основні форми державної допомоги сім'ям, які мають дітей:

1) грошові виплати сім'ї на дітей і у зв'язку з народженням, утриманням та вихованням дітей (допомоги і пенсії);

2) трудові, податкові, житлові, кредитні, медичні та інші пільги сім'ям з дітьми, батькам і дітям;

3) безкоштовні видачі родині і дітям (дитяче харчування, ліки, одяг і взуття, харчування вагітним жінкам та ін.);

4) соціальне обслуговування сімей (надання конкретної психологічної, юридичної, педагогічної допомоги, консультування і т.д.) [5, с. 40].

Основними принципами соціальної роботи з молоддю сім'єю є:

– пріоритет прав та інтересів дитини, забезпечення всебічного розвитку і повагу до її людської гідності;

– повагу прав батьків, об'єктивна і компетентна оцінка ситуації в сім'ї з боку соціальних служб;

– дотримання конфіденційності з боку соціальних працівників при роботі з молоддю сім'єю за умови відсутності ризику насильства над дітьми;

- обґрунтоване використання влади і контролю;
- облік несприятливих факторів в молодій сім'ї, підхід із позиції ризику і т.д. [4, с. 232].

Визначальне значення в забезпеченні життєдіяльності молодих сімей відіграє державна економічна і соціальна політика, від якої залежать зайнятість населення в сферах суспільної праці, добробут і доходи молодих сімей.

Пріоритет у соціальній роботі з молоддю належить центрам соціальних служб для молоді, які здійснюють соціальну профілактику, соціальний патронаж, соціальну реабілітацію, надають соціально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-медичну, соціально-правову, інформативно-консультативну, сихотерапевтичну допомогу та підтримку молодому подружжю для поліпшення його життєдіяльності [6, с. 61].

Отже, діяльність центрів соціальних служб для молоді з реалізації такого напрямку роботи, як соціальна підтримка молоді сім'ї, має чітку розроблену програму, в якій закладено основний зміст, форми і методи роботи. Соціальна робота з молодими сім'ями є одним з важливих напрямів соціальної роботи з молоддю, ґрунтується на засадах нормативно-правової бази соціального захисту населення, обґрунтована нагальними потребами суспільства щодо формування соціально-відповідальної особистості.

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 01.01.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>
2. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія молоді» для студентів спеціальності «Соціологія». Укл.: Мачуліна І. І.: ДДТУ, 2013. 92 с.
3. Молодь як специфічна соціальна група суспільства. — Режим доступу: <https://studopedia.org/8-235433.html>
4. Рудкевич І.В. Соціальний захист людини як пріоритетна функція держави / І. В. Рудкевич // Державне управління та місцеве самоврядування: тези X Міжнар. наук. конгресу, 26 берез. 2010 р. / Національна академія державного управління при Президенті України, Харківський регіональний інститут державного управління. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. С. 231–232.
5. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
6. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 352 с.
7. Теремко С. Соціологія : Навчальний посібник / С. Теремко. Київ : Лібра, 2001. 224 с.

6.3. ТАК ЗВАНА АНАФЕМА МОСКОВСЬКОЇ СЕКТИ «РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА» ПРОТИ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ ІВАНА МАЗЕПИ ЯК МАНІПУЛЯТИВНИЙ СПОСІБ БОРОТЬБИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

(Бедь, Віктор)

Понад триста років московськими політичними і церковними колами, всупереч догматичному вченню та канонічного права Православної Церкви, поширюється принизлива інформація про те, що нібито Іван Мазепа, Гетьман України, був підданий церковній «анафемі» за зраду московського царя-імператора Петра І.

Маючи на меті утвердити московсько-ординську імперську ідеологію «руського міра», російські правителі та їхні церковні сподвижники з Московського патріархату, від часів правління московського царя-імператора Петра І та до сьогоднішнього президента Російської Федерації комуніст-кадебіста Володимира Путіна, всіляко намагалися і продовжують намагатися очорнити славне ім'я Івана Мазепи, видатного українського політичного, державного та військового діяча, Гетьмана України (1687–1709), покровителя і благодійника Української Православної Церкви, борця за національну і державну незалежність України в другій половині XVII — на початку XVIII століть, праведника.

Щоб дати правильну відповідь на запитання, чи була чинною виголошена 12 листопада 1708 року Патріаршим місцєблєститєлем Російської Православної Церкви митрополитом Рязанським Стефаном Яворським за наказом московського царя-імператора і безбожника Петра І так звана *анафема* на адресу Гетьмана України Івана Мазепи, — слід бодай коротко оглянути події українського державно-політичного життя, віхи діяльності Гетьмана України Івана Мазепи та особливості канонічно-правового статусу Української Православної Церкви у другій половині XVII — на початку XVIII століть.

Сьогодні, в умовах віроломної широкомасштабної військової агресії путінсько-гундяєвської Російської Федерації проти української нації, Держави Україна та Православної Церкви України (2014–2023), особливого значення набуває необхідність правдивого висвітлення історії життя й діяльності Івана Мазепи, Гетьмана України, його місця і ролі у боротьбі за утвердження національної і державної незалеж-

ності України в другій половині XVII — на початку XVIII століть. Водночас питання так званої московської церковної *анафем* щодо Івана Мазепи є актуальним і для Православної Церкви України як правонаступниці Української Автокефальної Православної Церкви та Української Православної Церкви Київського патріархату, які зазначену «анафему» ніколи не визнавали, оскільки згідно з догматичним ученням Православної Церкви й канонічного права вона не є чинною з моменту її виголошення.

Іван Мазепа і його епоха

4 серпня 1687 року, коли український народ переживав українські важкі політичні та економічні наслідки від періоду так званої великої руїни, Іван Степанович Мазепа був обраний Гетьманом України (разом з цим Гетьманом як Лівобережжя, 1687–1709 рр., так і Правобережжя, 1704–1709 рр.) і пробув главою Держави Україна незмінно впродовж двадцяти двох років. Походив Іван Мазепа зі шляхетського роду Мазеп-Колединських герба Курч із Київщини, згодом був проголошений і князем Священної Римської імперії (1707–1709). Іван Мазепа входив у число найосвіченіших і висококультурних правителів Європи свого часу. Освіту він здобув у Києво-Могилянській академії, після чого продовжив навчання на Заході. Він відвідав Голландію, Німеччину, Францію та Італію. Потім служив при польському королівському дворі. Гетьман володів польською, німецькою, італійською та російською мовами, міг спілкуватись на французькій, голландській і татарській мовах. Добре знав латинь.

За характеристиками його сучасників в Україні та за її межами, Гетьман України Іван Мазепа мав природний хист державного діяча і вправного дипломата, був, безсумнівно, відданим патріотом української нації та охоронцем української державності. Майже двадцять років Гетьман Мазепа був послідовним і вірним політичним та військовим союзником Московського царського престолу, саме рівноправним військово-політичним союзником, а не підданим московського царства. Водночас Україна зберігала свою державність і незалежність в управлінні та територіальну цілість і суверенітет. Так, коли Іван Мазепа зрозумів, що Петро I, як великий московський самодержавець, буде велику імперію і тому ставить собі за мету зліквідувати державну незалежність України та гетьманське управління в ній, Гетьман України був вимушений переглянути основи військово-політичних відносин із московією. За таких нових геополітичних

умов, які загрожували збереженню української державності, Іван Мазепа як Гетьман України приймає правильне політичне рішення про необхідність укладення нового військово-політичного союзу з могутньою на той час Швецією на чолі із молодим королем Карлом XII. Це був крок політичного діяча і керманича України, зроблений в інтересах збереження її державності та незалежності. Та сталося не так, як було задумано. Поразка шведських та українських військ у битві з московськими військами під Полтавою обернулася перемогою для Московського царства з подальшим утворенням її імперської державності й поразкою для України, її розділенням, втратою незалежності та територіальної цілісності на тривалий час — понад триста років поспіль.

Іван Мазепа і Православна Церква

Перебуваючи при гетьманській владі, Іван Мазепа дбав про розвиток Православної Церкви в Україні й увійшов у її історію як один із найбільш щедрих жертводавців свого часу. Між Українською Православною Церквою та Іваном Мазепою ніколи не існувало жодного непорозуміння чи конфлікту. Не впадав Гетьман України також ні в церковні розколи, ані в ересі. І ці факти є незаперечними. За його власні кошти (і мова йде не про один мільйон золотих) або за його сприяння в Україні було збудовано і відновлено десятки храмів, монастирів, лікарень та шкіл. Наприклад, у Лаврському храмі Різдва Пресвятої Богородиці у Києві, збудованому на кошти Івана Мазепи, й по сьогодні відправляють богослужіння. Особливу увагу, опіку та матеріальну підтримку Іван Мазепа надавав Києво-Печерській лаврі. Одночасно він був великим благодійником і жертводавцем для православних за межами України, зокрема Константинопольської Православної Церкви, на Святій Землі (у Палестині) та Святій горі Афон (на території сучасної Греції).

Українська геополітика та церковне питання в Україні у другій половині XVII — на початку XVIII століть

Незважаючи на здобуту перемогу в російсько-шведській битві під Полтавою (27.06.1709), яка одночасно стала й російсько-українською війною, московський цар Петро I, що почував себе вже не просто самодержавцем московського царства, а імператором великої і неподільної нової Російської імперії (не плутати з історичною Руссю-Україною), зрозумів, що український народ не відмовився і не від-

рікся від свого природного права на збереження незалежності своєї Держави Україна. Зрозумілим було і те, що доти, поки Україна зберігатиме незалежну гетьманську владу, носії якої є прямими спадкоємцями історичної державної влади Русі та вільно обираються українським козацтвом, мріяти про входження України до складу нової Російської імперії є справою даремною. Тож аби зломити український національний дух і національну самосвідомість, для московського царя Петра I було замало перемоги під Полтавою, жорстокого масового знищення українського козацтва, духовенства та мирного населення, що підтримували незалежність Держави Україна та свого правителя — Гетьмана України Івана Мазепу, цілковитого руйнування, пограбування та знищення козацької столиці Батурина. Необхідно було більшого: морального приниження і духовного пригнічення глибоко віруючого православного українського люду, щоб на століття породити в українській нації та її нащадків відчуття провини у нібито зраді «Божого помазаника» — московського царя, а відтак нібито й самої Святої Православної Церкви. Тож саме ці політичні фактори і лягли в основу інсинуації відсторонення від влади і так званого відлучення від Церкви Гетьмана України Івана Мазепи за наказом московського царя і безбожника Петра I.

Водночас доцільно звернути увагу на таке:

1. На період гетьманського правління Івана Мазепи Держава Україна перебувала у військово-політичному союзі з Московським царством, проголошеному ще за Гетьмана України Богдана Хмельницького (1654) та надалі оформленому письмовим договором за правління Гетьмана України Юрія Хмельницького (1659). Згідно з цим військово-політичним союзницьким договором Україна не зрікалася своєї державної незалежності та не позбавлялася своїх суверенних прав, мала свою систему державного управління й порядок її формування, власні судоустрій, армію, грошову одиницю та проводила власну міжнародну дипломатичну політику. Населення українських земель належало до підданства Гетьманської Держави Україна, а не Московського царства. Тож як Гетьман України Іван Мазепа, так і українське населення були підданими не Московському царю, а підданими Гетьманської України, а окремі з них, на договірних засадах, перебували тільки на службі у Московського царя. Водночас окремі представники Гетьманської Держави Україна перебували і на службі у Шведського та Польського королів, Турецького султана (на службі, а не в рабстві). Разом з цим Держава Україна

мала як союзницькі, так й інші міжнародні договори з багатьма державами світу, а не виключно з Московським царством. Такі були геополітичні реалії, в яких опинилась Україна в другій половині XVII — на початку XVIII століть. І цей тогочасний український геополітичний фактор є надзвичайно важливим для правильного розуміння вищезазначеної проблеми. Відповідно, Гетьман України Іван Мазепа був не прямим підданим московського царя Петра I, а його рівноправним військово-політичним союзником, залишаючись одночасно суверенним правителем незалежної Держави Україна.

2. Після перепідпорядкування у 1686 році Української Православної Церкви (з центром Митрополії у Києві та духовній єдності з Константинопольським патріархатом) Російській Православній Церкві, всупереч нормам канонічного права, українські православні, їхнє духовенство і єпископат опинилися в церковно-духовному полоні Московського патріархату. Водночас до 1721 року Українська Православна Церква з центром Митрополії у Києві канонічно зберігала свій автономний статус самоуправління і не підлягала прямому підпорядкуванню ні Московському патріархату, ні Московському царю.

3. Згідно з догматичним ученням Православної Церкви та нормами канонічного права, Церква не має права і не повинна порушувати встановлений церковний порядок щодо самоорганізації свого церковного життя та самоуправління. Відповідно, політична влада держави не має права втручатися у внутрішні справи Церкви та насаджувати свою політичну волю церковній ієрархії.

**Догматичні та канонічні підстави визнання недійсності
так званої анафеми московської секти
«Російська Православна Церква»
щодо Івана Мазепи, Гетьмана України**

Зважаючи на догматичне вчення і положення норм канонічного права Православної Церкви, так звана *анафема* Російської Православної Церкви щодо Івана Мазепи, Гетьмана України, є недійсною з моменту її виголошення 12 листопада 1708 року з огляду на вказані нижче підстави.

По-перше, слід зазначити, що таке суворе покарання, як відлучення від Православної Церкви можливе тільки за вкрай важкі злочини перед Святою Церквою Христовою, якими можуть бути: свідоме створення глибоких церковних розколів та впадання в засуджену Церквою ересь. Чи був православний Іван Мазепа розкольником в церковно-

му житті, а чи впадав у ересь? Однозначно, ні. Це твердження є за своєю суттю та історичною правдою аксіомою, яку впродовж століть ніхто не намагався і не намагається спростувати чи поставити під сумнів. Як сам Іван Мазепа, так і його рід були глибоко віруючими православними, зокрема його мати Марина Мазепа (удовівши) прийняла чернечий постриг із іменем Марія Магдалина і стала ігуменею Києво-Печерського Вознесенського і Глухівського Успенського дівочих монастирів, чернечий подвиг несла і рідна сестра Гетьмана — Олександра.

По-друге, порушене питання щодо можливості застосування анафеми стосовно того чи іншого вірника Церкви Христової повинно виходити із лона самої Церкви, до якої він належить, й ухвалюватися соборно. Особливо ретельно цього порядку слід дотримуватись у тих випадках, коли мова йде про державних правителів, яким, зокрема, і був Гетьман України Іван Мазепа. Адже державний правитель є не тільки простим громадянином своєї держави та вірником Церкви, але й символом державної влади та визнаним й офіційним представником всього народу, що входить до складу тієї чи іншої держави, а відтак — «Божим помазаником». Поспішність, помилковість чи недотримання догматичного вчення та норм канонічного права Православної Церкви в питаннях накладення анафеми на державного діяча може призвести до руйнування християнського миру, взаємозлагоди і спокою як у самій державі, так і в самій Церкві Христовій та призвести до породження нових розколів та ересі.

Чи ініціювала питання про накладення анафеми на Івана Мазепу Українська Православна Церква з центром Митрополії у Києві чи Російська Православна Церква? Історичні джерела дозволяють нам дати однозначну та впевнену відповідь на це запитання — ні. Ініціатором відлучення Івана Мазепи від Російської Православної Церкви виступив його політичний супротивник, правитель іншої держави — московський цар і безбожник Петро I, що не відповідає догматичному вченню та нормам канонічного права Православної Церкви.

31 жовтня 1708 року московський цар і боговідступник Петро I звертається з посланням до Патріаршого місцезблестителя Російської Православної Церкви митрополита Рязанського Степана Яворського в якому наказує (навіть не просить): «Того ради извольте онаго (Івана Мазепу — В. Б.) за такое ево дело публично в саборной церкви проклятию предать». Тож, як бачимо, ні Українська Православна Церква з центром Митрополії у м. Київ, ні навіть Російська Православна

Церква та ієрархія не ініціювали анафемування Івана Мазепи, Гетьмана України, оскільки для цього не було жодних канонічних підстав.

По-третє, від підписання акта про нібито обрання нового Гетьмана України (проведеного в листопаді 1708 року під примусом московського царя Петра I в Глухові) та проведення так званого *анафемування* Івана Мазепи відмовився Митрополит Київський, Галицький і всієї Малої Русі Йоасаф Кроковський. До того ж так звана *анафема* щодо Івана Мазепи, Гетьмана України, ніколи не визнавалася і не визнається жодною іншою Помісною Православною Церквою у світі, окрім так званої Російської Православної Церкви.

Разом з цим варто зауважити те, що й самою Російською Православною Церквою так звана *анафема* стосовно Івана Мазепи ніколи не ухвалювалася соборним рішенням цієї релігійної організації, як цього у таких випадках вимагають норми канонічного права. Отож її неканонічне виголошення 12 листопада 1708 року залишається цілкомити на совісті Патріаршого місцеблюстителя Російської Православної Церкви митрополита Рязанського Стефана Яворського та тих окремих архієреїв Московського патріархату, які розіслали від свого імені відповідні послання до православних вірників Московського царства та України на вимогу Московського царя і боговідступника Петра I.

По-четверте, згідно з правилом III святого Кирила, архієпископа Олександрійського (близько 377–444 рр.), будь-який «чин», що вчиняється архієреєм «через страх або під погрозами», є нечинним із моменту його вчинення. У випадку із Іваном Мазепою тільки відверто упереджена людина може стверджувати, що з боку московського царя і боговідступника Петра I не було прямого втручання у внутрішньоцерковні справи та грубого політичного примусу щодо спонукання окремих архієреїв Російської Православної Церкви проголосити у неканонічний спосіб так звану *анафему* Гетьману України. Відповідно, за таких умов ця «*анафема*», згідно з нормами канонічного права, є недійсною з моменту її проголошення.

Окрім того: в 1801 році чин Православ'я Російської Православної Церкви був суттєво скорочений, в ньому перераховувались тільки самі ересі, без нагадування імен єретиків, а ім'я Івана Мазепи згадувалось серед імен «державних злочинців» (хоча як підданий України та її Гетьман, держаним злочинцем перед своєю державою він ніколи не був; до того ж це знову ж таки політичний, а не канонічний аспект питання); у редакціях чинів Православ'я Російської Православної Церкви 1850 року (Московському) та 1869 року (Санкт-Петербурзько-

му) за рішенням російського Святішого урядуючого синоду ім'я Івана Мазепи було вилучено з переліку «державних злочинців»; із другої половини XIX століття мали місце випадки звернень із боку української інтелігенції, що перебувала на російській імперській службі, з вимогою розв'язати питання щодо зняття прокляття з Гетьмана України Івана Мазепи. Навіть Московський імператор Микола I, перебуваючи в Україні, звернув увагу на абсурдність положення, коли в українських православних храмах щодня молилися за спокій душі Івана Мазепи, Гетьмана України (як ктитора цих храмів), а в неділю Православ'я, за вказівкою імператорів Російської імперії та ієрархії Російської Православної Церкви, його проклинали.

По-п'яте, з відновленням Патріаршого устрою в Російській Православній Церкві, який, у супереччя церковним канонам, був ліквідований московськими царем-імператором і боговідступником Петром I у 1721 році, після падіння царського самодержавства в Російській імперії (лютий 1917 р.) у Москві розпочав роботу Помісний Собор Російської Православної Церкви (1917–1918 рр.). 27 лютого 1918 року Собор вніс зміни до чину Православ'я, вилучивши з його тексту згадки про тих, що виступали проти російських царів. Таким чином, цим соборним рішенням Помісного Собору Російської Православної Церкви було скасовано всі «політичні» анафемування, що були введені й проголошені за часів правління московського царя-імператора і боговідступника Петра I та інших російських монархів. 10 липня 1918 року за часів правління Гетьмана України Павла Скоропадського (вихідця із царського роду) на Софійській площі в Києві з відома Святішого Тихона, Патріарха Московського і всієї Росії, з благословення митрополита Київського Антонія на чолі з єпископом Черкаським Назарієм (вихідцем із дворянського роду, колишнім ченцем Києво-Печерської лаври) духовенством було відправлено прилюдну поминальну панахиду за спочилим у Бозі Гетьманом України Іваном Мазепою, що є свідченням того, що для її відправлення не вбачалося жодних канонічних перепон.

На жаль, подальша окупація та розділення України московським комуністично-радянським окупаційним режимом Союзу РСР/КПРС на кілька десятиліть відкинули нормальний процес відродження і розвитку нашої Держави Україна та Української Церкви. З метою поширення новітньої московсько-ординської імперської ідеології «руського міра» й придушення прагнень української нації до відновлення своєї державної незалежності ім'я Івана Мазепи і надалі, вже в комуністично-радянській історіографії, піддавалося шельмуванню

та прокляття, зокрема через підконтрольний Комуністичній партії Радянського Союзу та Комітету державної безпеки Союзу РСР Московський патріархат. Така ж ганебна й безпідставна політика щодо очорнення славного імені Івана Мазепи, Гетьмана України, проводиться в Російській Федерації і на сьогодні, за правління комуністичного тоталітарного режиму Володимира Путіна та керманича Російської Православної Церкви Патріарха Кирила Гундяєва.

По-шосте. Не можна не зазначити й те, що жодна Помісна Православна Церква у світі, окрім неканонічної Російської Православної Церкви, в особі окремих її архієреїв, ніколи не анафемувала Івана Мазепу і не заявляла про те, що визнає таку анафему. На могилі Гетьмана України Івана Мазепи (на території Румунії) місцеве православне духовенство завжди звершувало по ньому заупокійні богослужіння. А 17 лютого 1933 року і Синод Помісної Автокефальної Православної Церкви в Польщі (тоді ця Церква охоплювала й частину сучасної України) постановив, що дозволяє і благословляє відправляти богослужіння за упокій душі Гетьмана України Івана Мазепи.

Посмертне молитовне вшанування світлої пам'яті Івана Мазепи, Гетьмана України, незмінно проводилося ієрархією та духовенством Української Автокефальної Православної Церкви (1917–2018), Української Православної Церкви Київського патріархату (1992–2018) та духовенством Ужгородської української богословської академії УПЦ МП (2002–2014), а з 15 грудня 2018 року проводиться ієрархами й духовенством Православної Церкви України.

Виходячи із вищевикладеного та зважаючи на догматичне вчення та положення норм канонічного права Православної Церкви, так звана *анафема* московської (і неканонічної!) секти «Російська Православна Церква» щодо Івана Мазепи, Гетьмана України, від 12 листопада 1708 року, що була виголошена одноособово Патріаршим місцеблюстителем Російської Православної Церкви митрополитом Рязанським Степаном Яворським та надалі окремо взятими московськими церковними ієрархами за наказом московського царя і безбожника Петра I, — є недійсною з моменту її виголошення і є, по суті, маніпулятивним знаряддям боротьби московитів проти української державності.

Список використаних джерел та літератури

1. Ректор УУБА Віктор Бедь: «Анафема» гетьману Івану Мазепі з точки зору канонічного права не є чинною. Закарпаття.net.ua, 05 червня 2009. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/41381-Rektor-UUBA-Viktor-Bed-Anafema-hetmanu-Ivanu-Mazepi-z-tochky-zoru-kanonichnoho-prava-ne-ie-chynnoiu>

2. Повість про правду і кривду: з історії про анафему Мазепи. Релігія в Україні, 04 червня 2009. URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/517-povist-pro-pravdu-i-krivdu-z-istoriyi-pro-anafemu.html>

3. Гетьман Мазепа і місцеблюстителі патріаршого престолу. Релігія в Україні, 19 травня 2010. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/4578-getman-mazepa-i-miscebyustitel-patriarshogo-prestolu.html

4. Мацьків Теодор. Справа княжого титулу гетьмана Івана Мазепи. Релігія в Україні, 11 жовтня 2011. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/12392-sprava-knyazhogo-titulu-getmana-ivana-mazepi.html

5. Іван Мазепа: «Візьміться всі за руки!..» Передвиборча програма гетьмана. Релігія в Україні, 28 лютого 2012. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/15054-ivan-mazepa-vizmitsya-vsi-za-ruki-peredviborcha-programa-getmana.html

6. В УПЦ заперечують чинність анафеми на гетьмана Івана Мазепу і моляться за його упокій. Релігія в Україні, 21.03.2013. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/21220-v-upc-zaperechuyut-chinnist-anafemi-na-getmana-ivana-mazepu-i-molyatsya-za-jogo-upokij.html

7. Тарапон О. Мазепа Іван // Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. С. 468. — 912 с. ISBN 978-966-2464-48-1

8. Korrespondent.net. В УПЦ МП нагадали, що анафема на гетьмана Івана Мазепу недійсна (рос.). Кореспондент. net, 22 березня 2013. URL: <https://web.archive.org/web/20131002220248/http://ua.korrespondent.net/ukraine/events/1529738-v-upc-mp-nagadali-shcho-anafema-na-getmana-ivana-mazepu-nedijsna>

9. Архимандрит УПЦ МП доказывает отсутствие анафемы на Мазепу. Обозреватель. Обозреватель, 22 марта 2013. URL: <https://web.archive.org/web/20131029214435/http://obozrevatel.com/politics/72503-arhimandrit-upts-mp-dokazyivaet-otsutstvие-anafemy-na-mazepu-i-molitsya-za-ego-upokoj.htm>

10. Цензор.НЕТ. «Мазепа помер як вірний Матері-Церкви Вселенського патріархату!» — архієпископ Тельмиський Іов (Геча). Цензор.НЕТ (укр.), 18.06.2018. URL: https://web.archive.org/web/20190425213301/https://censor.net.ua/ua/news/3086742/mazepa_pomer_yak_virnyyi_materitserkvy_vselensko-go_patriarhatu_arhiyepyskop_telmiskyyi_iov_gecha

11. Вселенський патріархат вважає анафему Мазепи неканонічною. <https://ukr.lb.ua/>. Лівий берег. 17 вересня 2018. URL: https://ukr.lb.ua/news/2018/09/17/407759_vselenskiy_patriarhat_vvazhaie.html

VII. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

7.1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

(Шановалова, Алла; Добровольська, Наталія)

З огляду новітнього українського ландшафту, соціальна робота постає як основна дисципліна, що працює на зв'язку між суспільним добробутом і системними проблемами. У сучасному вимірі її важливість виходить за межі традиційних парадигм, каталізованих динамічними соціально-політичними контекстами, включаючи, нинішню ситуацію в Україні. Соціальна робота виступає як інструмент стійкості, пропонуючи багатогранні можливості для задоволення та коригування різноманітних потреб окремих осіб, сімей і громад у бурхливих обставинах. Завдяки інтеграції емпіричних досліджень, етичних принципів і культурно чутливих практик соціальна робота бере на себе трансформаційну роль у пом'якшенні несприятливих конфліктних наслідків, зміцненні соціальної згуртованості та сприянні стійким зусиллям з розбудови миру і спокою.

На тлі війни в Україні, актуальність соціальної роботи набуває підвищеного значення, посилюючи її імператив у пом'якшенні людських страждань і зміцненні стійкості постраждалого населення. Проте важливо розуміти, що у цьому сучасному вимірі соціальна робота долає географічні кордони, складні перетини переміщень, травм і соціально-економічних нерівностей. Через цілісну призму втручання соціальної роботи охоплюють психосоціальну підтримку, захист прав людини та ініціативи з розширення прав і можливостей громади, спрямовані на підтримку людської гідності серед труднощів. Завдяки сприянню співпраці з різними зацікавленими сторонами, включаючи урядові установи, неурядові організації та громадські ініціативи, соціальна робота в сучасному контексті постає потужною силою, що каталізує сталий розвиток і сприяє формуванню інклюзивних суспільств у бурхливий час.

Варто засвідчити, що у деяких наукових визначеннях акцентується активна роль соціальної роботи і відзначається її ключовий вплив на формування системи. Наприклад, В. Полтавець стверджує, що соціальна робота — це не лише набір теоретичних знань, але й практика,

спрямована на забезпечення соціальної справедливості через підтримку найменш захищених груп суспільства та боротьбу з факторами соціального виключення. Т. В. Семигіна у свою чергу розглядає соціальну роботу як механізм регулювання взаємодії людини з суспільством, надання допомоги у подоланні проблем та забезпечення можливості належного самовираження та повноцінного життя [9, с. 65].

Логічним є твердження Л. Моргай та Н. Олійник, що соціальна робота відзначається спрямованістю на гуманне та альтруїстичне ставлення однієї особистості до іншої, виключаючи прояви егоїзму та власних потреб. Це унікальний вид практичної діяльності, оскільки його мета — не лише надання допомоги потребуючим, а й виховання в них здатності до самодопомоги. Соціальна робота передбачає як надання підтримки та соціального захисту, так і контролюючий вплив на індивідів, сприяє встановленню складних взаємин, де переважає акцент на розвиток творчих сил і здібностей кожної особистості [7, с. 46].

У роботі О. Карпенко знаходимо слушну думку, що при аналізі сутності соціальної роботи необхідно враховувати два аспекти складних життєвих ситуацій. З одного боку, вони виникають на основі різноманітних подій, які можуть змінюватися; з іншого боку, складні життєві ситуації формуються на основі когнітивних та емоційних реакцій людини, що визначають її поведінкові стратегії. Крім того, говорячи про гуманістичні ідеї в контексті соціальної роботи, важливо зазначити, що життя людини нерозривно пов'язане з її оточенням та іншими особами. Тут мова йде про здатність або нездатність людини зберігати свою цілісність та автономність у важких життєвих обставинах. У таких ситуаціях соціальний працівник має можливість і потребу активно використовувати консультування як найбільш підходящий метод роботи для широкого кола людей [5, с. 89].

Аналізуючи широке коло наукових доробок, ми прийшли до висновку, що за своєю суттю соціальна робота — це професія, спрямована на підвищення добробуту окремих осіб, сімей, груп і спільнот шляхом вирішення складних соціальних проблем, сприяння соціальній справедливості та захисту прав і розширення можливостей маргінальних груп населення. Її функції поширюються на різні сфери, включаючи, але не обмежуючи, безпосередню практику, розробку політики, дослідження, освіту та організацію громади, що відображає його цілісний та комплексний підхід до соціальних змін.

Зазначимо, що однією з визначальних особливостей соціальної роботи є її відданість принципам соціальної справедливості, прав

людини та поваги до різноманітності. Соціальні працівники діють у рамках етичних норм, які віддають перевагу гідності та цінності кожної людини, виступаючи за справедливий доступ до ресурсів і можливостей, кидаючи виклик системам гноблення та дискримінації. Такий наголос на соціальній справедливості підкреслює роль професії у вирішенні проблем структурної нерівності та сприянні інклюзивним практикам, які підтримують невід’ємні права та гідність усіх членів суспільства.

Однак, повномасштабна війна в Україні спричинила глибокі зміни в суспільній динаміці, докорінно змінивши ландшафт, у якому діє соціальна робота. Ці нові реалії характеризуються підвищеним рівнем травми, вимушеним переміщенням людей та соціально-економічними потрясіннями, що вимагає парадигмальної еволюції в практиці соціальної роботи. Наголосимо, що у відповідь на ці нові виклики соціальна робота повинна адаптуватися та впроваджувати інновації, охоплюючи динамічну структуру, яка визнає складність сучасного конфлікту та його наслідків. Традиційні ролі соціальних працівників розширилися й охоплюють не лише безпосереднє надання послуг, але й адвокацію, розробку політики та зусилля з мобілізації громади, які спрямовані на усунення основних причин конфлікту та сприянню сталим ініціативам з розбудови миру.

Після 24 лютого 2022 року стало очевидним, що немає часу на виконання всіх формальних процедур. Міністерство соціальної політики України напочатку березня 2022 року розробило рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. Вони передбачали спрощення та оптимізацію процедур надання деяких соціальних послуг. Однією з ключових методичних порад місцевим органам влади було зазначено надання соціальних послуг екстрено (кризово), замість застосування повної процедури. Цей вид надання послуг дозволяє приймати рішення протягом доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення або повідомлення про необхідність надання допомоги особі.

Як слушно зазначає І. Івженко, Т. Голубенко та О. Дичко: «призначення соціальних працівників в Україні змінилось, насамперед через економічні та політичні умови, і підготовка майбутніх фахівців цієї сфери потребує якісного оновлення, коректив у зв’язку з сучасними подіями, проблемами різних категорій населення. Для вирішення складнощів необхідні альтернативні рішення, інноваційні засоби, методи та форми» [4, с. 391].

Наголосимо, що однією з найпомітніших трансформацій в сучасних умовах є імператив для соціальної роботи — прийняти підхід, що інформований про травму, на всіх рівнях втручання. Поширений характер травми серед постраждалого від конфлікту населення вимагає тонкого розуміння її впливу на окремих людей, сім'ї та громади. Соціальні працівники повинні володіти знаннями та навичками, щоб розпізнавати, оцінювати та ефективно реагувати на травму, надаючи пріоритет психологічному благополуччю та стійкості тих, кого вони обслуговують. Більше того, зростає визнання взаємозв'язку між індивідуальною травмою та ширшими структурними несправедливостями, що підкреслює важливість системної адвокації та ініціатив із розширення можливостей у сфері соціальної роботи.

На нашу думку, війна підкреслила критичну важливість міжгалузевої співпраці та міждисциплінарних підходів у вирішенні складних соціальних проблем. Водночас, соціальних працівників усе частіше закликають співпрацювати з професіоналами з різних галузей, включаючи психічне здоров'я, охорону здоров'я, право та міжнародні відносини, щоб надати комплексну та цілісну підтримку постраждалому населенню. Цей міждисциплінарний підхід не тільки підвищує ефективність втручань, але й сприяє більш інтегрованій реакції на багатогранні потреби окремих осіб і громад, які постраждали від конфлікту. У цьому ландшафті, що розвивається, соціальна робота постає каталізатором соціальних змін, долаючи взаємозв'язок конфліктів, нерівності та стійкості, щоб прокласти шлях до більш справедливого та інклюзивного суспільства.

Слід відзначити, що суспільство, спрямоване на виховання толерансності та підтримки серед ветеранів війни, є не лише своєчасним, але й необхідним у світлі складних викликів, з якими вони стикаються на шляху до адаптації та соціалізації. Оскільки країна готується до «припливу» ветеранів після війни та під час неї, необхідно докласти спільних зусиль, щоб сприяти їхній реінтеграції в цивільне життя з гідністю та стійкістю. Для України важливо вже зараз активно розглядати багатогранні аспекти адаптації ветеранів, надаючи платформу для співпраці між державними органами, громадськими організаціями та самими ветеранами.

Соціальні працівники під час війни в Україні змушені були адаптувати свою роботу до нових умов, щоб продовжувати надавати підтримку. Це сталося шляхом:

1. Впровадження онлайн-надання послуг. Багато соціальних послуг, які раніше надавалися очно, тепер доступні онлайн. Це дозволяє людям отримувати допомогу, не виходячи з дому, що є особливо важливим для жителів небезпечних районів або людей з обмеженою мобільністю.

2. Забезпечення гуманітарної допомоги. Соціальні працівники відіграють ключову роль у наданні гуманітарної допомоги людям, які постраждали від війни. Це може включати роздачу їжі, одягу, ліків та інших товарів першої необхідності, а також допомогу з тимчасовим житлом та евакуацією.

3. Надання психологічної підтримки. Війна спричинила значний психологічний стрес для мільйонів людей в Україні. Соціальні працівники надають психологічну підтримку людям, які пережили травму, втрату близьких, а також тим, хто страждає від тривоги та депресії.

4. Робота з вразливими групами населення. Війна особливо сильно вплинула на вразливі групи населення, такі як люди з інвалідністю, люди похилого віку, діти та жінки. Соціальні працівники надають цим групам додаткову підтримку та послуги, щоб допомогти їм впоратися з наслідками війни [3, с. 1505].

Окрім того 14 квітня 2022 року Верховна Рада України прийняла зміни до Закону «Про соціальні послуги», які спрощують деякі норми для оптимізації надання соціальних послуг. Зокрема:

1. Збільшені повноваження місцевих органів влади: їм надали можливість визначати особливості порядку організації та надання соціальних послуг на території відповідної громади у разі введення надзвичайного або воєнного стану. Проте це не суперечить логіці та нормам законодавства.

2. Соціальні послуги надаються екстрено (кризово) у період воєнного стану.

3. Особам (незалежно від їхнього рівня доходу), які зазнали збитків внаслідок пожежі, стихійного лиха, катастрофи, бойових дій, терористичного акту, збройного конфлікту, тимчасової окупації, всі соціальні послуги надаються безоплатно.

4. Змінилося визначення сукупного доходу громадян для визначення малозабезпечених осіб. Тепер середньомісячний сукупний дохід громадян визначається з урахуванням кварталу, а не шести останніх місяців (як це було раніше) [8].

Зважаємо, що центральним питанням соціальної роботи в Україні є визнання різноманітних потреб ветеранів, включаючи фізичну

реабілітацію, психологічну підтримку та доступ до освіти та можливості працевлаштування. Завдяки інтерактивним сесіям і семінарам, ветерани матимуть можливість висловити свої проблеми та прагнення, отримати цінну інформацію про наявні ресурси та мережі підтримки. Соціальна робота, у взаємодії з громадськими організаціями та державними установами повинні дбати про підвищення обізнаності громадськості, вихованню культури вдячності та розумінню жертв, принесених ветеранами, зменшуючи ризик соціальної стигматизації та ізоляції.

На нашу думку, важливість соціальних гарантій, забезпечення житлом, комплексна підтримка сімей ветеранів — це ті теми, які необхідно розглядати в першу чергу. Залучаючись до відкритого діалогу та спільного вирішення проблем, зацікавлені сторони працюватимуть над розробкою дієвих стратегій для усунення існуючих прогалин у мережі соціального захисту та підвищення доступності пільг і послуг для всіх ветеранів, незалежно від їхнього географічного розташування чи походження. Крім того, соціальна робота повинна слугувати каталізатором для налагодження значущих зв'язків і солідарності між ветеранами, сприяючи почуттю приналежності та мети їхнього переходу до цивільного життя.

Слід зауважити, що держава також активно працює в заданому напрямку. Згідно з Національним інститутом стратегічних досліджень, Міністерство у справах ветеранів України уже зробило у цьому напрямку перші кроки. Окрім того, було створено та впроваджено єдиний електронний державний реєстр ветеранів війни, який містить відомості про учасників бойових дій усіх категорій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та родини загиблих.

Наголосимо, що з 1 липня 2023 року у чотирьох регіонах України розпочався пілотний проєкт «Інститут помічника ветерана». Згідно з проєктом, головне завдання помічника ветерана — це надання всебічної допомоги українським захисникам під час переходу їх від військової служби до цивільного життя, а також після повернення з фронту та служби додому. Помічник ветерана буде працювати в громаді і матиме відповідальність за допомогу 100 ветеранським родинам.

Також важливо відзначити, що 10 жовтня 2023 року на засіданні Кабінету Міністрів України було ухвалено рішення про розширення проєкту «Інститут помічника ветерана» ще на шість регіонів. Як відомо, 44,2 млн грн на реалізацію цього проєкту.

Зауважимо, що основна ідея проєкту — це надання різнопланової підтримки ветеранам з боку уповноваженої людини, яка має розуміння і досвід у вирішенні всіх їхніх потреб та проблем. Помічник ветерана зустрічатиме в громаді людей, які повернулися з фронту, і надаватиме їм необхідну допомогу та підтримку.

Цікаво, що після розширення проєкту кількість посад помічників ветеранів збільшилася з 400 до 550, у майбутньому планується розширення кількості посад помічників ветеранів до 15 тисяч, щоб охопити всіх, хто потребує консультацій та підтримки.

Отже, згідно з постановою Кабінету Міністрів України, відповідним обласним та міським державним (військовим) адміністраціям необхідно реалізувати експериментальний проєкт та до 31 січня 2024 року подати Міністерству ветеранів інформацію про його результати. Після отримання цієї інформації Міністерство ветеранів протягом двох місяців має підготувати пропозиції щодо внесення змін до законодавчих актів для впровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя [1].

У цьому аспекті не можна не зауважити про ще один значний крок — впровадження посади «помічник ветерана». Як зазначає керівниця управління соціальної політики та охорони здоров'я Бориспільської міської ради О. Коротка, у відповідних регіонах вже формуються підрозділи з ветеранської політики на базі управлінь соціальної політики та соціального захисту населення. Ветеран звертається до цих управлінь після звільнення з військової служби, у разі поранення чи списання з лав ЗСУ. За словами керівниці управління, фактично, соціальна політика в першу чергу буде ветеранською, а потім виконуватиме інші послуги. Тому створення підрозділу ветеранської політики, який буде займатися соціальним супроводом ветеранів і сімей загиблих військовослужбовців, має велике значення [2].

Додамо, що в рамках цього нововведення створюється посада «помічника ветерана». Ця послуга передбачає супровід ветерана або його сім'ї в кризових ситуаціях: в оформленні документів, представництві інтересів, юридичній допомозі, консультуванні, посередництві та представництві інтересів в державних органах, а також наданні іншої допомоги, у тому числі благодійної та гуманітарної.

Окрім того, створення такого сервісу допомагає ветеранам та їхнім родинам впоратися з важкими ситуаціями, які можуть виникнути після повернення з військової служби. Воно дозволяє швидко та ефективно оформити всі необхідні документи і отримати необхідну допо-

могу, особливо в умовах стресу та психологічного навантаження, що часто відчують ветерани та їхні родичі.

У цьому контексті слід згадати О. Логвінову, яка зазначає, що сьогодні спектр соціальних послуг та інших можливостей отримання військовими та їхніми сім'ями соціальної допомоги поступово розширюється. Дослідження вітчизняних науковців, таких як М. Барій, О. Дзьобаня, І. Зверева, А. Капська, С. Корольов, Г. Лактіонова, Я. Подоляк, О. Тарська, В. Тюрина, М. Феденко, підтверджують, що реформування та реорганізація Збройних Сил України внесли істотні зміни у життя сімей військовослужбовців. Згідно з дослідженням Н. Квітко, головним завданням соціальних працівників стало надання допомоги у відновленні та задоволенні духовних і соціокультурних потреб військовослужбовців [6, с. 66].

Зважаючи на це, сфера соціальних послуг для осіб, які пройшли через умови військового конфлікту, повинна вийти за межі матеріальної допомоги і охоплювати духовну та соціокультурну підтримку. Різноманітні види соціальної, соціально-педагогічної та психологічної допомоги, які охоплюють різні сфери життєвих інтересів людини, сприяють зміцненню та активізації адаптаційного потенціалу особистості, запобігають негативним впливам на неї, забезпечують охорону та захист прав людини і громадянина.

Важливо також і те, що останнім часом інтенсивно впроваджуються нові методи і технології соціальної роботи з військовослужбовцями. Сучасна соціальна робота пропонує використовувати як первинні, так і вторинні методи у роботі з військовослужбовцями та їхніми сім'ями. До первинних методів належать: індивідуальна терапія, сімейна терапія, групова терапія. До вторинних відносяться: планування, консультування, супровід та інші.

Основними процедурами технології сучасної соціальної роботи з військовослужбовцями є:

1. Соціальна профілактика — діяльність, спрямована на попередження проблем індивіда та подолання їхніх причин.

2. Соціальна реабілітація — діяльність, спрямована на подолання наслідків проблем та відновлення стану соціального функціонування.

3. Соціальна підтримка — діяльність, спрямована на компенсацію ресурсів військовослужбовця, втрачених під впливом проблеми [11, с. 346].

Серед засобів, що найбільш використовуються у сучасній соціальній роботі з ветеранами та їхніми сім'ями, провідним є соціально-

психологічний тренінг. Нині активно визначають соціально-психологічний тренінг як форму спеціально організованого спілкування, психологічний вплив якого базується на активних методах групової роботи. Такий підхід допомагає військовослужбовцям подолати стрес, сформувані здатність до комунікації, адаптуватись після повернення із військової служби, запобігти професійному вигоранню та професійним деформаціям у майбутньому. Таким чином, соціально-психологічний тренінг набуває найбільшого значення у соціальній роботі з військовослужбовцями.

Варто зауважити, що тренінгові заняття полегшують і прискорюють процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками ефективної соціальної поведінки, сприяють оптимізації комунікативних можливостей людини, створюють можливості для більш повного самопізнання і самовизначення. Зміст соціально-психологічного тренінгу для військовослужбовців в основному спрямований на розвиток комунікативних здібностей, сприяння згуртованості військового колективу, стимулювання особистісного зростання, розвиток творчих здібностей, адаптаційних можливостей, безконфліктного, позитивного спілкування, зняття емоційної напруги, релаксацію тощо. Робота з військовослужбовцями здійснюється за допомогою певних методів, таких як роліові ігри, кейс-метод, метод «мозкового штурму», релаксаційні вправи, методики зворотного зв'язку та арт-терапія [6, с. 68].

Проте слід наголосити, що війна в Україні спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, яка суттєво вплинула на функціонування соціальної сфери. З одного боку, війна призвела до зростання потреб у соціальних послугах, а іншого — ускладнила їхнє надання. Соціальні працівники в Україні змушені були адаптувати свою роботу до нових умов, щоб продовжувати надавати підтримку нужденним. Це сталося шляхом запровадження онлайн-надання послуг, забезпечення гуманітарної допомоги, надання психологічної підтримки та роботи з вразливими групами населення.

Війна продемонструвала важливість координації та співпраці між різними соціальними службами, а також з іншими зацікавленими сторонами. Це призвело до кращого надання послуг та більш ефективного використання ресурсів. Війна в Україні матиме довгостроковий вплив на роботу соціальної сфери. Важливо буде продовжувати досліджувати та оцінювати потреби людей, постраждалих від війни, та розробляти нові та інноваційні способи надання їм підтримки.

Окрім традиційної сфери діяльності, яка зосереджується на наданні допомоги ветеранам, соціальні працівники активно опікуються переселенцями, вразливими соціальними групами та всіма, хто потребує підтримки в цей складний час для України.

Вважаємо, що допомога переселенцям включає інформаційну, психо-соціальну підтримку, та практичну допомогу з оформленням документів, отриманням гуманітарної допомоги, пошуком роботи тощо. Соціальні працівники надають вразливим групам населення комплексний супровід, який містить соціальні послуги, захист прав та адвокацію.

Важливо зазначити, що соціальна робота в Україні під час війни не обмежується лише певними категоріями населення. Допомогу можуть отримати всі, хто її потребує, незалежно від віку, статі, соціального статусу чи місця проживання. Війна стимулює розвиток нових видів соціальних послуг та інноваційних методів роботи, таких як онлайн-консультування, телефони довіри, мобільні бригади соціальної допомоги.

Слід розуміти, що в період війни соціальна робота має і свої численні виклики. Ці виклики охоплюють різні сфери, включаючи, але не обмежуючи, доступ до послуг, психо-соціальну підтримку, переміщення та збереження прав людини. Кожен виклик створює певні перешкоди для ефективного втручання в соціальній роботі, вимагаючи комплексної та адаптивної відповіді як від практиків, так і від політиків.

Зазначимо, що проблема доступу до послуг у контексті війни в Україні підкреслює критичну роль соціальної роботи у подоланні прогалин у основній інфраструктурі та задоволенні унікальних потреб постраждалого населення. Затяжний характер воєнного конфлікту спричинив значні збої в системах охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, посилюючи вразливість окремих людей і громад, які вже стикаються з наслідками переміщення та незахищеності. Переміщення, незахищеність і матеріально-технічні обмеження ще більше посилюють перешкоди для надання послуг, особливо у віддалених і постраждалих від конфлікту районах. Соціальні працівники повинні впоратися з цими проблемами, щоб забезпечити справедливий розподіл ресурсів і надання основних послуг тим, хто їх потребує, часто вимагаючи інноваційних підходів, таких як мобільні аутрич-групи та послуги телемедицини, щоб охопити ізольовані громади.

На наш погляд, поширена травма та психологічний дистрес, які зазнають особи, що зазнали конфлікту, створюють значні проблеми

для соціальних працівників, яким доручено надавати психосоціальну підтримку та послуги з психічного здоров'я. Травма, горе та втрата, пов'язані з війною, можуть проявлятися в ряді психологічних симптомів, включаючи депресію, тривогу та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що потребує втручання з урахуванням культурних особливостей та травми. Більше того, стигматизація навколо проблем психічного здоров'я та обмежена доступність кваліфікованих спеціалістів у сфері психічного здоров'я ще більше ускладнюють ці виклики, підкреслюючи необхідність ініціатив із розбудови потенціалу та підходів на основі громади для задоволення психосоціальних потреб.

На нашу думку, переміщення та міграція є ще одним вагомим викликом. Війна призвела до масового переміщення, коли мільйони українців були змушені залишити свої домівки в пошуках безпеки. Переміщені особи стикаються з безліччю проблем, включаючи неадекватне житло, обмежений доступ до основних послуг і підвищену вразливість до експлуатації та насильства. Соціальні працівники відіграють вирішальну роль у наданні підтримки та адвокації для переміщених осіб, полегшуючи доступ до притулку, правової допомоги та можливостей для існування. Крім того, довгострокова інтеграція переміщеного населення в приймаючі громади вимагає скоординованих зусиль для усунення соціально-економічної нерівності та сприяння соціальній згуртованості.

Підкреслимо, що війна в Україні відзначається масовими порушеннями прав людини з боку ворога, включаючи свавільні затримання, тортури та дискримінацію вразливих груп, таких як жінки, діти та етнічні меншини. Соціальні працівники знаходяться в авангарді зусиль із захисту та просування прав людини, захищаючи права маргінальних груп населення та надаючи правову допомогу жертвам жорстокого поводження та експлуатації. Проте робота в умовах політичної нестабільності та безкарності створює величезні труднощі, що вимагає активної пропаганди та співпраці з правозахисними організаціями, щоб притягнути винних до відповідальності та забезпечити справедливість для тих, хто пережив злочин.

Однією з найбільших проблем на сьогодні є нестача кадрів. Саме нестача ресурсів: як людського кадрового потенціалу, так і матеріального забезпечення, є серйозною проблемою у багатьох громадах. Ця проблема існувала навіть до загострення воєнного конфлікту. Дослідження показують, що не дивлячись на нестачу соціальних працівників, оголошень про вакансії на такі посади надто мало. Це може бути

зумовлено «прихованими вакансіями», коли інформація про наявність вільних місць не публікується публічно. Це може мати корупційні мотиви або ж очікування, що особа, яка отримала статус ВПО, може повернутися на свою попередню посаду. Низька оплата праці також впливає на цю ситуацію. Середня зарплатня соціальних працівників залишається досить низькою, що робить цю професію малопривабливою. Враховуючи значення їхньої роботи та фізичне навантаження, низькі зарплати не стимулюють людей працювати у цій сфері.

Окрім того, низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг є серйозною проблемою в Україні. Хоча Міністерство соціальної політики проводить політику співпраці з недержавним сектором, але далеко не всі громади використовують наявні можливості. Більшість надавачів соціальних послуг у країні — це державні або комунальні організації і підприємства. Громадські та благодійні організації становлять лише невелику частину від всіх зареєстрованих надавачів соціальних послуг.

Додаємо, що ця проблема існує вже давно, проте механізми залучення недержавних організацій були передбачені в законодавстві ще майже 20 років тому. Для вирішення цієї проблеми потрібна активна співпраця з органами влади та громадським сектором [10].

Як бачимо, війна в Україні створює складні виклики для сфери соціальної роботи, вимагаючи від практиків орієнтуватися в питаннях доступу, травм, переміщення та прав людини в їхніх зусиллях надати підтримку особам і громадам, які постраждали від конфлікту. Вирішення цих викликів вимагає мультидисциплінарного та правового підходу, заснованого на принципах соціальної справедливості, розширення можливостей і солідарності.

Як можемо засвідчити, цілі сучасної соціальної роботи з учасниками бойових дій включають збереження фізичних та психічних сил військовослужбовців, корегування їхніх особистісних установок та стимулювання їхнього розвитку в суспільстві. Оптимізація сучасних технологій соціальної роботи можлива за умови:

1. Розширення спектру послуг у державній мережі соціальних служб: Необхідно забезпечити доступ до різноманітних соціальних послуг для військовослужбовців та їхніх родин у державних установах.

2. Створення альтернативних осередків соціальних послуг: Потрібно розвивати альтернативні форми надання соціальної допомоги, такі як громадські та благодійні організації, які можуть доповнювати державну мережу.

3. Підготовка фахівців із соціальної роботи: Важливо забезпечити соціальним працівникам спеціалізовану підготовку та досвід роботи у військовому середовищі для ефективного вирішення проблем військовослужбовців.

4. Організація самодопомоги та взаємодопомоги: Важливо створити механізми самодопомоги та взаємопідтримки серед родин військовослужбовців, щоб забезпечити їм необхідну підтримку та допомогу.

5. Формування дієвої соціальної політики держави: Необхідно розробляти та впроваджувати ефективні соціальні програми та заходи з соціального захисту учасників військових подій в Україні, забезпечуючи їхні права та потреби [11, с. 346].

Зараз ми спостерігаємо, що органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні громадян соціальними послугами. Оскільки держава, зазвичай, концентрує свої ресурси на оборону та інші пріоритетні сфери, саме органи місцевого самоврядування знаходяться в першій лінії надання соціальних послуг на місцевому рівні.

Нарешті, місцева влада надає допомогу учасникам військових дій та їхнім сім'ям, а також іншим категоріям населення, які потребують соціальної підтримки. Органи місцевого самоврядування можуть шукати додаткові джерела фінансування, співпрацювати з громадськими організаціями та благодійними фондами для забезпечення необхідних соціальних послуг. Ця роль важлива, оскільки органи місцевого самоврядування краще знають потреби своїх громад та можуть більш ефективно реагувати на них, забезпечуючи доступ до соціальних послуг та підтримки там, де вона найбільш потрібна.

Наостанок, завдяки всебічному дослідженню багатогранних проблем, що виникають, починаючи від доступу до послуг і психосоціальної підтримки до переміщення та збереження прав людини, стає очевидним, що соціальна робота відіграє ключову роль у вирішенні складних потреб осіб і громад, які постраждали від конфлікту. Війна в Україні спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, яка суттєво вплинула на сферу соціальної роботи. З одного боку, вона призвела до зростання потреб вразливих груп населення, з іншого — створила нові виклики для соціальних працівників. Соціальні працівники стикаються з величезним навантаженням, обмеженими ресурсами, небезпечною роботою та психологічними травмами. Проте війна також стимулює інновації, співпрацю, підвищує видимість професії та дає можливість соціальним працівникам розвивати нові навички.

Інвестування у соціальну роботу, підтримка психосоціального благополуччя соціальних працівників, розвиток міжнародної співпраці та підвищення обізнаності про роль соціальної роботи — це ключові кроки, які допоможуть подолати наслідки гуманітарної кризи та сприятимуть відбудові мирного життя.

Список використаних джерел та літератури

1. Адаптація ветеранів війни до мирного життя: помічник ветерана. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/adaptatsiya-veteraniv-viyny-do-myrnoho-zhyttya-pomichnyk-veterana> (дата звернення: 15.04.2024)
2. Ветерани, родини загиблих та безвісти зниклих: з ким та як сьогодні працює управління соціальної політики громади. Вісті. URL: <https://i-visti.com/news/13618-veterani-rodini-zagiblih-ta-bezvsti-zniklih-z-kim-ta-yak-sogodn-pracyuye-upravlnnya-socainoyi-politiki-gromadi.html> (дата звернення: 15.04.2024)
3. Добровольська Н., Кравченко А. Результати розвитку компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 2 (30). С. 1503–1514.
4. Івженко І., Голубенко Т., Дичко О. Підготовка фахівців соціальної роботи (соціальних працівників) в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 6 (12). С. 388–400.
5. Карпенко О. Г. Теорія і практика професійного становлення соціально-го працівника: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2014. 296 с.
6. Логвінова О., Рассказова О. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на сході України. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2021. № 2 (7). С. 61–72.
7. Моргай Л. А., Олійник Н. М. Соціальна робота як невід'ємна складова сучасного суспільства «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни»: матеріали II-ї Всеукраїнської студентської науково-практичної онлайн-конференції (Умань, 2 березня 2023 рік). Умань: УДПУ, 2023. С. 45–48.
8. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 15.04.2024)
9. Семігіна Т. В. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин та туризму, 2020. 275 с.
10. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. Лабораторія законодавчих ініціатив. 2023. URL: <https://parlament.org.ua/2023/11/07/sotsialni-poslugi-v-umovah-vijni-novi-zmini-ta-vikliki/> (дата звернення: 15.04.2024)
11. Турбан В. В. Реабілітаційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект. *Творча спадщина Г. С. Костюка: історія та сучасність*. 2018. С. 346–349.

7.2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

(Скочко, Максим)

Проблеми соціальної допомоги людям похилого віку набувають особливої уваги у зв'язку із збільшенням частки людей похилого віку у складі населення. В умовах здійснення реформ у соціальній сфері державна соціальна політика спрямована на створення умов для досягнення високого рівня життя громадян шляхом підвищення якості соціальних послуг відповідно до потреб їхніх користувачів. Зріст чисельності людей похилого віку вимагає корінної зміни соціальної політики у відношенні цієї соціально незахищеної категорії суспільства.

Важливою соціальною проблемою сьогодення є процес старіння, який у значній мірі залежить від рівня суспільно-економічного розвитку держави. Старіння є невід'ємним елементом розвитку особистості. В онтогенезі людини виділяють періоди дитинства, юності, зрілості та старості. Межа між періодом зрілості та початком старості майже невлучима, що обумовлює розбіжності у визначенні віку, з якого починається старість [7].

Постійне удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні здійснює вплив на організацію соціальної роботи для людей похилого віку. Соціальна робота з людьми похилого віку розглядається як комплекс різноманітних заходів економічного, правового, освітнього, медичного спрямування, які передбачають підтримку належного рівня життєдіяльності людей літнього віку [4, с. 17–19].

Питанню здійснення соціальної допомоги присвячено увагу таких вчених, як О. Кравченко [11 с. 40–45], Г. Кучер [10; 11 с. 40–45], О. Безпалько [2, с. 103–111], Г. Слозанська [22], І. Зверева [6], А. Капська [8], Т. Семигіна [16 с. 105–106; 17; 18 с. 33–35; 19 с. 119–121], В. Сидоров [20], І. Титаренко [26], Л. Тюптя [28], Е. Лібанова [13 с. 9–22], О. Палій, В. Скуратівський [21], Н. Коляда [30, с. 421–430] та ін.

Проявом соціальної відповідальності сучасної держави є дотримання гарантій та виконання соціальних зобов'язань стосовно громадян похилого віку. Забезпечуючи реалізацію принципів солідарності поколінь та гуманності у життєдіяльності суспільства на своїй території, поважаючи внесок, зроблений старшими поколіннями у розвиток країни, держава створює умови, за яких особи, що дожили до похилого віку, можуть розраховувати на підтримку і допомогу. Такі підтримка і допомога означають і надання соціальних послуг особам

похилого віку. Люди похилого віку — одна з найбільш чисельних категорій отримувачів соціальних послуг в Україні, що зумовлюється як особливостями самого періоду життя цих людей, так і збільшенням у структурі населення осіб віком 65 років і старше [3, с. 976–985].

Сьогодні проблема покращення соціального обслуговування та забезпечення достатнього рівня життя людей похилого віку займає вагоме місце в системі соціального захисту населення. Початок XXI століття характеризується процесом стрімкого зросту демографічного старіння населення, що передбачає наявність високої чисельності людей похилого віку, а отже, кількість людей, що потребують соціальної допомоги дедалі зростає. Саме тому постає гостра необхідність значних змін в організації соціального захисту населення, у розширенні соціальних послуг та удосконаленні механізму соціального обслуговування людей похилого віку [25, с. 113–117].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, особами похилого віку вважаються люди віком від 60 до 75 років. Таких у світі понад 630 мільйонів, тобто майже кожна десята людина на Землі. До 2050 року їхня кількість у багатьох розвинених країнах збільшиться вдвічі, а загальна кількість складе 2 мільярди осіб [1, с. 13–17].

Демографічні дані говорять про те, що відбувається тенденція зростання кількості людей похилого віку, і в суспільстві спостерігається дискримінація людей за віком, тобто неприйняття молодим і сильним поколінням старих і слабких. Тому з року в рік соціальна робота з людьми похилого віку набуває дедалі більшої актуальності, стає значущою і невід'ємною частиною соціальної політики. Люди похилого віку потребують підтримки, захисту, допомоги та піклування для того, щоб повноцінно функціонувати в суспільстві, не бути ізольованими від суспільства і не стати тягарем для оточуючих. Саме тому необхідно працювати і вдосконалювати діяльність у сфері соціальної роботи з людьми похилого віку, розробляти нові принципи, форми та методи роботи з цією категорією українського суспільства [12, с. 65–70].

Як свідчать данні Державної служби статистики України, кожен 5-й мешканець — це особа похилого віку. Період старості тісно пов'язаний зі зміною соціального статусу людини. Відбувається припинення активної трудової діяльності, звуження кола спілкування, втрата когось із близьких або друзів. Звідси — самотність, відчуття непотрібності свого існування [1, с. 13–17].

Похилий вік породжує ряд проблем: медичні, психологічні, економічні, соціальні, побутові та ін. Так, близько 80% пенсіонерів

живуть за «межею бідності», їм недоступне якісне медичне обслуговування, мають незадовільні житлові умови. До психологічних проблем відноситься страх великої залежності від інших людей, погіршення фізичного та психічного здоров'я, погіршення пам'яті, втрата привабливості, страх старості та смерті тощо [1, с. 13–17].

Робота з людьми похилого віку здійснюється на двох рівнях [12, с. 65–70]:

1. Макрорівень [12, с. 65–70]:

- формування соціальної політики з урахуванням інтересів людей похилого віку [12, с. 65–70];

- створення пенсійних та інших фондів підтримки [12, с. 65–70];

- формування комплексної системи соціального страхування [12, с. 65–70];

- медичного, психологічного та консультаційного обслуговування [12, с. 65–70].

2. Мікрорівень [12, с. 65–70]:

- вивчення умов життя людей похилого віку [12, с. 65–70];

- вивчення рівня та якості надання їм соціальної допомоги [12, с. 65–70].

Соціальна допомога людям похилого віку — це забезпечення у грошовій чи натуральній формах, у вигляді послуг чи пілґ, які надаються із урахуванням законодавчо закріплених державою соціальних гарантій із соціального забезпечення. Соціальна допомога має характер періодичних чи разових доплат до пенсій і допомог, натуральних видач та послуг з метою надання адресної, диференційованої підтримки різним категоріям літніх людей, ліквідації чи нейтралізації критичних життєвих ситуацій, які викликані важкими соціально-економічними умовами життя [24].

Люди похилого віку мають право на повноцінне життя. І це стає можливим лише в тому випадку, якщо вони самі беруть активну участь у вирішенні питань, що їх безпосередньо стосуються. Важливу роль у вирішенні подібного роду завдань у нинішній час відіграють групи взаємодопомоги [12, с. 65–70].

Групи взаємодопомоги — це невеликі, прив'язані до певного місця проживання групи, члени яких, маючи загальні проблеми, допомагають один одному. Такі групи, як свідчить практика, складаються з 5–7 осіб, які живуть поблизу і мають періодичні контакти [29].

Соціальна робота з людьми похилого віку допускає також використання трьох фундаментальних принципів: вивчення індивіда в його

го соціальному середовищі; розуміння психосоціального становлення та розвитку особистості як довічного процесу; врахування соціокультурних чинників у формуванні та розвитку особистості [29].

В Україні соціальна робота з людьми похилого віку знаходяться в центрі уваги багатьох соціальних інститутів, дослідницьких програм, які спрямовані на забезпечення рівня життя людей похилого віку. Збільшення частки населення людей похилого віку вимагає перегляд проблеми пов'язаної із задоволенням потреб цієї верстви населення [9].

Одним із головних сучасних завдань нашого суспільства є створення умов гідного життя літнім людям, які становлять нині п'яту частину населення країни. Саме тому соціальна робота з людьми похилого віку посідає значне місце в системі соціального обслуговування населення України [14].

Негативним є той факт, що близько 50% старих людей після першого контакту з чиновниками системи соціального захисту не приходять за соціальною допомогою повторно, тому що в них залишається почуття гіркоти й образи. Одна з причин виникнення цього почуття — недостатнє фінансування державою соціальних послуг для малозабезпечених шарів населення [15, с. 157–165].

Соціальні послуги — комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, які спрямовані на індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Система надання соціальних послуг складається з таких секторів: державного, до якого входять суб'єкти, що надають соціальні послуги, які знаходяться у державній власності і підпорядковані; комунального, який включає установи і заклади комунальної власності, які надають соціальні послуги та знаходяться в підпорядкуванні відповідних органів місцевого самоврядування, наділених повноваженнями створювати такі установи, заклади та управляти ними; недержавного, до якого відносяться громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг; управління недержавним сектором здійснюється в порядку, визначеному законодавством та відповідними статутами [5].

Висвітлюючи систему життєдіяльності людей похилого віку, слід зазначити, що стиль життя та сфери діяльності люди похилого обирають такий, який для них є найбільш прийнятним і вони є його творцем. Саме від вибору залежить, як вони проводитимуть свій вільний час, що їм цікаво і чим займатися. Адже перед людиною похилого віку в цей

період життя постає вибір: жити спогадами про минуле чи жити сучасним і майбутнім та брати активну участь у взаємодії з оточуючими та навколишнім світом. Саме об'єктивний вибір допомагає їм позбутися відчуття самотності та непотрібності і віднайти сенс життя [29].

Виділяють термінову соціальну допомогу, адресну соціальну допомогу, бригадну соціальну допомогу для важкохворих [24].

Термінова соціальна допомога — це надання допомоги разового характеру людям похилого віку, які її гостро потребують. Вона містить разове забезпечення безкоштовним гарячим харчуванням чи продуктовими наборами; забезпечення одягом, взуттям, предметами першої необхідності; разове надання матеріальної допомоги; сприяння в отриманні тимчасового житла; надання екстреної соціально-психологічної підтримки за Телефоном довіри і юридичної допомоги у межах компетенції служби [24].

В окремих великих містах України у підпорядкуванні органів соціального захисту населення перебувають соціальні аптеки, соціальні лікарні. До них варто додати соціальні їдальні, спеціалізовані магазини, будинки побуту та інші життєво важливі заклади для прес-тарілих людей, які почали створюватися в останні роки. Працюють перукарні, майстерні з ремонту побутової техніки, пункти прокату, які надають пенсіонерам послуги за прийнятними цінами [24].

Адресна соціальна допомога надається літнім людям, які перебувають в особливо складній життєвій ситуації. Їх відвідують соціальні працівники, які надають необхідну побутову чи соціально-психологічну допомогу [24].

Бригадна форма допомоги важкохворим пенсіонерам — це комплексне обслуговування з надання соціальних і медичних послуг. Соціальні працівники надають пенсіонерам послуги побутового характеру, а медичні сестри здійснюють сестринський догляд [24].

В Україні існують такі моделі соціального обслуговування людей похилого віку як [27]:

1. Соціальне обслуговування вдома.
2. Напівстаціонарне обслуговування у відділеннях денного (нічного) перебування закладів соціального обслуговування.
3. Стаціонарне соціальне обслуговування в будинках-інтернатах, пансіонатах.
4. Соціально-консультативна допомога.
5. Надання житлової площі в спеціалізованих будинках для старих, як одиноких (самотніх) людей, так і подружніх пар.

6. Невідкладна соціальна допомога.
7. Адресований соціальний захист.
8. Центри соціального обслуговування та реабілітації інвалідів і старих; кімнати медико-соціальної допомоги за місцем проживання тощо [27].

Держава забезпечує право на отримання гарантованих законодавством встановлених розмірів пенсій, допомоги, певних видів натурального забезпечення, а також послуг і пільг (у відповідності до закону про соціальні послуги) [23, с. 115–119].

Питання додаткового підвищення рівня забезпечення та розширення можливостей обслуговування вирішують на місцях, враховуючи перспективи і умови регіону, а також, яка частка бюджету регіону виділяється на соціальне забезпечення населення [23, с. 115–119].

Соціальний захист людей похилого віку в Україні забезпечується мережею інституцій [27]:

- Міністерство соціальної політики [27];
- Пенсійний фонд [27];
- управління, комісії, комітети соціального захисту населення місцевих рад і держадміністрацій[27];
- територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) [27];
- установи, заклади і підприємства сфери управління Міністерства соціальної політики, які здійснюють соціальний захист людей похилого віку, інвалідів, ветеранів війни і праці (будинки-інтернати, санаторії та пансіонати, підприємства Українського протезного концерну «Укрпротез», науково-дослідні інститути, які вивчають проблеми старіння, служби медико-трудової експертизи, різноманітні недержавні фонди, товариства, організації) [27].

Отже, соціальна робота з людьми похилого віку є однією із найактуальніших і водночас складних як у фізичному, так і в психологічному плані. Розвиток соціальної роботи з людьми похилого віку відбувається відповідно до чинного законодавства. В умовах сьогодення зростає потреба в громадських організацій та благодійних фондах, що реалізують соціальні інноваційні проекти з урахуванням кращих закордонних практик.

Список використаних джерел та літератури

1. Балдинюк О. Д. Соціальна робота з людьми похилого віку. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери* : матеріали Всеукр. науково-метод. семінарів, м. Умань, 18 квіт. 2018 р. Умань, 2018. С. 13–17.

2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка та соціальна робота у сучасному освітологічному просторі. *Освітологічний дискус*. 2011. № 1(3). С. 103–111
3. Горемикіна Ю. В. Значення соціальних послуг для реалізації державних соціальних гарантій та зобов'язань перед особами похилого віку в Україні. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 976–985. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/11>
4. Данько Д. В. Інноваційні підходи до надання соціальних послуг людям похилого віку. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення* : зб. матеріалів VI Міжнар. науково-практ. конф., м. Ніжин, 25 трав. 2022 р. Ніжин, 2022. С. 17–19.
5. Дубич К. Сучасна система надання соціальних послуг України. Київ, 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=821>
6. Зверсва І. Д., Кузьмінський В. О., Кияниця З. П., Петрович Ж. В. та ін. Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах: методичний посібник. Київ : ДЦССДМ, 2007. 84 с.
7. Іванова К. С. Особливості надання соціальних послуг в умовах Територіального центру з обслуговування людей похилого віку : Дипломна робота здобувача освітнього ступеня «Магістр». Київ, 2020. 112 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/45381>.
8. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. Київ : УДЦССМ, 2001. 219 с.
9. Колєнічєнко І. Деякі особливості соціальної роботи з людьми похилого віку. Київ, 2008. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3972/1/Kolishenko.pdf>
10. Кучер Г. М. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2019. 301 с. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/Дисертація-Кучер.pdf>.
11. Кучер Г. М., Кравченко О. О. До питання задоволення потреб населення у соціальних послугах (з досвіду міста Умань). *East European Scientific Journal*. 2019. № 5. С. 40–45.
12. Ленчук О. М. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку. *Подільський науковий вісник*. 2017. № 3. С. 65–70.
13. Лібанова Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку ХХІ століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1 (35). С. 9–22.
14. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: підручник. Київ, 2009. 367 с.
15. Моргай Л. Особливості роботи соціального працівника з людьми похилого віку. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2018. № 2. С. 157–165. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2018.149234>
16. Семигіна Т. Значення он-лайн опитування для формування соціального капіталу територіальної громади. *Проблеми та перспективи розвитку науки на*

початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії : матеріали XXXII між-
нар. наук.-практ. інтернет-конф., Переяслав-Хмельницький 29–30 листопада
2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 105–106.

17. Семигіна Т. Робота в громаді: практика й політика. Київ : Вид. дім
«Києво-Могилянська академія», 2004. 180 с.

18. Семигіна Т. В. Клієнти соціальної роботи як співдослідники. *Міжгала-
зузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень*: матеріа-
ли міжнародної наукової конференції. Т. 2. Вінниця : МЦНД, 2020. С. 33–35.

19. Семигіна Т. В. Он-лайн технології у практичній соціальній роботі. *Ин-
тернет — освіта — наука — 2016* : збірник праць за матеріалами Десятої між-
народної наук.-практ. конф., м. Вінниця, 11–14 жовтня 2016 р. Вінниця : ВНТУ,
2016. С. 119–121.

20. Сидоров В. Н. Профессиональная деятельность социального работника:
ролевой подход. Винница : Глобус-пресс, 2006. 408 с.

21. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики : навч.
посіб. Київ : МАУП, 2002. 200 с.

22. Слозанська Г. І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних
працівників до роботи у територіальних громадах : дис. ... д-ра пед. наук :
13.00.05. Тернопіль, 2019. 687 с. URL: [http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/doca-
ments-download/d-58-053-03/Dis_Slozanska.pdf](http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/documents-download/d-58-053-03/Dis_Slozanska.pdf).

23. Сопко Р. І. Потреби людей похилого віку: теоретико-методологічні під-
ходи до дослідження і проблеми реалізації. *Наукові праці*. 2014. Т. 244, № 232.
С. 115–119.

24. Соціальна робота з людьми похилого віку. *Pidru4niki*. URL: [https://
pidru4niki.com/19940412/sotsiologiya/sotsialna_robota_lyudmi_pohilogo_viku](https://pidru4niki.com/19940412/sotsiologiya/sotsialna_robota_lyudmi_pohilogo_viku)

25. Терещенко І. І., Наумець А. М. Особливості соціальної роботи з люди-
ми похилого віку в умовах сучасної України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політоло-
гія. Соціологія. Право*. 2011. № 3 (11). С. 113–117.

26. Титаренко І. О. Соціальний захист людей похилого віку в Україні: тео-
ретичний аспект. URL: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkpi/soc/2009_4/
Titarenko](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkpi/soc/2009_4/Titarengo)

27. Трахова Д. В. Організація соціальної роботи з людьми похилого віку
в Україні. *Наукові здобутки студентів Інституту людини*. 2017. № 1 (7). URL:
<http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/102>.

28. Тюття Л. Т. Система соціального обслуговування населення. URL:
[http://pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsialna_robota_-
_uytya_lt](http://pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsialna_robota_-_uytya_lt)

29. Шевчук Н. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку. *Ук-
раїнський науковий журнал «Освіта регіону»*. 2011. № 3. URL: [https://social-
science.uu.edu.ua/article/597](https://social-science.uu.edu.ua/article/597).

30. Koliada N., Kravchenko O., Levchenko, N.. Youth Workers and Innovative
Development of Social Work. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020.
AISC, Vol. 1209. pp. 421–430. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-50791-6_54

7.3. ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІННОВАЦІЙНА СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА В ГРОМАДІ

(Кравченко, Оксана; Коляда Наталія)

За останнє десятиріччя Україна зазнала значущих суспільно-політичних та соціально-економічних потрясінь, серед яких — революція Гідності (2013–2014 рр.); гібридна війна на Сході України (2014–2022 рр.); поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та подолання її наслідків, повномасштабна військова агресія російського фашизму (2022).

Ці події спровокували збільшення чисельності населення із вразливих категорій, як і самих категорій (учасники бойових дій та їхні сім'ї, вимушені переселенці, родини загиблих тощо); а ще зросла потреба в їхньому соціальному захисті та соціальному забезпеченні, пошуку й розширенні форм і методів соціально-психологічної підтримки.

Новим викликом стало вторгнення росії на територію нашої країни. Війна, крім політичних, економічних, промислових, гуманітарних та енергетичних аспектів, має людський вимір. Водночас через небезпеку військових обстрілів порушується право дітей та молоді з інвалідністю на отримання відповідних освітніх та соціальних послуг, зокрема комплексної реабілітації. Інноваційні заходи і проєкти з упровадження інклюзії в усі сфери життя українців через війну втратили свою динаміку.

Склалася складна соціальна реальність: фактично в умовах війни кожна людина набуває статусу вразливої, адже порушуються її основні права і свободи, психоемоційний стан зазнає деструктивних впливів, «розмивається» поняття соціального благополуччя, до якого протягом останніх 30-ти років прагнули українці.

Усім важко адаптуватися до нових складних життєвих умов, отже, потрібна соціальна підтримка та психологічна допомога для відновлення оптимального життєвого рівня.

У зв'язку з цим у найближчий час і в недалекій перспективі проблеми реабілітації дітей та молоді, зокрема з інвалідністю, та їхніх сімей будуть актуальними і значущими для системи освіти, охорони здоров'я та соціального захисту держави.

Питання соціалізації, соціальної адаптації та реабілітації вразливих категорій населення були предметом вивчення багатьох науковців. Серед них — І. Зверева, А. Капська, О. Козубовська, Н. Коляда,

Л. Міщик, Ж. Петрочко, В. Поліщук, С. Харченко та ін. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю, у тому числі дітей та молоді, є предметом досліджень українських та зарубіжних учених, серед яких — О. Безпалько, Н. Гусак, З. Кияниця, Н. Комарова, Р. Кравченко, Т. Семигіна, С. Толстоухова, А. Шевцов, Ж. Вилкен, Р. Дарлинг, Д. Райкус, М. Селігман, А. Уорд, Т. Хаммарберг, Д. Холландер та ін.

Проблеми соціально-педагогічної підтримки в умовах закладу освіти як умови інтеграції в суспільство осіб з інвалідністю вивчали Ю. Богінська, О. Рассказова, В. Тесленко, М. Чайковський. Соціально-педагогічні основи діяльності реабілітаційних центрів та інших соціальних осередків досліджували О. Караман, С. Коношенко, Н. Поліщук, М. Сідорчук, Ю. Чернецька, В. Шпак та ін.

Медико-соціальні основи в роботі з дітьми з інвалідністю визначили М. Коренєв, Л. Богмат, В. Мартинюк, Е. Михайлова, С. Толмачева та ін.

Розвиток інклюзивного туризму в Україні і за кордоном розкрили Н. Белоусова, А. Войтовська, С. Каштан, Н. Коляда, О. Кравченко, Г. Кучер, В. Лепський, М. Міщенко, І. Молоченко, Л. Науменко, І. Резніченко, О. Топалова, К. Чупіна та ін.

Отже, актуальною і необхідною є розробка загальнодержавних та регіональних програм із надання освітньо-просвітницьких послуг, здійснення соціальної підтримки та психологічного супроводу, створення умов для комплексної реабілітації за видами (психологічної, соціальної, професійно-трудової, спортивної, медичної) дітей та молоді від наслідків війни.

Аналіз категорій та результатів проведених досліджень закордоном та в Україні дав змогу встановити, що інклюзивний туризм має специфічні особливості:

- туризм забезпечує рухливу активність, обмеження якої знижує життєві можливості, слугує причиною суму, стресу, відчаю, невпевненості. Через організацію рухливої активності туризм здійснює терапію і профілактику психосоматичних захворювань і підтримує фізичне здоров'я;

- дозволяє реалізувати повноцінний відпочинок дітей та людей різного віку та стану здоров'я, відновити психічні та фізичні резерви здоров'я в умовах природного середовища задля відновлення сил для виконання виробничих процесів і побутових обов'язків;

- туризм створює повноцінне середовище спілкування, встановлює незалежні та різнобічні соціальні контакти, формуючи різні

соціальні ролі. Туризм знищує почуття неповноцінності, інтегруючи людей з інвалідністю в суспільство, допомагає сформувати впевнену й ефективну життєву позицію;

- сприяє підвищенню життєвого потенціалу, набуттю нового життєвого досвіду, засвоєнню нових знань, умінь та життєвих компетентностей, створює оптимальні умови соціалізації дитини, розширенню кола спілкування, підвищенню якості життя, а також зміни соціальної ситуації розвитку;

- має активний характер, включаючи різні забави, які дозволяють відволіктися від монотонності побуту, змінити обстановку, коло спілкування, соціальні ролі;

- туризм підвищує науково-пізнавальні активності дитини, допомагає пізнати навколишній світ з його різними проявами і звичаями (відповідний клімат, природа, близькість водних ресурсів, наявність природних пам'яток, пам'яток матеріальної культури), дізнатися про невідомі раніше природні явища, засвоїти нові природні умови, набути навички ароматерапії та спілкування з тваринами;

- забезпечує зміну ступеня негативного впливу захворювання чи дефекту на рівень життєвих можливостей, а також привертає увагу громадськості до проблем людей з інвалідністю.

Основні функції інклюзивного туризму:

соціальна відновлювана, спрямована на відновлення сил, активне пізнання явищ природи, традицій, встановлення нових соціальних контактів, дружніх і ділових зв'язків; *психологічна* забезпечує зміну середовища, звичного способу життя, активну форму відпочинку, що сприяє фізичному оздоровленню і психологічному розслабленню; *комунікативна* сприяє встановленню нових соціальних контактів;

розвивальна реалізується через збагачення світогляду, активне пізнання явищ природи, фізичний, емоційний та моральний розвиток особистості;

освітньо-пізнавальна сприяє пізнанню навколишнього соціального, культурного (мистецтво, побут, традиції), історичного (історія, історичні місця, видатні постаті краю) і природного (географічні особливості місцевості: рельєфу, клімату, рослинного і тваринного світу) середовища регіону, країни та інших країн;

особистісно-орієнтована позитивно впливає на розвиток особистості, володіє відновлювальною функцією і має змістовний гуманітарний потенціал; *компенсаторна* забезпечує спеціальні потреби людей з інвалідністю, сприяє реалізації особистісного потенціала.

лу, що незатребуваний у повсякденному, громадському, трудовому і сімейному житті;

гедоністична сприяє формуванню позитивного психоемоційного стану, підвищенню психологічної захищеності;

реабілітаційна дає змогу відновити ресурси людини, сприяє профілактиці психосоматичних захворювань, підтримці фізичної форми і здоров'я; *адаптаційна* ґрунтується на тому, що туризм є комплексним засобом адаптації за рахунок подолання соціальної непотрібності, активізації особистісного потенціалу й підтримки позитивного ставлення до життя;

оздоровча має високий потенціал для підтримання здоров'я і життєдіяльності в активній формі;

соціалізаційна під час подорожей діти та молодь отримують більші можливості пізнати світ і себе, акумулювати ці знання і зробити певні узагальнення для особистісного зростання [20].

Інклюзивний ефект від туристичних маршрутів буде суттєвим, якщо діяльність ґрунтуватиметься на таких принципах:

незалежності (забезпечення умов незалежної самостійності у виборі та діях, одночасно з повною відповідальністю); *залучення* (активне залучення дітей та молоді з ООП до участі в усіх заходах інклюзивного туризму);

інформативності (забезпечення доступу до інформації під час реалізації маршрутів); *комплексності* (комплексний характер реабілітаційних заходів з урахуванням їхніх медичних, педагогічних, психологічних, соціально-побутових, технічних аспектів); *індивідуального підходу* (до визначення характеру та спрямованості реабілітаційних заходів);

можливості для реалізації внутрішнього потенціалу (застосування форм соціокультурної роботи з диференціацією згідно з потребами дітей та молоді з ООП);

стимулювання саморозвитку (передбачає формування мотивів саморозвитку і самоосвіти шляхом навчання способам самопізнання, рефлексії, планування життєвих подій); *необхідної підтримки* (забезпечення необхідним доглядом та турботою, підтримка оптимального рівня фізичного, психічного та емоційного благополуччя, забезпечення професійного супроводу);

гідності (забезпечення гідних, безпечних умов перебування, виключення дискримінаційних проявів); *рівності* (забезпечення рівних прав і можливостей, необхідність ставлення до особи з інвалідністю

як до рівної, як до партнера, що опинився в скрутному становищі та потребує допомоги, і разом з тим, до неї також можна і треба звертатися за допомогою); *суб'єктності* (ставлення до особи з ООП як до самостійної особистості, здатної будувати своє життя і планувати своє майбутнє, а в разі, коли вона не готова до цього, надавати їй допомогу, щоб активізувати ресурси і життєві сили підопічного [20]).

Серед визначених принципів варто виокремити *принцип особливого підходу*, який потребує врахування особливих потреб людини з інвалідністю та їхнє задоволення задля компенсації обмежених можливостей, що виникли. Водночас має зберігатися формула: «робимо для людини, а не — за людину». Разом із тим варто пам'ятати, що надмірна опіка людини з інвалідністю іще більше її інвалідизує. Внаслідок гіперопіки в людини може розвинутися симптом «вивченої безпорадності», який проявлятиметься в тому, що суб'єкт гіперопіки переходить у позицію «об'єкта» і втрачає навички та здібності, котрі мав і використовував. Саме інклюзивний туризм дозволяє створити для людини з інвалідністю такі умови, які максимально компенсують її обмеження і дозволять стати активним учасником соціуму.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини здійснює заходи науково-дослідного і науково-практичного характеру з впровадження інклюзивного туризму, які засвідчили його інноваційність та ефективність:

- членство у Всеукраїнській асоціації інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму (з 2015 р.); спільно із КЗ «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи» розроблено маршрути для науково-практичного впровадження інклюзивного реабілітаційного соціального туризму з урахуванням всіх напрямків та видів для осіб з інвалідністю та інших осіб (чорнобильці, учасники бойових дій, ветерани та інші);

- проведено перший (2016 р.) і другий (2021) Міжнародний науково-практичний симпозіум «Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні»;

- створено Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (УДПУ); в УДПУ започатковано студентський конкурс наукових проєктів інклюзивного туризму «Подорожуємо без бар'єрів» (2017–2023 рр.);

- отримано Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науково-практичний твір № 78040 «Програма соціально-психологіч-

ної реабілітації студентської молоді, яка опинилася у складних життєвих обставинах, засобами інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» (автори: О. Кравченко, Н. Коляда, О. Наровлянський, О. Сафін, С. Каштан);

– підготовлено і видано друком довідкове видання «Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» (авторський колектив: В. Лепський, С. Каштан, О. Безлюдний, Н. Коляда, О. Кравченко та ін.);

– виконання науково-дослідної теми за рахунок державного бюджету Міністерством освіти і науки України. Темою НДР є «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму», яка виконується молодими вченими УДПУ імені Павла Тичини.

Водночас реалізовано ряд проєктів з інклюзивного туризму:

– Туристичний проєкт для молоді «Соціально-психологічна реабілітація студентської молоді засобами інклюзивного туризму» за фінансової підтримки Управління молоді та спорту Черкаської облдержадміністрації (2017 р.). Розробка та реалізації проєктів щодо впровадження інклюзивного туризму є одним із головних завдань факультету. Застосування засобів інклюзивного туризму під час соціально-психологічної реабілітації та освітнього процесу передбачає виконання ряду соціальних, освітніх функцій та соціалізації осіб з інвалідністю, їхньої інтеграції в життя суспільства (<http://surl.li/cvved>).

– Туристичний проєкт для молоді «Гендерна культура студентської молоді крізь призму Черкаського художнього музею» за фінансової підтримки Управління молоді та спорту Черкаської облдержадміністрації (2017 р.). Реалізація проєкту факультетом сприяла соціальній та освітній інтеграції студентів з особливими освітніми проблемами, а також їхній соціалізації. Залучення студентства до пізнання культурної спадщини є пріоритетним завданням факультету, так як це впливає на культурно-емоційний розвиток особистості молодшої людини, її становлення на шляху самовдосконалення (<http://surl.li/cvvel>).

– Участь у програмі CSR Ukraine, Healthy Challenge (Експертна організація Центр «Розвиток КСВ» спільно з UNFPA, Фондом в галузі народонаселення) — отримано мінігрант 15000 грн. (2019 р.). Підтримка студентських ініціатив факультетом сприяє до активної участі студентів у створенні проєктів. Участь у програмі Healthy Challenge показала, що студентство підтримує здоровий спосіб життя та його популяризацію серед населення, особливо молоді (<http://surl.li/cvverp>).

– Науково-дослідна робота для молодих вчених за рахунок загального фонд Міністерства освіти і науки України: «Система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з обмеженнями життєдіяльності засобами інклюзивного туризму» (0119U103978) (2020 р.). Актуальність проблеми щодо доступу осіб з інвалідністю до послуг з охорони здоров'я, абілітації та реабілітації, освіти, соціального захисту, праці та працевлаштування існує досі. Керівництво, колектив та студентство факультету є активними учасниками у розробці та реалізації програм, методик, технологій для вирішення даної проблеми. <https://udpu.edu.ua/news/vitayemo-peremozhstv-proyektiv-molodykh-vchenykh>.

– партнери у реалізації проєкту «Міжнародний художній симпозіум-плєнер осіб з інвалідністю “Мистецтво без обмежень”». Міжнародний художній симпозіум-плєнер осіб з інвалідністю «Мистецтво без обмежень» — це культурний продукт для людей з інвалідністю, який сприяє їхній соціальній адаптації, розвитку творчих здібностей та реалізації творчого потенціалу осіб з інвалідністю, а також сприяє професійній комунікації художників-аматорів та професіоналів, незалежно від їхніх фізичних чи психологічних особливостей (<http://surl.li/byrpnv>).

– У 2021 р. отримали підтримку від програми Британської ради «Активні громадяни» і отримали фінансування на реалізацію проєкту «Вчимося разом чути та долати соціальну ізоляцію». Реалізація проєкту сприятиме побудові суспільства, в якому відносини між людьми будуватимуться на засадах рівності та рівних можливостей, поваги та конструктивної побудови діалогу (<http://surl.li/chtav>).

– У 2021 р. реалізовано проєкт «Культурно-рекреаційно-туристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта» за фінансової підтримки Українського культурного фонду. Проєкт спрямований на залучення молоді та людей з інвалідністю до пізнання об'єктів історико-культурної спадщини регіону.

Командою проєкту розроблено 4 маршрути, які включають 37 історико-культурно-туристичні об'єкта: Тур 1. м. Умань, Тур 2. Монастирище — Жашків — Звенигородка — Тальне, Тур 3. Корсунь-Шевченківський — Канів, Тур 4. Чигирин. Кожен тур демонструє відео до 40 хв. Онлайн 3D-тур — новий формат подорожей по відомих місцях та визначним пам'яткам, який набирає популярність в сьогодиншній реальності. Онлайн тури надають можливість безкоштовно побувати в багатьох куточках регіону, не виходячи з дому. 3D відео кожного

маршруту (усього чотири) містять сурдопереклад для людей з вадами слуху, а також адаптовані для людей з вадами зору (<http://surl.li/cvvex>).

– реалізація реабілітаційних маршрутів для дітей з числа ВПО у межах діяльності Реабілітаційного центру для внутрішньо переміщених осіб, мета діяльності якого надання освітньо-просвітницьких послуг, здійснення соціальної підтримки та психологічного супроводу, створення умов для комплексної реабілітації за видами (психологічна, соціальна, професійно-трудова, спортивна, медична) та інтеграції до життя Уманської територіальної громади (<http://surl.li/dcvzm>).

Таким чином, в УДПУ імені Павла Тичини розроблено практичний інструментарій упровадження системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму, що містить психологічні, педагогічні, фізичні, фізкультурно-спортивні, соціально-побутові та медичні заходи (вивчення освітнього компонента «Інклюзивний туризм», тренінги, інклюзивні туристичні маршрути, індивідуальна та групова робота, 3D тури в умовах карантинних обмежень, проектна та грантова діяльність тощо).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів наукової проблеми. Докладного вивчення потребують упровадження інклюзивного туризму в діяльність інклюзивно-ресурсних центрів; використання закордонного досвіду в українській системі соціального обслуговування людей з інвалідністю; визначення ресурсів та потенціалу держави для впровадження інклюзивного туризму як обов'язкової соціальної послуги для людей з інвалідністю.

Список використаних джерел та літератури

1. Current issues of inclusive tourism introduction in Ukraine and other countries. Poznan : UniKS Press, 2020. 225 p.
2. Social and educational services for children with disabilities: history, theory and practice : Joint monograph. Częstochowa : HARIT, 2021. 346 s.
3. Барна Н.В., Коротєєва А.В. інклюзивно-реабілітаційний туризм. URL: https://www.sgpinfo.org.ua/sites/default/files/pdf/inklyuzyvnyy_turyzm_.pdf
4. Жеребко І. А. Організаційно-змістові засади надання соціальних послуг людям з інвалідністю засобами інклюзивного туризму. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота. — Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2021.
5. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>

6. Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

7. Кравченко О. О. Освітньо-виховний, реабілітаційний та оздоровчий потенціал інклюзивного туризму в умовах інклюзивного навчання : монографія. Умань : Візаві, 2022. 272 с.

8. Кучер Г. М. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.05 — Соціальна робота. — Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2019.

9. Лепський В. В., Науменко Л. Ю., Борисова І. С., Березовський В. М., Макаренко С. В. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: наукове обґрунтування та перші кроки на шляху втілення у життя. *Український вісник медико-соціальної експертизи*. 2016. № 4. С. 47–52.

10. Люта Дарина Анатоліївна. Формування готовності майбутніх фахівців з туризму до професійної діяльності у сфері соціального туризму: автореф. дис. ... канд. пед.наук.: 13.00.04. Запоріжжя, 2021. 24 с.

11. Чупіна К.О. Соціально-психологічна реабілітація студентів з обмеженим життєдіяльністю засобами інклюзивного туризму. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. — Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2021.

12. Шевцов А.Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ : МП Леся, 2009. 484 с.

7.4. АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ У КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

(Підвальна, Юлія)

Провідні принципи державної політики в галузі освіти визначаються гуманістичним підходом, пріоритетом загальнолюдських цінностей, життя й здоров'я людини, вільним розвитком кожної особистості, що зафіксовано в Законі «Про освіту». Це підтверджує правомірність звернення сучасної педагогічної науки на особистісно-орієнтоване навчання й загалом гуманізацію освіти. Гуманістичний характер освіти багато в чому визначається уявленнями про людську індивідуальність, тому проблема індивідуалізації навчання була й залишається однією з фундаментальних як у вітчизняній, так і в зарубіж-

ній педагогіці. У сучасній школі індивідуалізація навчання здійснюється задля надання допомоги у становленні особистості, виявлення всіх її невикористаних ресурсів, зміцнення становища в соціумі. Це особливо значимо для дітей з обмеженими можливостями здоров'я, які навчаються в школі надомного навчання. Контингент учнів школи надомного навчання складають діти-інваліди, які мають збережений інтелект. Кількість таких дітей стає дедалі більшою з кожним роком.

У рамках наявних нормативів навчання дітей з особливими освітніми потребами зі збереженим інтелектом у загальноосвітніх установах організувати досить складно, адже для них не створені умови, адекватні особливостям їхнього розвитку; не розроблена особлива технологія навчання; не організована соціально-психологічна підтримка на кожному етапі їхнього утворення. Очевидно, що найбільш значні труднощі викликає у такої категорії учнів проблема їхньої соціальної адаптації, інтеграції в соціум, адже наявність захворювання здійснює специфічний вплив на психічний розвиток дітей, знижує їхню конкурентоспроможність і ускладнює процес соціальної адаптації, тому в школі надомного навчання необхідно передбачити розроблення технології навчання, що має адаптивно-корекційну спрямованість і вирішальну проблему соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. У зв'язку з цим необхідний пошук нового підходу до організації навчання й виховання таких дітей, який давав би змогу створювати в процесі навчання оптимальні умови для розвитку й саморозвитку потенційних можливостей дитини-інваліда. Таким чином, стає актуальною проблема організації навчання й виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я, їхньої соціально-педагогічної адаптації, розвитку та інтеграції їх у суспільство. Різні аспекти проблеми адаптації дітей з особливими освітніми потребами розглядалися багатьма вченими, такими як Л. Божович, Л. Венгер, Н. Гуткіна, В. Давидов, О. Проскура. Проблема інклюзивної освіти була означена у працях психологів Л. Виготського, О. Запорожця, В. Котирло, Г. Цукерман, А. Керн, Л. Аксенової, Л. Шипіциної [7].

Термін «адаптація» (від лат. «adaptatio» — «приспосовування») широко застосовується як теоретичне поняття в різних наукових галузях. Вживання поняття «адаптація» як звання, пристосування індивіда до умов життя й діяльності почало упроваджуватися в педагогічний лексикон слідом за розробленням поняття «соціальна адаптація» [6, с. 431]. Зауважимо, що високий рівень адаптації дитини забезпечують виховання її у повній сім'ї, у якій немає конфліктних

ситуацій; належний рівень освіти батька й матері, правильні методи виховання у сім'ї; позитивне ставлення до дітей вихователя групи; позитивне ставлення до дітей, вихователів, сприятливий статус дитини у групі, задоволеність спілкуванням із дорослими; адекватне усвідомлення свого становища в групі однолітків. Низький рівень адаптації проявляється в негативному ставленні до дитячого садка, переважанні негативного настрою, відсутності інтересу до занять, небажанні самотійно працювати. Це засвідчують факти дезадаптації дитини, а саме прояви психогенного формування особистості, що зумовлений особливостями її об'єктивного й суб'єктивного статусу в дошкільному навчальному закладі та сім'ї, що може спричинити порушення навчальної діяльності в майбутньому [4, с. 26].

Відомо, що загалом процес адаптації дітей до навчання є досить складним. Це пояснюється тим, що дитячий вік має такі характеристики:

- дуже високий темп розвитку, зокрема соціального, вдосконалення всіх систем організму;

- нерозривний зв'язок між фізичним, нервово-психічним і соціальним розвитком дитини за випереджаючого розвитку першого;

- провідна роль дорослого як важливого чинника оптимізації адаптивного процесу. Адаптивні можливості дитини-інваліда послаблюються такими обставинами:

- 1) характер (порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, психічні і загальні захворювання);

- 2) психофізіологічні особливості (темперамент, характер пам'яті тощо);

- 3) недолік фізичного здоров'я (діти з обмеженими можливостями здоров'я страждають захворюваннями, не пов'язаними безпосередньо з їхньою інвалідністю, частіше умовно здорових дітей і частіше, ніж діти, які страждають хронічними захворюваннями; для них характерне соматичне ослаблення);

- 4) брак психологічних можливостей для спілкування (умови виховання в закритому закладі або замкнутому світі сім'ї, навчання на дому, насторожене ставлення однолітків, невміння педагога знайти підхід до учня, нерозуміння його проблем, незнання його можливостей, гіперопіка з боку дорослих формують особистість, психологічно й соціально інфантильну, комунікативно безпорадну);

- 5) брак матеріальних засобів для задоволення специфічних потреб дітей з обмеженими можливостями здоров'я (засоби пересу-

вання, слухові апарати, спеціальні пристосування тощо), а також наявність архітектурних і психологічних бар'єрів суспільства, які значною мірою обмежують можливості дитини-інваліда до соціального пристосування;

6) обмеженість можливостей дітей брати участь у діяльності, що відповідає їхньому віку (ігрова, навчальна, трудова, комунікативна), яка позбавляє дитину бази соціальної адаптації (як наслідок, батьки й суспільство прагнуть уберегти таку дитину від участі в складних життєвих ситуаціях, що не сприяє формуванню та зміцненню адаптаційного механізму і гальмує розвиток особистості дитини);

7) різноманітні психологічні порушення й розлади, обмеження мобільності й незалежності, порушення здатності займатися звичайною для свого віку діяльністю безпосередньо, що ускладнюють соціальну адаптацію дітей-інвалідів та інтеграцію їх у суспільство;

8) перебування дитини в незнайомому середовищі, що пригнічує звичайну активність дітей, що пов'язано з недостатньою поінформованістю про нове середовище.

Для того щоби процес адаптації пройшов швидше та успішніше, потрібно дотримуватися таких правил:

- використовувати під час спілкування чіткі та зрозумілі позитивні формулювання (без частки «не»);

- використовувати методи заохочення;

- обов'язково підкреслювати реальні позитивні якості, сильні сторони особистості; вислуховувати проблему, заявлену дитиною, не перебиваючи її власними коментарями;

- вчити дітей позитивному («все буде добре» тощо);

- вчити більш гнучкого реагування на життєві ситуації, вмінню брати на себе відповідальність;

- виховувати відповідальність до будь-якої справи.

Необхідною умовою організації успішного навчання й виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я в освітніх закладах загального типу є створення адаптивного середовища, що дає змогу забезпечити їхню особистісну самореалізацію в освітньому закладі. Назвемо необхідні заходи педагогів для успішної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Отже, вчителю, педагогу-психологу, соціальному педагогу необхідно вживати таких заходів:

- актуалізувати знання про особливості дітей; — вивчити анамnestичні відомості про дитину (медична індивідуальна карта розвитку);

– ознайомитися з поданими документами (виписка із засідання МСК, рекомендації по супроводу);

– поговорити з батьками (законними представниками) про особливості дитини, вивчити її соціальне оточення. Фахівцям у період адаптації необхідно організувати особливий освітній простір для дітей з особливими освітніми потребами таким чином:

– сприяти створенню сприятливого емоційно-психологічного клімату в школі й класі, забезпечувати проживання вікової кризи й кризи, обумовленої різкими змінами педагогічних умов, без стресів і негативних явищ;

– навчати встановлення певних норм взаємовідносин дітей з іншими учасниками навчального процесу, зокрема з учителями, формувати згуртований класний колектив (корекційно-розвиваючі заняття, спільні заходи);

– здійснювати індивідуальний підхід до навчання, регулювати навантаження з огляду на індивідуальні особливості першокласників з ОВП;

– проводити роботу з батьками (лекторії, консультації, круглі столи, батьківські клуби). Практично будь-який психолог, вчитель скаже, що адаптація — це складний період, і не тільки для дитини, але й для вчителів, батьків. Проблем багато, і вони не обмежуються рамками навчального процесу, але пов'язані з організацією життя в школі загалом. Хоча кожна школа — це складний і своєрідний «організм», багато труднощів, які переживають учні в цей період адаптації, схожі.

Отже, ними є такі складнощі: — емоційна незрілість дітей, що веде до слабкого підтримання контактів;

– розгальмування психічних процесів, підвищена збудливість, що веде до того, що імпульсивна поведінка найчастіше перетворюється на ланцюжок реакцій (крик, бійки, сварки, бурхливі образи тощо) і неадекватних способів виходу з конфліктів;

– такі адаптивні механізми у хлопців, що не мають достатньо розвинених інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей для самостійного й продуктивного усунення недоліків. Особливості здійснення інклюзії тісно пов'язані з етичними нормами, переважаючими в соціумі, що обумовлює реалізацію людини з обмеженими можливостями здоров'я в цьому соціумі. Саме етичні норми визначають соціальні права людини з обмеженими можливостями здоров'я (право на життя, свободу, незалежність, освіту, шанобливе ставлення до людської гідності, участь у соціальному житті тощо), згідно з якими

вибудовується відповідна освітня система, створюються умови для ефективного включення в соціальне життя.

Соціальна адаптація означає процес адаптації особистості (або групи) до соціального середовища, що передбачає взаємодію та поступове узгодження очікувань обох сторін. Ця адаптація спрямована на забезпечення стійкості, традиційності та постійного вдосконалення соціального досвіду, а також його зміни на основі новаторських підходів. Соціальна адаптація передбачає набуття особистістю здатності до самостійної реалізації соціальних дій та функцій з оптимальними психофізіологічними витратами.

Інклюзивна освіта означає включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я у спільність здорових однолітків, з урахуванням їхніх індивідуальних потреб у структурі життєвого простору. Процес адаптації дитини має декілька напрямів. Насамперед необхідно забезпечити адаптацію в умовах навчального закладу через впровадження спеціальних програм, таких як «Доступне середовище», «Безбар'єрне середовище», «Особлива дитина». Основна увага приділяється створенню спеціальної матеріально-технічної бази для забезпечення комфортного доступу дитини з обмеженими можливостями здоров'я до освітнього процесу. Також важливою є робота з сім'єю дитини. Сім'я сприяє введенню дитини в суспільство, надаючи їй перші навички самообслуговування, вивчення способів спілкування та задоволення потреб у здоров'ї. Тому важливо організувати консультативну підтримку сімей і залучити батьків до освітньо-реабілітаційного процесу для забезпечення ефективної взаємодії [5].

Третім напрямком інклюзивної освіти є психолого-педагогічний супровід соціалізації дитини в шкільній спільноті. На педагогів початкових класів покладається основне завдання забезпечення успішної адаптації дитини шляхом роботи над її поведінкою та включенням у групові види діяльності з однолітками.

Для створення сприятливих умов для включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я в соціальний простір необхідно також працювати з колективом, в якому вони функціонують.

Інклюзивна освіта — це освіта, здатна забезпечувати адекватне навчання, виховання, соціалізацію як дітей з особливостями розвитку, так і їхніх звичайних однолітків, максимальне розкриття потенційних можливостей особистості кожної дитини. Вона передбачає створення громадського інклюзивного середовища, що включає будь-яку дитину та її сім'ю в повноцінне життя соціуму на рівних правах

з іншими. Метою інклюзії є уникнення соціальної сегрегації, яка стосується не тільки інвалідності та інших типів психофізичної обмеженості людини, але й її відмінностей у соціальному класі, культурі, расі, національності, релігії тощо [6].

Інклюзивна освіта («inclusif» — «включає в себе», «include» — «роблю висновок», «включаю», «залучаю») передбачає модернізацію системи освіти, в основі якої лежить розуміння того, що люди з обмеженими можливостями здоров'я можуть і мають бути залучені в активну діяльність у соціумі. Інклюзивна освіта — це процес спільного виховання й навчання дітей з особливими потребами і дітей, які не мають таких обмежень, в ході якого вони можуть досягати найкращого і більш повного прогресу в соціальному розвитку. На думку Н. Борисової та А. Прушинського, такий підхід дає змогу розглядати корекцію і компенсацію порушень розвитку як найважливішу умову найбільш адекватного та ефективного входження дітей з особливими потребами в соціум [3]. Політика інклюзії декларує необхідність зміни соціуму й соціальних інститутів, що забезпечують залучення будь-якої іншої людини (іншої раси, віросповідання, культури, людини з обмеженими можливостями здоров'я) в соціум. Разом з цим передбачається така зміна інститутів, яка б сприяла здійсненню потреб кожного члена суспільства (включаючи осіб з особливими потребами), забезпеченню рівності їхніх прав. Як зазначає О. Броварська, «Декларація ООН про права розумово відсталих є першим нормативно-правовим документом щодо визнання осіб з порушеннями психофізичного розвитку суспільно повноцінною в соціальному сенсі меншиною, яка потребує соціального та правового захисту» [1, с. 28–29].

Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти

1. Конституція України (1996 рік).
2. Конвенція ООН про права дитини (1989 рік).
3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 рік)
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII.
5. Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» (від 25.8.2015 р. № 501/2015).
6. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (від 25.06.2013 р. № 344/2013).
7. Указ Президента України «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» (від 19.05.2011 р. № 588).

8. Указ Президента України «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (від 18.12.2007 р. № 1228).

9. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (від 30.09.2010 р. № 926).

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 588 «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».

11. Постанова КМУ від 12.07.2017 № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр».

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами»

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2016 № 753 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585».

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами».

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 № 585 «Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (Із змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 780 від 27.08.2010).

17. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу».

18. Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2017 № 1039 «Про надання грифів Міністерства освіти і науки України навчальній літературі для дітей з особливими освітніми потребами».

19. Наказ Міністерства освіти і науки України від 31.12.2015 № 1436 «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі».

20. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2012 № 1063 Про затвердження Плану заходів щодо виконання завдань і заходів Державної цільової програми на період до 2020 року.

21. Лист Міністерства освіти і науки України від 05.02.2018 № 2.5-281 «Про надання роз'яснення щодо тривалості уроків в інклюзивних класах та функціональних обов'язків асистента вчителя».

22. Лист Міністерства освіти і науки України від 03.07.2017 № 1/9-362 «Про Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах для навчання дітей з особливими освітніми потребами (за нозологіями) у 2017/2018 навчальному році».

23. Лист Міністерства освіти і науки України від 12.07.2017 № 1/9-385 «Про навчальні плани та організацію навчально-реабілітаційного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2017/2018 навчальному році».

24. Лист Міністерства освіти і науки України від 06.02.2017 № 1/9-63 «Щодо навчальної літератури для дітей з особливими освітніми потребами».

25. Лист Міністерства освіти і науки України від 08.08.2013 № 1/9-539 «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами».

26. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 02.01.2013 № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання».

27. Лист Міністерства освіти і науки України від 28.09.2012 № 1/9-694 «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням».

28. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 25.09.2012 № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя».

29. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 26.07.2012 № 1/9-529 «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання».

30. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 18.05.2012 № 1/9-384 «Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання».

31. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 02.04.2012 № 1/9-245 «Щодо одержання документа про освіту

учнями з особливими потребами загальноосвітніх навчальних закладів».

32. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 р. № 1/9-414 «Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів».

33. Лист МОН України від 29.06.2016 № 1/9-332 «Про Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах для навчання дітей з особливими освітніми потребами (за нозологіями) у 2016/2017 навчальному році».

34. Лист Міністерства освіти і науки України від 10.01.2017 № 1/9-2 «Про сучасні підходи до навчально-виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами».

19. Обласний освітній проєкт «Розвиток інклюзивної освіти в Харківській області», схвалений рішенням Колегії Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації 29 березня 2017 року.

20. Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений Наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 (доповнено посадою асистента вчителя)

21. Джерело педагогічних інновацій «Інклюзивна освіта: досвід, ресурси, проблеми». — Харків: Харківська академія неперервної освіти. — 2017, № 1 (17).

22. Програма впровадження інклюзивної освіти в закладах дошкільної і загальної середньої освіти м. Первомайський на 2018 рік (схвалена рішенням виконавчого комітету Первомайської міської ради Харківської області від 24.01.2018 року № 03).

Суб'єкт-суб'єктний підхід дає змогу вивчати дитину з особливими освітніми потребами як активного соціального суб'єкта, здатного на самовизначення, самореалізацію і самоствердження в різних сферах життєдіяльності; відстежити хід її розвитку і самозміни в процесі засвоєння й відтворення культури. У деяких регіональних управліннях освіти недостатньо здійснюється розвиток інклюзії в школах, адже наявні такі прогалини: — відсутній управлінський механізм переведення системи освіти від приватних досягнень до функціонуючої системи інклюзивної освіти; — недостатньо опрацьований фінансовий механізм оплати праці педагогів і фахівців, що працюють із дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. В системі пси-

холого-педагогічного, соціального й медичного супроводу є проблеми, а саме слабка взаємодія наявних елементів супроводу дітей з обмеженими можливостями здоров'я, необхідність їхньої інтеграції в єдину керовану систему й забезпечення її необхідними ресурсами, зокрема кадровими.

Основне завдання педагога під час інклюзії полягає у здійсненні супроводу й підтримки. Наступним принципом інклюзії є модернізація самої системи освіти. Вона передбачає заміну застарілих та адаптивно «закритих» форм організації навчання новими, за яких школа або ВНЗ бере на себе відповідальність за інтеграцію особи з особливими освітніми потребами в колектив. Ю. Волчелюк наголошує на тому, що «інклюзивна освіта вимагає подальшої модернізації вищої педагогічної освіти та системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що передбачає забезпечення спеціальної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для роботи зі студентами з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору; забезпечення спеціальної підготовки консультантів з питань навчання та розвитку осіб з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору; запровадження системної організаційно-методичної, консультативно роз'яснювальної роботи серед керівників навчальних закладів, громадськості, батьків щодо забезпечення права людей з обмеженими фізичними можливостями на освіту» [2, с. 48–51].

Отже весь процес інклюзивної освіти та виховання дітей з має на меті забезпечити їхню відповідну адаптацію та успішну інтеграцію в суспільство. Це спрямовано на здійснення максимально успішного та гармонійного процесу інтеграції, оскільки характер взаємодії особистості з оточуючим суспільством визначається рівнем її соціальної адаптації та включення в соціальні процеси.

Список використаних джерел та літератури

1. Броварська О. Філософські аспекти інклюзивної освіти. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: 2013 рік : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2013. С. 27–30.
2. Волчелюк Ю. Організація навчання для студентів з обмеженими фізичними можливостями в інклюзивному освітньому просторі. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: 2013 рік : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», С. 48–51.

3. Воловик П. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці. Київ : Радянська школа, 1969. 224 с.
4. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній заклад. Соціальний педагог. 2009. № 5. С. 26–35.
5. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2013. 456 с.
6. Полторак В., Тараненко І., Красовська О. Маркетингові дослідження : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2014. 342 с.
7. Томчук С. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць. Київ : Університет «Україна», 2004. С. 339–442.

VIII. СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

8.1. ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

(Бебик, Валерій)

Політична праксеологія свідчить, що *публічне управління та адміністрування* будь-яким об'єктом чи суб'єктом управління здійснюється на основі використання правових, політичних, соціальних і психологічних норм-регуляторів і відповідних правових, політичних, соціальних та соціально-психологічних технологій [1].

Російсько-українська війна, латентно (1990 рік) і відкрито (2014, 2022 роки) розв'язана російським фашизмом проти українського народу, характеризувалася відкритим прагненням знищити не тільки Українську державу, але й багатотисячолітню українську цивілізацію: культуру, мову, історичну пам'ять.

Аналізуючи підготовку російських агресорів до війни та поведінку на тимчасово окупованих територіях України під час війни, слід відзначити, що паралельно зі збройною агресією і фізичним терором російського фашизму, масштабного і системно використовуються методи інформаційних, психологічних і гібридних війн [5].

Інформаційна війна — форма ведення інформаційного протиборства між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними та ін. структурами), яка передбачає проведення комплексу заходів із завдання шкоди інформаційній сфері конфронтуючої сторони і захисту власної інформаційної безпеки [5].

Різновидом інформаційної війни є **мережева війна** — це форма ведення війни, коли її використовують мережеві доктрини, стратегії, технології та структури, організаційно адаптовані до реалій сучасного інформаційного суспільства, а **інформаційно-комунікаційна війна** є спеціалізованою формою військових дій в інформаційному просторі та суспільній свідомості, що детермінує важливу роль в цих процесах соціально-психологічних чинників і визначає потребу у використанні терміну *психологічна війна*.

Своєю чергою, **психологічна війна** — це спеціалізована форма інформаційно-комунікаційних та фізико-хімічних впливів на суспільну свідомість, яка використовує різні форми, методи і засоби

впливу на психіку людей з метою зміни в бажаному напрямі їхніх психологічних характеристик і соціальних норм.

Гібридна війна — це форма військових дій, яка системно використовує варіативні комбінації інформаційно-комунікаційних та психологічних військ, сил спеціальних операцій, розвідки, спеціальних служб та традиційних військ (сухопутних, морських, космічно-повітряних та ін.) [6].

У даному контексті варто відзначити, що цілі і завдання інформаційних, психологічних та гібридних війн реалізуються відповідно інформаційно-комунікаційними, психологічними (не традиційними) і традиційними військами.

Інформаційно-комунікаційні війська — це суб'єкти інформаційно-комунікаційної діяльності, які здійснюють руйнівні та маніпулятивні впливи на противника:

- інформаційний простір, суспільну свідомість, інтелектуальний капітал, культуру, мову, релігію;
- структури держави (органи влади, прокуратуру, суди);
- силові структури (армію, поліцію, спецслужби);
- фінансово-економічну сферу, критичну інфраструктуру (енергозабезпечення, зв'язок, системи охорони здоров'я, системи соціального захисту) та ін.

Психологічні війська — це структури, які здійснюють психологічну війну проти противника, використовуючи руйнівні та маніпулятивні впливи на суспільну свідомість (соціум, соціальні групи, індивідів).

Виходячи з головних завдань психологічних військ ми можемо виокремити наступні психологічні впливи на суспільну свідомість противника, які здійснюються *структурами психологічних військ*:

- інформаційно-пропагандистські, нейролінгвістичні, окультні (через ЗМІ);
- психогенні / інформаційно-шокові (через ЗМІ);
- психоаналітичні (через дистанційний (ЗМІ) або безпосередній гіпноз);
- психотронні / парапсихологічні (через психо та біолокаційні генератори);
- психотронні / медичні (через хіміко-біологічні препарати);
- психотропні (через медичні препарати, хімічні та біологічні речовини) [4; 12; 13].

Варто відзначити, що в сучасних умовах традиційні війська, з геополітичних, стратегічних і тактичних міркувань, використовуються

достатньо обмежено. А інформаційно-комунікаційні війська, психологічні війська, сили спеціальних операцій, розвідувальні та контррозвідувальні служби залучаються системно і регулярно.

Аналізуючи діяльність російських окупаційних військ та адміністрацій на тимчасово окупованих територіях України варто відзначити, що російський фашизм використовував всі вказані вище методи війни і всі разом взяті види традиційних і нетрадиційних військ.

Ці різновиди військових дій проти українського народу проявлялися в знищенні українських книг, музеїв, пам'яток, назв населених пунктів, площ і вулиць, ліквідації засобів масової інформації, українських церков, культурних центрів і культурологічних громадських організацій.

Особливо ретельно «зачищалися» тимчасово окуповані території від української мови і літератури в дитячих садках, школах, середніх і вищих навчальних закладах.

Водночас, туди масово завозили учасників проросійських мітингів (для зйомок пропагандистських сюжетів московського телебачення і проведення «голосування» на так званих «виборах»), російських вчителів, вихователів і попів, створювали рашистські дитячі, молодіжні, жіночі, церковні, спортивні та інші організації, осередки російських проурядових (інших там і немає) політичних партій.

Паралельно — здійснювався тиск, спрямований на примусову російську паспортизацію. Хочеш мати роботу, отримувати пенсію чи соціальну допомогу, хочеш, щоб твоїх дітей не забрали в дитячий будинок? — Бери паспорт держави-окупанта, інакше — потрапиш в руки рашистів-карателів.

Можна собі уявити, наскільки це важко для українських людей витримувати такий морально-психологічний тиск протягом двох-трьох років тимчасової окупації (Херсонська, Запорізька, Харківська області), а то й десяти років окупації рашистськими військами (Донецька і Луганська області, АРК Крим)...

Зрозуміло, що за такий тривалий період, в умовах тотального інформаційного та репресивного пресингу, особливо в Криму і на Донбасі, які й досі перебувають під контролем російських окупаційних військ, відбуваються серйозні деформації суспільної свідомості (загальної, групової, індивідуальної) громадян, змушених жити в умовах окупації.

Людям треба виживати і вони змушені в тій чи іншій мірі йти на колаборацію з російським окупаційним режимом. Звичайно, треба розрізняти рівень і характер такої колаборації.

Одна справа, коли людина працює лікарем, медичною сестрою чи санітаркою, інженером чи робітником в комунальному підприємстві, прибиральницею чи бухгалтером у сфері публічного управління.

І зовсім інша справа, коли де-факто колишній громадянин чи громадянка України (який де-юре залишається громадянином України) співпрацює з окупантами в поліції чи органах безпеки російських окупаційних військ, пенітенціарній системі, пише доноси і здає проукраїнсько налаштованих громадян окупантам, проводить так звані «референдуми» про відокремлення частин українських земель, організовує «вибори» до окупаційних органів влади, служить в структурах сатанинської московської секти «російська православна церква», яка благословила геноцид українського народу, працює в окупаційних засобах масової інформації, насаджує російський мір в школах, професійно-технічних училищах, вищих та середніх спеціальних закладах освіти.

Досліджуючи проблематику реінтеграції вже деокупованих і декупованих в майбутньому українських земель, на нашу думку, варто використовувати технології і методи *політичної правсеології*, зокрема, *політичного менеджменту*, *політичного маркетингу та інформаційно-комунікаційного менеджменту* [1].

Під *політичною правсеологією* розділ політології, який досліджує проблеми ефективності функціонування політичної сфери суспільства в контексті політичного управління, яке здійснюється через політичну діяльність суб'єктів політики (державних інститутів, політичних партій, окремих політиків і т. ін.) [4].

Розглядаючи, наприклад, функціонування політичної системи суспільства, ми можемо вивчати проблеми її стабільності, організації цілісності, функціональної ефективності, забезпечення політичних прав і свобод громадян тощо.

У даному випадку, при організації роботи на деокупованих і тимчасово окупованих територіях, ми маємо брати до уваги необхідність відновлення дії Конституції та законів України, правопорядку, соціально-економічної, соціально-політичної та соціально-психологічної стабільності, соціальної та психологічної реабілітації постраждалих громадян і, звичайно, покарання тих, хто здійснив акти державної зради, політичні, економічні, гуманітарні та кримінальні злочини проти України та українських громадян.

У рамках політичної правсеології особливу увагу варто звернути увагу на *політичне прогнозування*, позаяк володіння методами науково обґрунтованих прогнозів означає здатність передбачати ті

чи інші політичні події, явища і процеси, а відтак — і можливість ухвалення адекватних до ситуації політичних рішень.

Політичне прогнозування (від грецьк. — передбачення, що означає властивість свідомості віддзеркалювати дійсність з випередженням) є процесом науково обґрунтованого отримання інформації про можливий стан політичної сфери суспільства (політичних структур, політичних відносин, політичної діяльності та політичної свідомості) в майбутньому на основі вже відомих знань про минуле і сьогодення [2].

Прогноз принципово відрізняється від пророцтва та утопізму, оскільки ґрунтується на знаннях та науковому передбаченні.

Семантично аналіз виокремлює наступні *види прогнозу*: екстраполяційний і цільовий.

Екстраполяційний (пошуковий) прогноз передбачає майбутнє, яке самоорганізується, методом продовження (екстраполяції) закономірностей із сьогодення в майбутній період. Тут, певною мірою, використовується метод аналогій з минулими станами системи.

Цільовий (нормативний) прогноз передбачає свідомо організоване майбутнє, яке створюється методом реалізації намічених раніше планів.

Досвід показує, що всього повністю не екстраполюєш і всього системно не організуєш, тому прогнозування має вірогіднісний характер, який характеризується гармонічним і несиметричним поєднанням екстраполяційного і цільового прогнозування.

Екстраполяційний прогноз описує можливий стан політичної події, явища, процесу з урахуванням нормативно-керівного впливу. Він прагне відповісти на запитання, що найвірогідніше відбуваються в майбутньому, якщо збережуться існуючі нині тенденції розвитку політичної сфери.

Цільовий прогноз пов'язаний з постановкою завдань, цілей, описом параметрів суспільства або суб'єктів політики, шляхів і засобів їхньої реалізації. Цей вид прогнозу повинен дати відповідь на запитання, якими шляхами можна досягти бажаного для даної ситуації результату.

Загалом, виокремлюють наступну *типологію політичних прогнозів*: оперативні (1–3 місяці), короткострокові (1–2 роки), середньотермінові (5–7 років), довгострокові (до 20 років), стратегічні (понад 20 років) прогнози.

Враховуючи стан російсько-української війни, яка перейшла до статусу позиційної і затяжної, проблеми вже деокупованих тери-

торій ми можемо прогнозувати як середньотермінові (1–2 роки), а проблеми територій, які будуть згодом деокуповані, ми можемо розглядати з точки зору довгострокових прогнозів (до 20 років).

У даному контексті важливо розуміти, які ж *методи політичного прогнозування* ми маємо використовувати в нашій роботі з дослідження проблематики деокупованих територій:

- метод експертних оцінок, коли підбираються експерти, готуються відповідні анкети, збираються експертні висновки, що аналізуються і оцінюються з погляду достовірності;

- метод дельфійського оракула (метод Дельфі), який поєднує об’єктивну інформацію з урахуванням практичного досвіду та інтуїції експерта. Найбільше використовується в короткотермінових прогнозах;

- метод екстраполяції, спрямований на дослідження динамічних показників процесу (статистичних або логічних рядів), що прогнозується з використанням теорії ігор та теорії ймовірностей;

- метод аналогії, який використовує методологію порівняльної політології;

- методи імітаційного моделювання, коли вибудовується імітаційна математична модель політичного об’єкта (системи міжнародних відносин, політичної системи держави, регіону тощо), яка досліджується за допомогою комп’ютерів з використанням альтернатив та поточної зміни параметрів досліджуваної системи і т.п.

Алгоритм політичного прогнозування передбачає наступні етапи:

- передпрогнозний (розробка програми дослідження);

- створення базової моделі (методом системного аналізу);

- створення інформаційних даних прогнозного фону (тенденції соціально-економічного розвитку, військово-політична, соціальна, міжнародна, міжнаціональна обстановка, громадська думка);

- створення пошукових прогностичних моделей;

- створення нормативних (реальних) моделей;

- праксеологічна оцінка достовірності і точності прогнозу;

- формулювання рекомендацій для політичного рішення;

- критичний аналіз прогнозу.

Повертаючись до розуміння, що *публічне управління та адміністрування* будь-яким об’єктом управління здійснюється на основі використання правових, політичних, соціальних і психологічних норм-регуляторів і відповідних правових, політичних, соціальних та соціально-психологічних технологій, ми маємо зробити особливий наголос на створенні системно відповідного законодавства:

– зі сприяння реінтеграції, соціально-економічної, соціально-політичної та соціально-психологічної реабілітації населення деокупованих територій;

– покарання винних за статтями державної зради, військово-політичної, медіа-пропагандистської, педагогічно-виховної, соціально-культурної та церковно-маніпуляційної колаборації [3].

Особливу увагу варто приділити контрпропагандистській роботі на тимчасово окупацийних територіях, передбачивши створення інформаційно-комунікаційних каналів подачі об'єктивної інформації (телеканалів, радіо, інтернету, соціальних мультимедійних мереж), без чого звільнення цих територій і повернення українських громадян до національного інформаційного та культурного простору буде надзвичайно ускладненим, враховуючи тривалість життя наших громадян в умовах російської окупації та агресивних дій російських інформаційно-пропагандистських військ.

Цікавий соціальний досвід публічного управління та адміністрування проявився в 2024 році на деокупованих українською армією територіях Курської області росії. Після десятиліть тотальної рашистської пропаганди громадяни росії дізналися, що в Курську області увійшли не війська НАТО, а українські солдати.

Місцеві жителі також були дуже здивовані, що українські військові не грабують їхні домівки і не гвалтують їхніх жінок і дітей, як це робили кадирівці-чеченці і російські кримінал-військові та ін.

Своєю чергою, українські визволителі етнічно-українських земель Курської та Білгородської областей були здивовані, що місцеві жителі, не зважаючи на столітню російську окупацію, відверто казали, що їм до українського міста Суми завжди було простіше доїхати, ніж до Курська, а «Белгород — давно не рускій город» [7].

І не просто казали, а вказували на місця переховування в лісах чеченських бандитів з росгвардії і кримінальних учасників так званої російської «СВО». Окрім того, місцеві жителі деокупованих районів Курської області досить активно співпрацювали з українськими військовими адміністраціями, оскільки «росія їх бросіла»...

Такий соціальний досвід спілкування українських військових адміністрацій, що здійснювали публічне управління на деокупованих територіях Курської області, дає цікаву інформацію для соціальних психологів і значно зменшує песимізм щодо темпів дерашифікації населення росії після української перемоги і розвалу московської ерефії.

Список використаних джерел та літератури

1. Бебик В., Гонюкова Л. Політичний маркетинг і менеджмент в системі публічного управління: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2019. 224 с.
2. Бебик В., Куйбіда В., Мякушко Н. Сталий розвиток і соціальна глобалістика : навч. посіб. Київ: Талком, 2022. 256 с.
3. Bebyk, Waleriy (2021). *Naród, bezpieczeństwo narodowe, wojny informacyjne i hybrydowe. WAZNE WYBORY. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Wojciechowi Pomykalo w 90. Rocznice urodzin.* Warsztawa: ASPRA-JR. 2021. 346 s. / s. 249–265.
4. Bebyk, Waleriy (2012). *Polityczna prakseologia: teoria, metodologia, praktyka. Panstwo i pravo wobec wspolczesnych wyzwan. Teoria i filozofia panstwa i prava oraz aksjologia demracji i ocrony praw czlowieka. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni.* Toruń. S. 139–147. 684 s.
5. Глобальні інформаційні, психологічні та гібридні війни: загрози та протидії : кол. моногр. / Аулін О., Ауліна О., Бажора О. та ін.; за заг. ред. В. Бебика та Н. Мякушко. К.: Талком, 2023. 260 с.
6. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційні війни та інформаційно-комунікаційні війська // Інформація і право. 2023. № 3. С. 86–97. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/287154>
7. Белгород — давно не possia. URL: https://www.tiktok.com/@valeriy.bebyk.news/photo/7415346848644386054?_d=secCgYIASAHKAESPgo8idq90KWh9NIBvOUBfjoDGPcaPHU2Z4LJhLl4IXdaDbtSaloxAAKl4ZoBFqmsFSVPg8STcWoYWdf0LadGgA%3D&_r=1&aweme_type=150&checksum=d51d4321a486af80500283cce267a30670e5967f7baeda730b4a76f5e65500f8&link_reflow_popup_iteration_sharer=%7B%22click_empty_to_play%22%3A1%2C%22dynamic_cover%22%3A1%2C%22follow_to_play_duration%22%3A-1.0%2C%22profile_clickable%22%3A1%7D&pic_cnt=1&preview_pb=0&sec_user_id=MS4wLjABA-AAAXH3WV7VSfWCHHE0Ys8WNLDrjg-jmgGWHraFbkYyemQWJmPGApzJ4atkJQWn2KHv&share_app_id=1233&share_item_id=7415346848644386054&share_link_id=e6ef9e26-c89d-4f38-b1ff-884dc386d6b4&sharer_language=uk&social_share_type=14&source=h5_m×tamp=1727124230&u_code=e93kd1lch8e90k&ug_btm=b8727%2Cb2878&ug_photo_idx=0&ugbiz_name=UNKNOWN&user_id=7257452711305118725&utm_campaign=client_share&utm_medium=android&utm_source=facebook

8.2. СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

(Бойко, Ольга)

Події, які відбувалися в Україні в наслідок нападу рашистських агресорів наочно продемонстрували величезне значення та цінність людського життя. На сучасному етапі стає ясною необхідність соціальної допомоги як окремим особам, так і цілим соціальним групам. Військові дії становлять виклик для всього українського суспільства. Соціальна робота повинна виявити достатню гнучкість і оперативно адаптуватися до появи нових вразливих груп, нових потреб або суспільних викликів. У даному випадку важливо надати підтримку військовослужбовцям, постраждалим від військових дій; допомогти вимушеним переселенцям впоратися з новими умовами життя; сприяти відновленню життя у повернутих містах і селах.

Вирішення проблем соціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей наразі є особливо актуальним в Україні, оскільки війна в країні призвела до масового переміщення населення з одних регіонів в інші регіони, а також за кордон. Серед окремих категорій людей зникають якісь давно сформовані й розвинені соціальні зв'язки. Однак одним із ефективних способів прискорити інтеграцію ВПО в нове соціальне середовище є відновлення їхнього звичного способу життя, а отже, і звичних засобів соціального контакту, що дозволяє вирішити економічні, професійні, сімейні та особисті проблеми. Тому звернення уваги на роль підтримки сімей у відновленні ефективності життя та діяльності внутрішньо переміщених осіб та прискоренні процесів їхньої адаптації та інтеграції є перспективним напрямком вирішення цього актуального завдання.

У контексті українського суспільства розвиток підтримки сімей вимушених переселенців часом розглядають як універсальні ліки для подолання інституційної кризи, вважаючи це необхідною умовою формування діалогу між владою та населенням, становлення громадянського суспільства та правової держави. Нестачу соціального капіталу в Україні пов'язують із широким загалом проблем: від занепаду демократії до росту нерівності та соціального виключення.

Відповідно до Проекту Закону України «Про вимушених переселенців» визначення поняття «вимушений переселенець» це не лише особа, яка постраждала від військових дій, а — це людина, яка поки-

нула або виїхала зі свого звичайного місця проживання через негативні наслідки збройного конфлікту, окупації, масового насильства, порушень прав людини, природних катастроф, голоду, епідемій або інших надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [6].

Внутрішньо переміщені особи — особи, змушені раптово тікати зі своїх будинків у великих кількостях в результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і знаходяться на території власної країни [9, с. 127–128].

Особи, переміщені всередині країни — це люди чи групи людей, які були вимушені покинути свої домівки, щоб урятуватись від збройних конфліктів, проявів насилля або масових порушень прав людини. Також до них варто віднести осіб, які потерпіли від стихійного лиха чи техногенних катастроф. Аналізуючи конституційно-правовий статус вимушених переселенців, варто проаналізувати додаткові права й гарантії, які були надані їм унаслідок нещодавньої еволюції нормативно-правової бази [3, с. 188–193].

Проблеми, пов'язані із сім'ями вимушених переселенців чи внутрішньо переміщених осіб, набувають значущості у різних сферах життя індивіда в сучасному українському суспільстві. Важливість цих проблем актуалізується в різних аспектах суспільних та особистісних відносин.

Відомо, що внаслідок вимушеного переселення серйозно порушується соціальна адаптованість особи. Переселена людина змушена залишити своє природне і соціальне середовище, переходячи в інше місце і розриваючи безліч соціальних зв'язків. Одночасно вона змушена створювати нові зв'язки на новому місці, що викликає важливі виклики та труднощі.

Цей процес також впливає на сімейні відносини, оскільки сім'ї вимушених переселенців часто стикаються з нестабільністю та несприятливими умовами для підтримки сімейної єдності. Така ситуація може викликати стрес і напруження в сімейних відносинах, вимагаючи додаткового зусилля для адаптації та взаєморозуміння. На даний час особливої уваги проблемі вимушених переселенців надають вітчизняні та зарубіжні науковці Т. Алексєнко, О. Безпалько, В. Бочарова, Н. Бугаєць, Ю. Васильков, В. Гурова, З. Зайцев, І. Зверєв, А. Капська, О. Кравченко, Г. Лактіонова, Л. Мардахаєва, С. Толстоухов, І. Трубавіну та ін.

Безпосередньо відновлення соціального капіталу сімей вимушених переселенців аналізували такі українські дослідники, як

П. Блозва, Є. Гугнін, О. Демків, М. Лесечко, О. Ніздран, І. Семків, В. Чепак. Спільним для рахунків соціального капіталу є його трактування як сукупності фактичних і потенційних ресурсів соціальної мережі людини, які вона використовує відповідно до своїх інтересів.

З іншого боку, вивчення проблем внутрішньої міграції також є багатоаспектним. Зокрема, у поле зору науковців потрапляли особливості смислоутворення (В. Сохранов), переживання тривоги (Ф. Березін, В. Гриценко, Г. Солдатова), специфіка соціально-психологічної дезадаптації (Т. Вашека, В. Гриценко, В. Константінов, І. Музиченко, Т. Паршина, О. Риндзак, Г. Солдатова, Н. Стукаленко, С. Чернікова, Р. Шаміонов, М. Южанін), недовіра (Ю. Середа). Також підкреслюється важливість державного (законодавчого) визначення такого виду міграції як «вимушені переселенці» (О. Блинова, М. Слюсаревський).

Проте, незважаючи на значні досягнення науковців у двох зазначених вище сферах, питання виявлення психологічних факторів, що сприяють відновленню соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб, до кінця не вивчено і наразі є актуальним, оскільки ці фактори можуть стати базою для розробки різноманітних програм навчання.

Міграційний процес став загальноновизнаним явищем у всьому світі, але на сучасний момент в Україні він набуває особливої актуальності. Багато мешканців сходу країни активно переїжджають в інші регіони країни та за кордон. Деякі з них вимушено мігрують через військові конфлікти і намагаються зберегти власне життя, тоді як інші, не беручи участь у воєнних подіях, опиняються в страху перед можливими переслідуваннями через свої політичні переконання. Незалежно від причин, кожна особа має свій власний мотив, але загальна обставина, що сформувалась на їхній рідній території, вимагає зміни їхнього місця проживання.

Людам, які змушені залишити свої місця проживання відповідно до чинного законодавства, надається статус вимушеного переселенця. Цей статус закріплюється відповідними правовими нормами, насамперед у законах, таких як стаття 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 рік), Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014 рік) та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015 рік).

Також важливо відзначити, що державна програма, яка передбачає підтримку громадян України, що переселилися з тимчасово

окупованої території та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України до 2017 року, урегульована Постановою Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 1 жовтня 2014 р. № 509, а також Постановами Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 531 та від 6 грудня 2015 р. № 1094. Окремо варто зазначити Постанову Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 р. № 505.

Вони є основою для законодавчої підґрунті державної політики, яка призначена гарантувати соціальну допомогу біженцям і вимушеним переселенцям. Це особливо важливо, оскільки значна частина соціально-педагогічної підтримки та захисту переорієнтовано на регіональний рівень.

Таким чином, вирішення соціальних проблем сімей переселенців ускладнюється з кількох причин:

- Багато з них отримують статус переселенців через бюрократичні труднощі, що ускладнює чіткий облік і планування адаптаційної роботи спеціальних установ.

- Проблеми комунікативного характеру поглиблюються тим, що багато внутрішньо переміщених осіб опиняються в абсолютно новому оточенні.

- Відсутність вакансій, що відповідають освітньому рівню переселенців, ускладнює їхню адаптацію до нових соціально-економічних та етнокультурних умов, особливо враховуючи відсутність професійної підготовки та високої кваліфікації. Це ускладнює «виживання» сімей переселенців та самореалізацію їхніх членів.

- Якщо врахувати, що сім'ї вимушених переселенців не тільки не виконують в повній мірі виховні, економічні, комунікативні, репродуктивні та ін. функції, а й відомо, що діти переселенців часто отримують психічні травми, будучи свідками вбивства або загибелі своїх батьків, близьких. Як зазначають психологи, травматичні події залишають в психіці дитини глибокий слід, який довго зберігається в його пам'яті. Всі діти, які пережили психологічний шок, страждають від його наслідків.

Відомо, що при переході в інше соціальне оточення, таке як інший регіон, область, населений пункт, інша країна сім'ям мігрантів доводиться пройти процес адаптації до нової культури і прийняти нові цінності, які можуть суперечити їхнім традиціям і нормам. Це

ускладнює сімейні взаємини та призводить до конфліктів. В цьому контексті важливу роль у забезпеченні ефективної адаптації дитини з сім'ї внутрішньо переміщених осіб відіграють школи, сімейно-сусідське оточення та соціокультурна інфраструктура регіону. Ці чинники визначають моральні норми та стандарти поведінки, які поступово формуються у дитини. У ситуації вимушеного переселення соціалізація дитини ускладнюється необхідністю введення її в нову культуру, відмінну від звичного життя в родині.

Довгострокові стратегії втручання базуються на усвідомленні, що допомога сім'ям, які стали внутрішньо переміщеними, повинна бути багаторівневою. Це означає, що надання допомоги має індивідуальний підхід, взаємодію з громадою, захист інтересів, а також участь у спільних політичних заходах. Основний акцент робиться на відновленні зв'язків між людиною та соціальними системами, створенні місцевих систем підтримки та залученні ресурсів громади, включаючи волонтерів, для допомоги тим, хто втратив звичне середовище та відносини.

На різних етапах цього процесу можуть брати участь різні спеціалісти та волонтери, спілкуючись з внутрішньо переміщеними особами або сім'ями з дітьми. Психологи, юристи, соціальні працівники та медичні працівники можуть бути залучені залежно від потреб кожного випадку. Таким чином, існують конкретні етапи роботи з такими сім'ями:

- Етап виявлення: Спеціалістам необхідно виявити осіб та сім'ї, які потребують психологічної та соціальної підтримки. Важливо включити до цього процесу соціальних працівників, волонтерів, лікарів та педагогів, що сприяє об'єднанню різних компетенцій для надання комплексної допомоги.

- Етап оцінки потреб та ситуації: Важливо визначити потреби та особливості кожного клієнта, залучаючи його до процесу оцінки. Оцінка повинна бути взаємодійною, а також враховувати обставини, які можуть ускладнювати задоволення потреб.

- Етап планування та початкові етапи допомоги: Планування має бути орієнтоване на вирішення комплексних потреб, з урахуванням готовності сім'ї співпрацювати та працювати над власними проблемами. Звертається увага на формування довірливих стосунків та залучення клієнта до активної участі у власному вирішенні проблем.

Безпосередня реалізація плану соціального супроводу: На цьому етапі відбувається безпосередня надання різних видів підтримки та

послуг, таких як психологічна, соціально-педагогічна та юридична допомога. Робота на цьому етапі є найтривалішою та вимагає врахування складнощів, що виникають при адаптації до нового середовища.

Враховуючи вищенаведене, фахівці повинні ставитися до кожного клієнта індивідуально, допомагаючи йому виявити та вирішити свої потреби в контексті складної життєвої ситуації.

Питання соціально-педагогічної підтримки сімей внутрішньо переміщених осіб стають усе більш важливими в країні. Специфічна робота із сім'ями вимушених переселенців, хоча є новою для багатьох спеціалістів соціальних служб, вимагає від них відповідального підходу та високого професіоналізму в справах профілактики стресів, управління гострими емоційними станами, подолання горя та втрат, запобігання міжособистісним конфліктам, насильству в освітньому середовищі, а також поваги до кожної особистості [16, с. 102].

Соціально-педагогічна робота з такими сім'ями містить соціально-побутову, соціально-медичну, психолого-педагогічну та соціально-правову допомогу, а також надання матеріальної підтримки, проведення соціальної адаптації та реабілітації.

Отже, соціальний працівник виконує такі функції: соціально-психолого-педагогічну (освіта членів сім'ї, психологічна допомога, підтримка та патронаж); діагностичну (вивчення особливостей сім'ї, виявлення її потенціалів); охоронно-захисну (правова підтримка, забезпечення соціальних гарантій); організаційно-комунікативну (спілкування, ініціація спільної діяльності); прогностичну (розробка програм адресної допомоги); координаційну (спільна робота з різними службами та установами) [13, с. 89].

Діяльність регіональних служб, що надають допомогу сім'ям вимушених переселенців, ґрунтується на взаємодії різних структур соціуму. Серед них можна визначити управління праці та соціального захисту населення, освітні установи, що співпрацюють із службою у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, реабілітаційні центри, притулки, кримінальну міліцію у справах дітей, опікунські ради та інші.

Важливо зауважити, що громадські та волонтерські організації залишаються найбільш активними та ефективними у наданні допомоги сім'ям вимушених переселенців, надаючи їм соціальні, гуманітарні та психологічні послуги. Навіть при активній співпраці між державними органами та громадськими організаціями, вирішення проблем сімей переселенців залишається складним завданням. А. Капська

виокремлює наступні функції соціального працівника, важливість їхнього дотримання, на нашу думку, сприятиме налагодженню ефективної соціально-педагогічної роботи з вимушеними переселенцями [15, с. 35–36].

Підтримка у вирішенні повсякденних та соціальних потреб:

- удосконалення житлових умов та надання житла;
- організація заходів з профілактики захворювань та співпраця з медичними установами для забезпечення медичної допомоги;
- створення умов для соціальної адаптації та розвитку особистості;
- виявлення та задоволення соціокультурних потреб та інтересів у різних сферах діяльності;
- надання консультацій та корекція міжособистісних відносин у різних соціальних інститутах;
- допомога у соціальній реабілітації.

Отже, ключову роль у допомозі вимушеним переселенцям відводимо соціальному працівникові. Виконання ним зазначених функцій сприятиме ефективному відновленню та соціалізації цієї категорії населення.

Спільно з органами освіти, охорони здоров'я та правопорядку соціально-педагогічна робота передбачає проведення консультацій з питань сімейного виховання, взаємодію з дітьми та підлітками, а також надання спеціалізованої соціально-педагогічної допомоги тим, хто цього потребує. Крім того, вона містить контроль за навчанням дітей та підлітків з родин переселенців, а також професійне консультування та сприяння їхньому професійному розвитку.

У забезпеченні ефективної соціально-педагогічної допомоги сім'ям переселенців відіграє важливу роль спільна діяльність школи та соціальних установ. Соціальний педагог у школі відіграє основну роль, спрямовану на успішну адаптацію дітей-переселенців у навчальному закладі.

Основні завдання соціального працівника у взаємодії з сім'ями вимушених переселенців включають наступні напрямки:

- надання соціально-педагогічної допомоги сім'ям у встановленні соціальних зв'язків з місцевими службами охорони здоров'я, соціальними службами та навчальними закладами. Забезпечення дітей підручниками та навчальним приладдям;
- проведення соціально-педагогічної та психологічної підтримки дітей і учнів у процесі їхньої адаптації до нових умов навчально-

виховного процесу та встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі;

- залучення дітей до різноманітних гуртків та секцій для їхньої самореалізації;

- активне залучення дітей-переселенців до виховної та розвивальної діяльності в позаурочний час;

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі та оптимізація психологічної підтримки педагогічних працівників і батьків;

- запобігання вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, направлення дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів (психотерапевта, невролога тощо);

- суворе дотримання вимог методик та Етичного кодексу соціального працівника в процесі роботи;

- залучення висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, психотерапевтів, консультантів ПМПК для надання психологічної допомоги;

- надання інструментарію для фахівців, які безпосередньо працюють з постраждалими, у формі буклетів, методичних розробок та проведення навчальних семінарів для обміну досвідом;

- коригування планів роботи класних керівників, задіяних у допомозі постраждалим;

- виявлення порушень прав дітей та їхній захист, корекція поведінки дитини;

- відвідання дитини вдома та вивчення умов її життя, виховання і розвитку, а також правової просвіти щодо прав дітей, включаючи соціальне оточення, яке опікується дітьми.

Отже, наша переконаність полягає в тому, що ефективність системи соціально-педагогічної допомоги дітям з сімей вимушених переселенців буде забезпечена створенням адекватних соціально-педагогічних умов, застосуванням ефективних розвиваючих педагогічних технологій та організованою співпрацею та допомогою освітніх закладів та соціальних установ.

Спрямування соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами має бути на створенні нових умов, включаючи соціально-побутові, соціально-медицинські, психолого-педагогічні, а також надання соціально-правових послуг та матеріальної допомоги, а також проведення соціальної адаптації й реабілітації.

Список використаних джерел та літератури

1. Бочкор Н.П. Соціально-педагогічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: Метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін. К. : МЖПЦ «ЛаСтрада-Україна», 2014. 84 с.
2. Уркаєв В.С., Плєскач Б.В. Соціально-психологічні аспекти психотерапевтичної допомоги внутрішньо переміщеним особам. *Збірник наукових праць інституту психології імені г. с. Костюка НАПН України*. 2017. III, № 13. С. 74–84.
3. Вехда А.А. Правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії і практики. *Юридичний журнал*. 2006. № 11. С. 9–12.
4. Вимушена міграція і війна в Україні. Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushenamigracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/>.
5. Гундєртаїло Ю.Д. Особливості психологічної допомоги впо у сучасних реаліях. Всеукраїнський науково-практичний семінар, м. IX-ті Гротівські читання РАКУРСИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ, 9 черв. 2017 р. С. 54–58.
6. Про стандартизацію : Закон України від 11 лют. 2014 р. № 1315. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (дата звернення: 02.11.2017).
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України Документ 1706-VII, чинний, поточна редакція. *Редакція від 03.08.2023*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
8. Кравченко О.О., Чупіна К.О. Соціально-психологічна реабілітація ВПО: з досвіду Уманського Державного педагогічного університету імені Павла Тичини. *Габітус*. 2022. № 41. С. 251–254. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/41-2022/44.pdf>
9. Кузьмич Т. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Традиції та нові наукові стратегії у центральній та східній Європі*. 2020. С. 126–134. URL: <https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2020/07/ScStrCE-Eur-Kyiv-June2020.pdf#page=123>
10. Лушпінєнко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 188–193.
11. Оржель О. Соціальна місія університету під час воєнного часу в суспільстві знань. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 13 (2022). С. 26–36.
12. Пелісьє Юлія. Сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. *Сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами*. 2016. № 9 (52). С.202–205.
13. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*. 2022. № 9. С. 89–99.
14. Соловйова В. Пошук шляхів надання спеціалізованої психологічної допомоги дітям впо через систему перенаправлення. Головна сторінка еКМА-ІР. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13285/Solovio>

va_Poshukia_shliakhiv_nadannia_spetsializovanoi_psykholohichnoi_dopomohy.pdf?sequence=1 (дата звернення: 26.09.2022).

15. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2018. 352 с.

16. Сьомкіна І. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців: стан та перспективи. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький. 2015. № 11. С. 102–105.

17. Чуйко О. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 4 (29). С. 152–158. URL: <http://www.apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/viewFile/379/292>.

8.3. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК-ПЕРЕСЕЛЕНОК У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

(Коляда, Тетяна)

Соціальна політика щодо міграції жінок у Великій Британії націлена на інтеграцію жінок-переселенок у суспільство та містить закони та положення, спрямовані на підтримку та адаптацію жінки — переселенки в новому для неї суспільстві. Конвергенція та розбіжність національних політик впливають на інтеграцію переселенок жіночої статі.

Політика держави впливає на реінтеграцію безробітних на ринок праці, антидискримінаційну політику, боротьбу з нелегальним працевлаштуванням, регулювання конкретних ринків праці тощо. Велика Британія має власні особливості в наданні соціальних послуг. Крім того, ці особливості існують навіть у різних регіонах однієї й тієї ж країни [6].

Вивчення та аналіз державних документів дає підстави стверджувати, що соціальна політика Великої Британії спрямована на вирішення таких глобальних державних проблем, зокрема — проблем міграції жінок. Велика Британія є членом Міжнародної організації з міграції [5, 11].

Переселенців жіночої статі класифікують як зовнішніми (трудові мігранти), так і внутрішніми (нанезаконні мігранти, біженці, трудові мігранти). Сам процес міграції має широку кваліфікацію, і визначається за метою — зворотна чи безповоротна.

Також процес міграції класифікують: постійна чи безповоротна, тимчасова або поворотна міграція, за причинами переміщення, добровільна міграція, вимушена міграція[8]. За характером та тривалістю переміщення населення міграцію поділяють на періодичну, сезонну та маятникову.

Питання дотримання законної процедури є більш актуальним при міжнародній міграції. Незалежно від причин цієї міграції, питання про те, чи підходить зміна місцезнаходження для процедури міжнародної поїздки, що оцінюється в правовому полі. З точки зору дотримання правових процедур типи міграції поділяються на два види: регулярна та незаконна міграція [1, 12].

За даними на червень 2023 року, 1 180 000 людей прибули до Великої Британії, сподіваючись залишитися принаймні на рік, і приблизно 508 000 виїхали. При чому, відсоток жінок значно нижчий. Це означає, що сальдо міграції становило 672 000 осіб. Це менше, ніж у 2022 році, коли міграція досягла рекордних 745 000 осіб [2, 7].

Переважає більшість людей, які прибули до Великої Британії, були вихідцями з країн за межами Європейського Союзу (ЄС). Останні дані показують, що 968 000 прибули з країн, що не входять до ЄС. Навчання (39%) було основною причиною приїзду мігрантів з країн, які не входять до ЄС, за нею йдуть робота (33%) і гуманітарні причини (9%), згідно з релізом ONS.

Офіційний збір даних про імміграцію було перервано під час пандемії Covid-19, і відбулися значні зміни в способі збору даних. Міграція Великої Британії у 2023 році становить 745 000 осіб. До п'ятірки найпопулярніших національностей, які не входять до ЄС, увійшли: індуси (253 000), нігерці (141 000), китайці (89 000), пакистанці (55 000), українці (35 000) [11].

Станом на кінець березня 2023 року дорослі жінки віком від 18 до 64 років становили майже половину (48%) людей, які прибули з України з початковою схемою дій, дітей (віком до 17 років) становили 29%, дорослих чоловіків віком від 18 до 64 років становили 18% [4].

Одним із рушійних аспектів міграції є освіта. Іноземні студентки, аспірантки, які проживають у Британії, усе частіше користуються перевагами положення, яке дозволяє їм отримувати візи для членів родини, які перебувають на утриманні. Діапазон заходів соціальної роботи з жінками-переселенками різноманітний і вимагає застосування та набуття ключових знань і навичок. Дискримінація, стигма-

тизація та несприятливе становище поширені в роботі з шукачами притулку, групами біженців та етнічними меншинами [10, 14].

Незважаючи на особливості, які відображають специфічні відмінності в національних соціально-економічних, політичних та історичних передумов, аналіз джерел виявляє певний рівень зближення національних політик. Репресивна політика, спрямована на боротьбу з нелегальною міграцією та нелегальною роботою вчиняє негативний вплив на соціальне становище жінок-переселенок, але впровадження цієї політики є вибіркоvim. Жінки-переселенки з нелегальним статусом стикаються з жорстким контролем і вигнаннями.

Скорочення систем соціального забезпечення в країнах Західної та Північної Європи має низку значних впливів на інтеграцію нових жінок-переселенок у суспільство Великої Британії. Державна політика соціального забезпечення, зокрема, надання допомоги, суттєво формує структуру попиту на працю жінок-переселенок у сфері догляду, накладаючи фундаментальні обмеження на участь жінок у ринку праці мігрантів, які стикаються з невирішеною проблемою догляду за дітьми [7, 9, 15].

Жінки-переселенки становлять значну частину нелегальної праці. У Великій Британії існує попит на неформальність, що не тільки заохочує нелегальних мігрантів, які потребують працевлаштування. Це стосується не лише громадян третіх країн, а й громадян держав-членів ЄС. Особливо це стосується таких країн, як Німеччина. У країнах Західної та Північної Європи, зокрема, репресивна міграція політика суперечить соціальному та економічному попиту на працю жінок-переселенок [1].

Однією із важливих проблем жінок — переселенок є насилля (примусова праця, сексуальна експлуатація, незаконна торгівля внутрішніми органами, торгівля людьми тощо). У Великій Британії визначено міграційну політику щодо жінок — переселенок, яка регулює правовий їхній статус, якщо вони є жертвами насилля [12, 13, 14].

Уряд Великої Британії докладає всіх можливих зусиль у боротьбі з явищем примусової праці, сексуальної експлуатації, незаконною торгівлею внутрішніми органами щодо захисту жертв держава знаходиться у списку першого рівня.

Антидискримінаційна політика країни спрямована на забезпечення рівних можливостей працевлаштування без дискримінації або утисків за ознаками раси, кольору шкіри, релігії, статі, сексуальної орієнтації, віку, інвалідності, сімейного стану, громадянства, націо-

нального походження, психічних захворювань, розумових здібностей, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, гендерного вираження, віросповідання, особистої політичної позиції, які захищені Законом [14].

На міжнародному рівні антидискримінаційні норми представлені у Загальній декларації прав людини (1948), за якою всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [10].

Українська громада Великої Британії з перших днів російського вторгнення активно підтримує Україну у її боротьбі за свободу. За період війни спільнота проводить діяльність у кількох стратегічних напрямках. На часі жінки — одна з рушійних сил українського відбудови та відновлення. Це бачать і наші партнери — зокрема, посольство Великої Британії в Україні запустило кампанію «Women in Recovery», аби наголосити на ролі українок у відновленні країни — інфраструктурному, соціальному, економічному [4].

З перших місяців повномасштабного вторгнення Велика Британія відкрила спеціальну програму для українців. Вона складається з двох частин і майже не змінилася за півтора року. Завдяки сімейній програмі до країни можуть заїхати родичі британців, а від за спонсорською — будь-хто з українців [3, 4].

Станом на 31 березня 2023 року 169 300 осіб прибули до Великої Британії окремо з українських візових схем з моменту їхнього початку, хоча деякі з них залишили Великобританію тимчасово або назавжди. З тих, хто був зареєстрований як прибулий, 49 900 (29%) прибули за програмою «Ukraine Family Scheme» [4].

Отже, жінки-переселенки займають провідне місце у штатному розкладі Національної служби охорони здоров'я та соціального сектору Великої Британії, та перебувають під економічним і політичним тиском. Соціальна політика та соціальна робота з жінками — переселенками відбувається з урахуванням соціальних проблем і націлена на розвиток культурної обізнаності, заохочувані права жінок — переселенок і боротися з невідповідним становищем і дискримінацією. Соціальна робота з жінками-переселенками у Великій Британії не може залишатися лише на міжособистісному рівні, і фахівці соціальної роботи повинні захищати інтереси користувачів послуг даної категорії, нейтралізуючи дискримінацію та утиски, а поєднання форм і методів соціальної роботи на міжособистісному, правовому та політичному рівнях допоможе у вирішенні соціальних проблем жінок переселенок у Великій Британії.

Список використаних джерел та літератури

1. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерства. — Режим доступу : <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>.
2. Діаспора України. Велика Британія. — Режим доступу : <https://lpnu.ua/news/diaspora-ukraini-velyka-brytaniia>
3. Статистика українців у Великобританії. — Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/statistics/immigration-system-statistics-year-ending-march-2023/statistics-on-ukrainians-in-the-uk>.
4. Українці у Великій Британії: як живуть переселенці за кордоном. — Режим доступу: <https://uamedia.eu/society/ukrayinci-u-velikii-britaniyi-yak-zivut-pereselenci-za-kordonom-5951>.
5. Шумило М.М. Антидискримінаційне законодавство // Велика українська енциклопедія. — Режим доступу : <https://vue.gov.ua/Антидискримінаційне>.
6. Aday, R.H.; Kano, Z.M. (1997). Attitudes toward caring for aging parents: a comparison of Laotian and US students. *Educational Gerontology*. 23, 2, 151–67.
7. Barclay, H.H. (1998). Validating tortured refugees: reconnection in social work policy and practice. *International Social Work*. 41, 2, 211–26.
8. Bernak, F.; Chung, R.; Bonnemann, T.H. (1996). Counseling and psychotherapy with refugees. In R.B. Redersen and J.G. Draguns (Eds) *Counseling Across Cultures*. Thousand Oaks, CA: Sage.
9. Carlisle, D. (1997). The voice of experience. *Community Care*. 15 October, 16–7.
10. Clarke, M. (2000). Asylum-seekers up 55pc in one year. *Daily Mail*. 26 January, 8.
11. Department of Health web site (2000) *Refugees and Asylum Seekers in the London Health Strategy*. URL: www.doh.gov.uk/pub/docs/doh/refugees.pdf, accessed 2 February 2000.
12. Matteelli, A.; El-Hamad, I. (1996). Asylum seekers and clandestine populations. In M. Haour-Knipe and R. Rector (Eds) *Crossing Borders: migration, ethnicity and AIDS*. London: Taylor and Francis.
13. Parton, N.; Wattam, C. (Eds) (1999). *Child Sexual Abuse: responding to the experiences of children*. Chichester: John Wiley and Sons.
14. Patel, N.; Mirza, N.; Lindblad, P.; Amstrup, K.; Samaoli, O. (1998). *Dementia and Minority Ethnic Older People: managing care in the UK, Denmark and France*. Lyme Regis: Russell House Publishing.
15. Williamson, I. (1989). Out of Africa and adapting to Sweden. *Social Work Today*. 21, 16–7.

ПІСЛЯМОВА

(Бebик, Валерій; Мякушко, Надія)

Закінчуючи цією післямовою нашу монографію варто відзначити, що ми заздалегідь не планували створити ідеальну теорію і праксеологію соціального суспільства. Наша колективна праця, як і передбачалося, є лише першим кроком у цьому напрямку. За ним — подальша дослідницька робота, спрямована на вивчення і аналіз динамічного соціального сьогодення сучасного суспільства.

Серед вказаних дослідницьких пріоритетів, які ми тією чи іншою мірою окреслили, уже більш явно проглядається потреба подальшого вивчення і аналізу соціальної політики та діяльності соціальних структур держави і громадянського суспільства, загальної, соціальної, медико-біологічної, соціально-психологічної, освітньо-наукової, культурно-релігійної та мовно-комунікаційної безпеки українського суспільства-нації, яке є елементом глобального соціального суспільства.

У результаті нашої спільної роботи ми вийшли на принципові висновки, що соціальне суспільство має будуватися на основі формування правової соціальної держави у тісному зв'язку з формуванням соціально розвиненого громадянського суспільства.

У цьому зв'язку, на наш погляд, варто інтегрувати принципи функціонування правової і соціальної держави з принципами функціонування соціально розвиненого громадянського суспільства в один тезаурус **основних принципів соціального суспільства**:

- громадяни можуть робити все, що не заборонено законом;
- держава може робити лише те, що визначено законом;
- правосуддя має бути незалежним, неупередженим і ґрунтуватися на презумпції невинності;
- держава має гарантувати конституційні права і свободи громадян;
- держава має забезпечувати діяльність структур громадянського суспільства та сприяти його розвитку;
- громадяни, особи без громадянства, не резиденти держави, які проживають на її території, зобов'язані виконувати конституцію, закони та інші нормативно-правові акти держави;
- громадяни, трудові колективи, громади повинні здійснювати свою діяльність в межах ухваленого державою законодавства;

– держава зобов’язана забезпечувати належний рівень соціально-економічного, соціально-політичного та соціально-культурного розвитку суспільства;

– держава має сприяти зростанню інтелектуального потенціалу громадян, відтворенню та підвищенню інтелектуального капіталу суспільства;

– держава повинна забезпечувати гідні умови життя і роботи громадян, трудових колективів (власників), громад і суспільства в цілому;

– держава має забезпечувати соціальний захист осіб похилого віку, неповнолітніх та неповносправних громадян;

– держава повинна бути відповідальною перед громадянами, трудовими колективами (власниками), громадами і суспільством за наслідки своєї діяльності;

– громадяни, трудові колективи (власники), громади повинні нести відповідальність перед державою і суспільством за наслідки своєї діяльності та ін.

У такому соціальному суспільстві повинно панувати безумовне верховенство права, абсолютна реалізація його принципів і цінностей, має здійснюватися належна соціальна безпека і соціальний захист, реалізовуватися ефективна і справедлива соціальна політика, а головною метою функціонування повинно бути зростання добробуту всіх без винятку громадян.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО: ОРГАНІЗАЦІЯ, БЕЗПЕКА, ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Монографія

За загальною редакцією В. Бебика та Н. Мякушко

Літературне редагування — *Лопоносова Н. П.*
Комп'ютерне верстання — *Думанецька С. С.*
Дизайн обкладинки — *Маркіна К. А.*

Підписано до друку 03.02.2025 р.
Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 15,8.
Наклад 300 прим. Зам. № ...

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Талком».
м. Київ, вул. Львівська, 23,
тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26.
E-mail: ukraine.vdk@email.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013.